

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Π.Μ.Σ. «ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ»

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΙΣΑΒΕΛΑ ΓΩΓΟΥΛΗ

ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΚΤΙΤΟΡΙΚΕΣ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΝΑΩΝ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΝ

ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

(17^{ος} - 18^{ος} αλ.)

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2021

Περιεχόμενα

Συντομογραφίες - Βιβλιογραφία.....	4
Εισαγωγή.....	15
1) Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου Πορτής (1619).....	24
2) Μονή Πέτρας Καταφυγίου (1624).....	28
3) Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου Μεσοβουνίου (1637).....	42
4) Ναός του Προδρόμου Οξυάς (1641).....	43
5) Μονή Γενεσίου της Θεοτόκου Βλασίου (1644).....	44
6) Μονή Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Μικρών Βραγκιανών (1645).....	54
7) Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου Δροσάτου (1646).....	59
8) Ναός της Ζωοδόχου Πηγής Μεσενικόλα (1647).....	62
9) Μονή Γενεσίου της Θεοτόκου Νεράιδας (1651).....	66
10) Μονή Πελεκητής Καρύτσας (1654, 1657).....	70
11) Μονή Αγίου Γεωργίου Μαυροματίου (1656/57).....	78
12) Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ρεντίνας (1662).....	80
13) Ναός Γεννήσεως του Χριστού Πετρίλου (1662).....	88
14) Μονή Γενεσίου της Θεοτόκου Ανθηρού (1663).....	91
15) Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ανθηρού (1682).....	101
16) Μονή Αγίας Τριάδος Οξυάς (1682).....	104
17) Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου Βατσουνιάς (1708).....	107
18) Ναός Αγίου Γεωργίου Ρεντίνας (1719).....	110
19) Ναός Αγίου Νικολάου Ρεντίνας (1725).....	119
20) Ναός Αγίας Παρασκευής Πετροχωρίου (1734).....	121
21) Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου Πετροχωρίου (1736).....	124
22) Μονή Σπηλιάς Κουμπουριανών (1736).....	127
23) Μονή Αγίου Αθανασίου Δροσάτου (1737).....	131
24) Μονή Κορώνας Αγράφων (1739).....	134
25) Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου Αστρίτσας (1740).....	142
26) Ναός του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου Δρακότρυπας (1741).....	145
27) Μονή Προφήτη Ηλία Πετροχωρίου (1754).....	148
28) Μονή της Αγίας Τριάδος Δρακότρυπας (1758).....	150
29) Μονή Κώστη Κουμπουριανών (1759).....	158
Αλφαβητική κατάταξη των κτιτόρων – χορηγών.....	162
Γενικές παρατηρήσεις.....	169
Συμπεράσματα.....	171
Πίνακας ζωγράφων	178

Πρόλογος

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να συγκεντρώσει όλες τις επιγραφές των μνημείων από το νομό Καρδίτσας από το 17^ο έως το 18^ο αιώνα και να αναδείξει τη σπουδαιότητα των κτιτορικών επιγραφών ως ιστορική πηγή. Το θέμα της μελέτης επιλέχθηκε σε συνεργασία με τον επόπτη μου, καθηγητή Βυζαντινής Ιστορίας, Χρήστο Σταυράκο.

Οι επιγραφές τις οποίες πραγματεύομαι στην παρούσα μελέτη είναι δημοσιευμένες. Συγκεκριμένα, έγινε προσωπική προσπάθεια ανάγνωσης του κειμένου της κάθε επιγραφής. Σε περιπτώσεις που δεν ήταν εφικτό, η μεταγραφή του κειμένου της επιγραφής έγινε από άλλον ερευνητή τον οποίο αναφέρω στις παραπομπές της μελέτης. Επιπρόσθετα, παραθέτω επιπλέον πληροφορίες στις υποσημειώσεις για τις επιγραφές και για τον τόπο των μνημείων.

Το κείμενο των επιγραφών μεταγράφεται δύο φορές. Για την πρώτη μεταγραφή χρησιμοποίησα την – ειδική για επιγραφές – γραμματοσειρά, Athena Ruby¹. Διατηρείται η ορθογραφία, η στίξη και το μέγεθος των γραμμάτων. Για τη δεύτερη μεταγραφή χρησιμοποίησα τη γραμματοσειρά Palatino Linotype, διατήρησα την ορθογραφία και τη στίξη του κειμένου της επιγραφής. Κατά τη δεύτερη μεταγραφή χρησιμοποίησα επίσης τα παρακάτω σύμβολα:

(): Ανάλυση συντομογραφιών.

[]: Συμπλήρωση του φθαρμένου κειμένου.

... : Φθαρμένο κείμενο, το οποίο δεν δύναται να συμπληρωθεί.

//: Αλλαγή στίχου.

Ακόμη, θα ήθελα να επισημάνω ότι η κατάταξη των μνημείων στα περιεχόμενα της μελέτης έγινε με βάση τη χρονολογία που φέρουν οι επιγραφές τους. Σε περιπτώσεις που οι επιγραφές δε σώζονται, λήφθηκαν υπόψη οι πληροφορίες από παλαιότερη βιβλιογραφία. Όταν η χρονολόγηση των μνημείων δεν είναι σίγουρη, τότε προστίθεται ερωτηματικό (?) σε αυτή.

Η παρούσα μελέτη υποβάλλεται ως διπλωματική εργασία στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Βυζαντινών Σπουδών του τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επόπτη της διπλωματικής μου εργασίας, καθηγητή Βυζαντινής Ιστορίας κ. Χρήστο Σταυράκο. Είμαι ευγνώμων τόσο για την καθοδήγησή του όσο και για την εμπιστοσύνη του στην εκπόνηση της διπλωματικής μου εργασίας. Ο ίδιος μου υπέδειξε τον τρόπο προσέγγισης και ανάλυσης των επιγραφών για την επίτευξη ενός όσον γίνεται άρτιου, κατά την εκτίμησή μου, αποτελέσματος.

¹ Για τη γραμματοσειρά Athena Ruby, βλ. JOEL KALVESMAKI, *Introducing Athena Ruby*, Dumbarton Oaks' New Font for Byzantine Inscriptions, σε: RHOBY, *Inscriptions*, 121-128.

Οφείλω ευχαριστίες στους Priv.-Doz. Mag. Dr. Andreas Rhoby και στον επίκουρο καθηγητή Βυζαντινής Αρχαιολογίας κ. Απόστολο Μαντά για την προθυμία τους να είναι στην τριμελή επιτροπή της εξέτασης της παρούσας διπλωματικής εργασίας.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή και διευθυντή της Βουλγαρικής Ακαδημίας Επιστημών Emmanuel Moutafon για την παροχή φωτογραφικού υλικού από τη μονή Πετριτσονιτίσης στη Φιλιππούπολη της Βουλγαρίας.

Ευχαριστώ πολύ τον Αρχαιολόγο Ιωάννη Τσιουρή για τις πολύτιμες συμβουλές του καθόλη τη διάρκεια της συγγραφής της μελέτης. Θα ήθελα να ευχαριστήσω επίσης τον Αρχαιολόγο Δημήτρη Καλπάκη για την παροχή βοηθητικού υλικού, αλλά και τις συμβουλές του.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον ερευνητή – εκδότη του περιοδικού *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* Κώστα Σπανό για τις συμβουλές του και την παροχή βοηθητικού υλικού. Ευχαριστίες οφείλω επίσης στον Ξενοφώντα Κουτή, εκπαιδευτικό Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης για τις γόνιμες συζητήσεις του και τις διορθώσεις του στη συγγραφική μου πορεία, για το φωτογραφικό υλικό που μου χορήγησε για την περιοχή των Βραγκιανών, καθώς και την πρωτοβουλία του να προσφέρει το έργο του: *Ο τοιχογραφικός διάκοσμος του καθολικού της ιεράς μονής Μπουκοβίτσας Αγράφων, μονές και ναοί της Αργιθέας 16^{ος}-19^{ος} αιώνας* στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Ευχαριστώ τον καθηγητή Μιχάλη Κορδώση του τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας, όπως και την Αρχαιολόγο Αρχοντούλα Αναστασιάδου, τον Γεώργιο Τερεζάκη, τον Γεώργιο Κλήμο και την Αννίτα Πρασά για την επικοινωνία τους μαζί μου και τις κατευθυντήριες γραμμές τους μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου.

Ευχαριστώ την υπεύθυνη κ. Σδρόλια και τους υπαλλήλους της Βιβλιοθήκης «Αθηνά» της Καρδίτσας και για την παροχή βοήθειας με πληροφοριακό υλικό για τη μελέτη μου, όπως και τους υπαλλήλους της βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων για την προθυμία τους επίσης.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες θέλω να εκφράσω στην οικογένειά μου για την αρωγή, τη διαρκή υπομονή και την ενθάρρυνση της καθόλη τη διάρκεια της συγγραφής της μελέτης μου, καθώς και στον φίλο μου Βασίλη Τζιβάρα για την στήριξή του.

Οφείλω να ευχαριστήσω τον φίλο μου Ηλία Πινακούλια, υποψήφιο διδάκτωρα Βυζαντινής Ιστορίας για τις επεξηγήσεις του και τις συμβουλές του κατά τη διάρκεια της συγγραφής της μελέτης μου.

Τέλος, η διαδικασία της έρευνας θα ήταν αδύνατη χωρίς την ευγενική άδεια της Εφορείας Αρχαιοτήτων Καρδίτσας και της Μητρόπολης της Καρδίτσας Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων, τους ιερείς και τους εκκλησιαστικούς επιτρόπους των μνημείων, οι οποίοι με βοήθησαν στις επιτόπιες επισκέψεις μου.

Συντομογραφίες - Βιβλιογραφία

ABME	Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος
ΑΔ	Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον
ΑΕ	Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς
ΔΧΑΕ	Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας
ΕΕΒΣ	Ἐπετερίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν
ΘΗ	Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο
ΘΜ	Θεσσαλικά Μελετήματα
ΘΧ	Θεσσαλικά Χρονικά
ΚΧ	Καρδιτσιώτικα Χρονικά
TIB	<i>Tabula Imperii Byzantini</i>
TTK	<i>Türk Tarih Kurumu</i>
ZRVI	<i>Zbornik Radova Vizantološkog Instituta</i>

ΑΒΡΑΜΕΑ, Βυζαντινὴ Θεσσαλία

Α. ΑΒΡΑΜΕΑ, Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλία μέχρι τοῦ 1204. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορικὴν Γεωγραφίαν (διδ. διατριβή). Αθήνα 1974.

ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Ἄγραφα

ΧΡ. ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Ἄγραφα, ἱστορία, γεωγραφία, μνημεῖα. Αθήνα 2013.

ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Κτήτορες

Ι. ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μητροπολίτου Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων, Οἱ κτήτορες τῆς ἱερᾶς μονῆς Βλασίου τῶν Ἀγράφων. *Ελληνικά* 5 (1932) 205-209.

ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ

Ι. ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μητροπολίτου Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων, Αἱ μοναὶ τῆς Πίνδου. *Θεολογία* 6 (1928) 33-144.

ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Ἱερὰὶ μοναὶ (1929)

Ι. ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μητροπολίτου Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων, Αἱ ἱερὰὶ μοναὶ τῆς Πίνδου. *Θεολογία* 7 (1929) 24-48.

ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου

Ι. ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μητροπολίτου Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων, Αἱ μοναὶ τῆς Πίνδου, *Ἔργα καὶ Ἡμέραι Α΄* (επιμ. Η.Α. ΜΙΣΣΑ) Βόλος 1947, 142-620.

ΒΕΛΕΝΗΣ, Χρονολογικά συστήματα

Γ. ΒΕΛΕΝΗΣ, Χρονολογικά συστήματα σε επιγραφές και χειρόγραφα βυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων, σε: Πρακτικά του ΣΤ΄ Διεθνούς Συμποσίου Ελληνικής Παλαιογραφίας, Δράμα 21-27 Σεπτεμβρίου 2003, (επιμ. Β. ΑΤΣΑΛΟΣ, Ν. ΤΣΙΡΩΝΗ). τομ. Β΄, Αθήνα 2008, 659-679.

ΒΛΑΧΟΣ, Μοναστήρια

Τ. ΒΛΑΧΟΣ, Τα μοναστήρια του νομού Καρδίτσας. Θεσσαλονίκη 2007.

ΒΛΑΧΟΣ, Μοναστήρι

Τ. ΒΛΑΧΟΣ, Το μοναστήρι του Βλασίου της Αργιθέας, 17^{ος} αι. ΘΗ 6 (1984), 142-144.

ΒΛΑΧΟΣ, Ανέκδοτα έγγραφα

Τ. ΒΛΑΧΟΣ, Ανέκδοτα έγγραφα για το μοναστήρι της Ρεντίνας, σε: Πρακτικά Α΄ συνεδρίου για την Καρδίτσα και την περιοχή της (επιμ. Σύλλογος Λαϊκής βιβλιοθήκης «Η Αθηνά»). Καρδίτσα 1996, 101-110.

ΓΚΕΚΑΣ, Οξυά

Ι. ΓΚΕΚΑΣ, Η Οξυά Καρδίτσας, προσέγγιση στην ιστορία της. Καρδίτσα 2013.

ΓΡΙΒΕΛΛΑΣ, ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ, ΜΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, Τοπική ιστορία

Λ. ΓΡΙΒΕΛΛΑΣ, Ν. ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ, Β. ΜΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, Εγχειρίδιο τοπικής ιστορίας. Καρδίτσα 2006.

ΔΑΡΔΑΣ, Μοναστήρια

Α. ΔΑΡΔΑΣ, Τα μοναστήρια της Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών. Θεσσαλονίκη 1993.

ΔΗΜΟΣ, ΘΑΝΑΣΙΑ, ΝΤΑΒΑΡΙΝΟΣ, Κουμπουριανά Αργιθέας

Γ. ΔΗΜΟΣ, ΤΡ. ΘΑΝΑΣΙΑ, Π. ΝΤΑΒΑΡΙΝΟΣ, Κουμπουριανά Αργιθέας Καρδίτσας, Ιστορία και Λαογραφία. Αθήνα 2018.

ΔΡΟΣΟΣ, Σιγίλλιο

Ν. ΔΡΟΣΟΣ, Ένα σιγίλλιο του 1606 για την Παναγία Πελεκητή της Καρίτσας. *ΘΗ* 32 (1997) 296-300.

ΤΤΚ 1

Μ. DELIBAŞI – Μ. ARIKAN(ed.), Hicrî 859 Tarihli sûret-i Defter-i Sancak-i Tirhala (*Türk Tarih Kurumu* 1). Ankara 2001.

ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Άνέκδοτα πατριαρχικά έγγραφα

Δ.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Άνέκδοτα πατριαρχικά έγγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας (1593-1798). *Ελληνικά* 3 (1930) 146-147.

ΖΑΡΚΑΔΑΣ, Μονή

Θ. ΖΑΡΚΑΔΑΣ, Η μονή της Πέτρας και ένα πατριαρχικό σιγίλλιο, σε: Τα 400 χρόνια της ιεράς μονής Πέτρας Καταφυγίου Καρδίτσας 1593-1993, Πρακτικά του συνεδρίου 7 Αυγούστου 1993 (επιμ. Θ. ΖΑΡΚΑΔΑ). Καρδίτσα 1994, 17-23.

ΘΕΟΛΟΓΗΣ, Άγραφα

Θ. ΘΕΟΛΟΓΗΣ, Τ' Άγραφα ανεξίτηλα γραμμένα. Αθήνα 2016.

ΚΑΛΟΠΙΣΗ - ΒΕΡΤΗ, Ζωγράφοι

Σ. ΚΑΛΟΠΙΣΗ – ΒΕΡΤΗ, Οι ζωγράφοι στην ύστερη βυζαντινή κοινωνία. Η μαρτυρία των επιγραφών, σε: Το πορτραίτο του καλλιτέχνη στο Βυζάντιο (επιμ. Μ. ΒΑΣΙΛΑΚΗ). Ηράκλειο 1997, 121-159.

ΚΑΛΟΠΙΣΣΙ - VERTI, Church foundations

S. KALOPISSI – VERTI, Church foundations by entire villagers (13 th – 16 th c.) A short note, *ZRVI* 44 (2007) 333-340.

ΚΑΝΕΛΛΟΣ, Μοναστήρι

Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΣ, Το μοναστήρι και οι εκκλησίες της Ρεντίνας. Αθήνα 2007.

ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΟΣ, 150 χρόνια

Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΟΣ, 150 χρόνια από τη μοιραία βραδιά της λεηλασίας, 18 Δεκεμβρίου 1862, η μεγάλη νύχτα. Αθήνα 2012.

ΚΑΡΑΤΖΟΓΛΟΥ, Ναοί Αθωνίτικου

Ι. ΚΑΡΑΤΖΟΓΛΟΥ, Ναοί Αθωνίτικου τύπου στα Θεσσαλικά Άγραφα, 16^{ος}-18^{ος} αι. (ιδ. διατριβή). Αθήνα 2002.

ΚΑΡΑΤΖΟΓΛΟΥ, Μονή

Γ. ΚΑΡΑΤΖΟΓΛΟΥ, Η μονή Αγίας Τριάδας Δρακότρυπας (Σκλάταινας), *Έκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση 1453-1850* 2 (1982) 139-150.

ΚΑΡΑΤΖΟΓΛΟΥ, Ναοί

Ι. ΚΑΡΑΤΖΟΓΛΟΥ, Ναοί με σταυρεπίστεγη ή παραπλήσια κάλυψη στα Θεσσαλικά Άγραφα, *Έκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση 1453-1850* 5 (1998) 93-108.

ΚΑΤΣΙΚΗΣ, Αναφορά

Κ. ΚΑΤΣΙΚΗΣ, Μία πρώτη αναφορά στην άγνωστη αρχική φάση τοιχογράφησης του ναού του Αγίου Αχιλλείου στον Πεντάλοφο Βοΐου, *Ελιμειακά* 60-61 (2008) 98-103.

ΚΑΣΟΜΟΥΛΗΣ, Ενθυμήματα

Ν. ΚΑΣΟΜΟΥΛΗΣ, Ενθυμήματα στρατιωτικά της επανάστασεως των Ελλήνων (1821-1833), *Αρχεία της Νεωτέρας Ελληνικής Ιστορίας*, αρ. Δ, (επιμ. Γ. ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ), τομ. Α', Αθήνα 1939.

ΚΑΥΑΡΙΝΑΡ, ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί

Λ. ΚΑΥΑΡΙΝΑΡ, Κ. ΣΠΑΝΟΣ, Οι οικισμοί της Καρδίτσας στο οθωμανικό απογραφικό κατάστιχο 101 (1521), *ΘΗ* 70 (2016) 273-306.

ΚΛΗΜΟΣ, Χρονικό

Γ. ΚΛΗΜΟΣ, Το χρονικό της ιεράς μονής Πέτρας Καταφυγίου. Καρδίτσα 2001.

ΚΛΗΜΟΣ, Μονή Πέτρας

Γ. ΚΛΗΜΟΣ, Η ιερά μονή Πέτρας και ο κώδικας 133 της μονής Αγίου Στεφάνου των Μετεώρων, *Αγραφιώτικη Φωνή*, έτ. 7^ο, φ.40 (Οκτ. 1992).

ΚΛΗΜΟΣ, Περιπέτεια

Γ. ΚΛΗΜΟΣ, Η περιπέτεια της προσωπογραφίας των κτητόρων της μονής Βλασίου Αγράφων και μονής Μπατσκόβου της Φιλιππουπόλεως Βουλγαρίας, *Νέος Αγών* (21 Μαΐου 2020) 6.

ΚΟΝΤΑΞΗΣ, Ρεντίνα των Αγράφων

Γ. ΚΟΝΤΑΞΗΣ, Η Ρεντίνα των Αγράφων και ο προεστώς Τσολάκογλου. Αθήνα 2009.

ΚΟΡΟΜΠΙΛΗΣ, Ρεντίνα

Κ. ΚΟΡΟΜΠΙΛΗΣ, Η Ρεντίνα των Αγράφων στους αιώνες, Μύθος Ιστορία Θρύλος, πολιτισμός, φύση και παραδόσεις, σελίδες δόξας και μεγαλείου. Αθήνα 2004.

ΚΟΡΛΟΣ, Μοναστήρι

Κ. ΚΟΡΛΟΣ, Το μοναστήρι του Προφήτη Ηλία στο Πετροχώρι (Σπυρέλο) Αργιθέας Αγράφων. *Τρικαλινά* 3 (1983) 97-108.

ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος

Ε. ΚΟΥΤΗΣ, Ο τοιχογραφικός διάκοσμος του καθολικού της ιεράς μονής Μπουκοβίτσας Αγράφων, μονές και ναοί της Αργιθέας (16^{ος}-19^{ος} αι.). Αθήνα 2019.

KODER-HILD, TIB 1

J. KODER-F.HILD, Hellas und Thessalia, (*Tabula Imperii Byzantini* 1). Wien 1976.

KODER-HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία

J. KODER-F.HILD, Κ. ΣΠΑΝΟΣ, Δ. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Η Βυζαντινή Θεσσαλία. Οικισμοί-τοπωνύμια-μοναστήρια-ναοί (μετάφρ. Γ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ). *ΘΗ* 12 (1987) 11-112.

LEAKE, Travels

W. LEAKE, Travels in Northern Greece, τομ. iv. London 1835.

ΜΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, Αρχιεπίσκοπος Φαναρίου

Β. ΜΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, Ο αρχιεπίσκοπος Φαναρίου και Νεοχωρίου Ανανίας και η ηρωική δράση του. *ΚΧ* 1 (1995) 121-142.

MANTZANA, Προτάσεις ανάπτυξης

ΚΡ. ΜΑΝΤΖΑΝΑ, Προτάσεις ανάπτυξης του μνημειακού συμπλέγματος της περιοχής Ασπροποτάμου Πίνδου, σε: Πρώτο διεθνές συνέδριο ιστορίας και πολιτισμού της Θεσσαλίας (επιμ. Λ. ΓΚΛΕΓΚΛΕ). Αθήνα 2008, 621-632.

ΜΗΤΣΙΟΣ, Νεοχώρι

Σ. ΜΗΤΣΙΟΣ, Το Νεοχώρι της Νεβροπόλεως και ο Παναγιώτης Κουσκούλλας. *ΘΗ* 22 (1992) 31-35.

ΜΠΑΛΑΝΟΣ, Ανθηρό

Η. ΜΠΑΛΑΝΟΣ, Το Ανθηρό Καρδίτσης (η Μπουκοβίτσα) και η περιοχή της Αργιθέας, τομ. Α'. Καρδίτσα 2006.

ΜΥΛΩΝΑΣ, Μονή Πέτρας

Π. ΜΥΛΩΝΑΣ, Η μονή Πέτρας στη νότια Πίνδο. *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση 1453-1850*, τομ. 2, Αθήνα 1982, 121-139.

MAGDALINO, History

P. MAGDALINO, *The history of Thessaly 1266-1393*. Oxford 1976.

ΜΟΥΤΑΦΟΒ, ΒΑΧΕΒΑ, Journey

E. ΜΟΥΤΑΦΟΒ, T. ΒΑΧΕΒΑ, A journey from the altar to the narthex: metropolitan Christophor and the monastery of Bachkovo, in: *Journeys, Art readings, thematic peer-reviewed annual in art studies*, τομ. I-II 2020. *I old art* (ed. E. ΜΟΥΤΑΦΟΒ, M. ΚΟΥΥΜΔΖΗΕΒΑ). Sofia 2020, 9-25.

ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Βυζαντινοί ναοί

N. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Βυζαντινοί ναοί της Θεσσαλίας, από το 10^ο αιώνα ως την κατάκτηση της περιοχής από τους Τούρκους το 1393, συμβολή στη βυζαντινή αρχιτεκτονική. Αθήνα 1997.

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Ρεντίνα των Αγράφων

Γ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Η Ρεντίνα των Αγράφων και τα μεταβυζαντινά της μνημεία. Αθήνα 1997.

ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ΘΕΟΧΑΡΗ, Ίεραϊ μοναὶ

A. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Μ. ΘΕΟΧΑΡΗ, Αἱ ἐπὶ τῆς Πίνδου ἱεραὶ μοναὶ Βράχας καὶ Ρεντίνης. *ΑΕ* 5 (1958) 1-11.

ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Σταχυολογήματα

A. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Σταχυολογήματα ἐκ μονῶν τῆς Πίνδου. *ΑΒΜΕ* 5 (1939/40) 176-197.

ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἐπιγραφαὶ

A. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἐπιγραφαὶ ἐξ ἐκκλησιῶν τῶν Ἀγράφων. *ΕΕΒΣ* 3 (1926) 299-300.

ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ίερά μονὴ Κορώνης

A. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἡ ἐπὶ τῆς Πίνδου ἱερά μονὴ Κορώνης, *ΕΕΒΣ* ΙΕ (1939) 405 - 416.

ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ΘΕΟΧΑΡΗ, Μοναὶ Βράχας

A. ΟΡΛΑΝΔΟΣ – Μ. ΘΕΟΧΑΡΗ, Αἱ ἐπὶ τῆς Πίνδου ἱεραὶ μοναὶ Βράχας καὶ Ρεντίνης. *ΑΕ* 1958 (1961) 1-11.

OSTROGORSKY, Chrysobull

G. OSTROGORSKY, Das Chrysobull des Despoten I. Orsini für das Kloster von Lykusada. ZRVI 11 (1968) 205-213 (μετάφρ. Ν. ΖΔΑΝΗΣ), Το Χρυσόβουλο του δεσπότη Ιωάννη Ορσίνι για το μοναστήρι Λυκουσάδας (1332). ΘΗ 12 (1987) 174-182.

ODB

The Oxford Dictionary of Byzantium. τομ. 1-3 (ed. A. P. KAZHDAN, A. M. TALBOT, A. CUTLER, T. E. GREGORY, N. ŠEVČENKO). New York – Oxford 1991.

ΠΑΥΛΙΔΗΣ, Ἐπίσκεψις

Γ. ΠΑΥΛΙΔΗΣ, Ἐπίσκεψις εἰς τὴν ἔδραν τῆς Σχολῆς τῶν Ἀγράφων. ΘΧ Ζ' (1959) 221-278.

ΠΑΠΑΛΕΞΗΣ, Ἀγραφα

Κ. ΠΑΠΑΛΕΞΗΣ, Ἡ εἰς Ἀγραφα ἱερὰ μονὴ Πέτρας. Αθήνα 1978.

ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Ἀγιογράφοι του 17^{ου}- 18^{ου} αἰ.

Τ. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Ἀγιογράφοι του 17^{ου}-18^{ου} αἰ. στην περιοχή της Αργιθέας, σε: Α' συνέδριο μελετῶν Καρδίτσας, Πρακτικά συνεδρίου, Αθήνα 12-13 Οκτωβρίου 1991 (επιμ. Σύλλογος των απανταχού εκ του νομού Καρδίτσας καταγόμενων). Αθήνα 1991, 43-67.

Πατέρες Ἱερᾶς Μονῆς, Μονὴ Κορώνης

Πατέρες Ἱερᾶς Μονῆς, Ἱερὰ βασιλικὴ καὶ σταυροπηγιακὴ μονὴ Κορώνης, προσκυνηματικὸς οδηγός. Καρδίτσα 2016.

ΠΟΛΙΤΗΣ, Παλαιογραφικά

Λ. ΠΟΛΙΤΗΣ, Παλαιογραφικά, Ελληνικά 25 (1972) 315-324.

ΠΡΑΣΣΑ, Βραγκιανὰ

Α. ΠΡΑΣΣΑ, Τα Βραγκιανὰ της Καρδίτσας. Ιστορικές καὶ λαογραφικές ἀναζητήσεις ἀπὸ ἓνα ξεχασμένο χωριὸ των Ἀγράφων. ΘΗ 20 (1991) 113-128.

ROUQUEVILLE, Voyage

F. ROUQUEVILLE, Voyage de la Grèce, τομ. iv. Paris 1826.

QUINN, Χριστιανικά ἐπιγραφαὶ

D. QUINN, Χριστιανικά ἐπιγραφαὶ ἐν τῇ Πινδικῇ χώρᾳ. *Ἀρμονία* 3 (1902) 49-75.

ΡΟΥΣΙΑΚΗΣ, Γλωσσική

Σ. ΡΟΥΣΙΑΚΗΣ, Γλωσσική επισκόπηση της Θεσσαλίας, σε: 1^ο Διεθνές συνέδριο ιστορίας και πολιτισμοῦ της Θεσσαλίας, Πρακτικά συνεδρίου 9-11 Νοεμβρίου 2006 (επιμ. Λ. ΓΚΛΕΓΚΛΕ). τομ. Β', Αθήνα 2008, 897-905.

RHOBY, Inscriptions

A. RHOBY (ed.), *Inscriptions in Byzantium and Beyond. Methods – Projects – Case Studies* (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch–Historische Klasse). Vienna 2015.

ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Προβλήματα

A. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Τα προβλήματα για την Οθωμανική κατάληψη και την εξάπλωση των κατακτητῶν στο Θεσσαλικό χώρο. *ΘΗ* 28 (1995) 33-64.

ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού

ΣΤ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Οι τοιχογραφίες του καθολικού της μονῆς Πέτρας (1625) και η ζωγραφική των ναῶν των Αγράφων του 17^{ου} αἰ. (διδ. διατριβή). Βόλος 2012.

ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες

ΣΤ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες του 17^{ου} αἰῶνα στους ναοὺς των Θεσσαλικῶν Αγράφων, σε: Θεσσαλία, δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικῆς ἐρευνας, 1975-1990, Αποτελέσματα και προοπτικές, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Λυών, 17-22 Απριλίου 1990 (επιμ. Υπουργεῖο Πολιτισμοῦ). τομ. Β' Αθήνα 1994, 401- 412.

ΣΔΡΟΛΙΑ, Περιοδεῖες

ΣΤ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Περιοδεῖες- καταγραφές μνημείων. *ΑΔ* 45 (1990) Β1 Χρονικά, 226-227.

ΣΔΡΟΛΙΑ, Μοναστήρια Αγράφων

ΣΤ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Τα μοναστήρια των Αγράφων, σε: 1^ο Διεθνές συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμοῦ της Θεσσαλίας, Πρακτικά συνεδρίου 9-11 Νοεμβρίου 2006 (επιμ. Λ. ΓΚΛΕΓΚΛΕ). τομ. ΙΙ, Αθήνα 2008, 513-521.

ΣΔΡΟΛΙΑ, Εκκλησιαστική ζωγραφική

ΣΤ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Η εκκλησιαστική ζωγραφική της Αργιθέας, σε: Ιστορικά Αργιθέας Αγράφων, Πρακτικά Α' Συνεδρίου, Η Αργιθέα στην Τουρκοκρατία ως τον 19^ο αι. (επιμ. Δ. ΓΡΙΒΑΣ, Λ. ΤΖΙΒΟΛΑΣ). Λεοντίτο 2007, 145-163.

ΣΔΡΟΛΙΑ, Κτήτορες

ΣΤ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Οι κτήτορες της μονής Βλασίου των Αγράφων. ΘΗ 37 (2000) 99-108.

ΣΔΡΟΛΙΑ, Δεσποτικές εικόνες

ΣΤ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Οι δεσποτικές εικόνες, της μονής του Αγίου Γεωργίου στο Μαυρομάτι Καρδίτσας. Βυζαντινά 26 (2006) 241-264.

ΣΔΡΟΛΙΑ, Ζωγραφική

ΣΤ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Η ζωγραφική της μονής Πέτρας, σε: Τα 400 χρόνια της ιεράς μονής Πέτρας Καταφυγίου Καρδίτσας 1593-1993, Πρακτικά του συνεδρίου 7 Αυγούστου 1993 (επιμ. Θ. ΖΑΡΚΑΔΑΣ). Καρδίτσα 1994, 38-45.

ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χειρόγραφα

Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Τα χειρόγραφα των Μετεώρων. Αθήνα 1983.

ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Δύο κώδικες

Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Δύο κώδικες της μονής Αγίου Στεφάνου των Μετεώρων και η μαρτυρία τους για τεσσάρων αιώνων ζωή και δράση της ιστορικής μονής της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Καταφυγίου Αγράφων, της επιλεγόμενης Πέτρας, σε: Τα 400 χρόνια της ιεράς μονής Πέτρας Καταφυγίου Καρδίτσας 1593-1993, Πρακτικά του συνεδρίου 7 Αυγούστου 1993 (επιμ. Θ. ΖΑΡΚΑΔΑΣ). Καρδίτσα 1994, 10-16.

ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Αγραφα

Ν. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Τα Αγραφα της Θεσσαλίας, Ιστορικά και λαογραφικά σημειώματα. ΘΧ 2 (1931) 169-184.

ΣΠΑΝΟΣ, Μοναστήρι

Κ. ΣΠΑΝΟΣ, Το μοναστήρι της Νεραίδας Δολόπων. Στερεά Ελλάς 60 (1974) 13-15.

ΣΠΑΝΟΣ, Σιγίλιο

Β. ΣΠΑΝΟΣ, Ένα σιγίλιο για τη μονή της Θεοτόκου των Κουμπουριανών της Αργιθέας (1677). ΘΗ 52 (2007) 129-140.

ΣΠΑΝΟΣ, Ονόματα

Κ. ΣΠΑΝΟΣ, Τα ονόματα και τα επώνυμα των Ρεντινιωτών γύρω στα 1640 στην πρόθεση της μονής της Ρεντίνας. ΚΧ 1 (1995) 79-95.

ΣΠΑΝΟΣ, Δύο πατριαρχικά έγγραφα

Β. ΣΠΑΝΟΣ, Δύο πατριαρχικά έγγραφα για τη μονή του Βλασίου. ΘΗ 45 (2004) 49-64.

ΣΠΑΝΟΣ, Ονόματα Σμοκοβιτών

Κ. ΣΠΑΝΟΣ, Τα ονόματα των Σμοκοβιτών του 1640ci στην πρόθεση της μονής Ρεντίνας, 123-139, σε: Πρακτικά Α' συνεδρίου για την Καρδίτσα και την περιοχή της (επιμ. Σύλλογος Λαϊκής Βιβλιοθήκης «Η Αθηνά»). Καρδίτσα 1996, 123-139.

ΣΠΑΝΟΣ, Ιστορικά στοιχεία

Κ. ΣΠΑΝΟΣ, Ιστορικά στοιχεία για το Μουζάκι και για τα γύρω χωριά από θεσσαλικά χειρόγραφα (15ος-18ος αι.), σε: Πρακτικά, Ημερίδα τοπικής ιστορίας, Μουζάκι (Καρδίτσας) 25-4-1993 (επιμ. ΣΤ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ). Λάρισα 1996, 29-35.

ΣΠΕΤΣΙΕΡΗΣ, Χριστιανικαὶ ἀρχαιότητες

Ι. ΣΠΕΤΣΙΕΡΗΣ, Χριστιανικαὶ ἀρχαιότητες ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι, Μ. Ρεντίνας. ΔΧΑΕ, Δελτίον Η' 9 (1908) 68-73.

ΣΤΑΥΡΑΚΗ, ΚΡΙΚΖΩΝΗΣ, Ἀγραφα

Ε. ΣΤΑΥΡΑΚΗ, Φ. ΚΡΙΚΖΩΝΗΣ, Ἀγραφα και ο ιστορικός δήμος Ρεντίνας, Οδοιπορικό στο χρόνο. Αθήνα 2008.

ΣΙΩΚΑΣ, Ιερά μονή

Α. ΣΙΩΚΑΣ, Ιερά μονή Παναγίας Πελεκητής. Καρδίτσα 2006.

ΤΕΡΕΖΑΚΗΣ, Θεσσαλική κοινωνία

Γ. ΤΕΡΕΖΑΚΗΣ, Η θεσσαλική κοινωνία, 12ος-15ος αι., Ιστορικές παράμετροι της σύνθεσης και κατανομής του πληθυσμού (διδ. διατριβή). Ιωάννινα 2013.

ΤΡΟΥΠΚΟΥ, Τοιχογραφίες

Ν. ΤΡΟΥΠΚΟΥ, Οι τοιχογραφίες του ναού Κοιμήσεως της Θεοτόκου Αστρίτσας Καρδίτσας. Τεχνοτροπική, επιγραφική και ιστορική αναζήτηση. ΘΜ 8 (2018) 223-244.

ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες

Ι. ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Οι τοιχογραφίες της μονής Αγίας Τριάδος Δρακότρυπας (1758) και η μνημειακή ζωγραφική του 18^{ου} αι. στην περιοχή των Αγράφων (διδ. διατριβή). Αθήνα 2008.

ΤΥΜΠΑΣ, Μοναστήρι

Π. ΤΥΜΠΑΣ, Μοναστήρι Αγίας Τριάδος Οξυάς. Τρίκαλα 1968.

VASMER, Slaven

M. VASMER, Die Slaven in Griechenland, Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch–Historische Klasse 12. Berlin 1941.

ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Έλληνες ζωγράφοι Α΄

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Έλληνες ζωγράφοι μετὰ τὴν Ἀλωση (1450-1850), τομ. Α΄. Αθήνα 1987.

ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Έλληνες ζωγράφοι Β΄

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Ε. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Έλληνες ζωγράφοι μετὰ τὴν Ἀλωση (1450-180), τομ. Β΄. Αθήνα 1997.

ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Έλληνες ζωγράφοι Γ΄

Ε. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Έλληνες ζωγράφοι μετὰ τὴν Ἀλωση (1450-1850), τομ. Γ΄. Αθήνα 2010.

ΧΟΛΕΒΑΣ, Πετροχώρι

Η. ΧΟΛΕΒΑΣ, Το Πετροχώρι Αργιθέας (Σπυρέλο), μνήμες και ρίζες του χωριού μας. Βόλος 2014.

Εισαγωγή

Γεωγραφία της περιοχής των Αγραφών

Στη μελέτη, τα μνημεία που θα εξετάσουμε βρίσκονται στην περιοχή των Αγραφών, τα οποία μετά το 1830 χωρίστηκαν σε Θεσσαλικά και Ευρυτανικά Άγραφα². Αποτελούν το νότιο τμήμα της οροσειράς της Πίνδου και πρόκειται για μία ορεινή περιοχή που εκτείνεται μεταξύ Θεσσαλίας³, Ευρυτανίας και ένα μικρό μέρος στο νομό Φθιώτιδας. Η φύση των Αγραφών έχει χαρακτηριστεί ως μία από τις καθαρές και καλύτερες περιοχές από την Unesco⁴. Η μελέτη περιορίστηκε στην έρευνα των μνημείων των Θεσσαλικών Αγραφών για λόγους οικονομίας. Θα εξεταστούν τα μνημεία του νομού Καρδίτσας και συγκεκριμένα οι επιγραφές και ιδίως οι κτιτορικές, καθώς και οι παραστάσεις των κτιτόρων στο εικονογραφικό πρόγραμμα των ναών (εικ.1).

Ο προσδιορισμός των γεωγραφικών ορίων των Θεσσαλικών Αγραφών γίνεται εφικτός από τη γεωμορφολογία του χώρου και από τις πληροφορίες των κειμένων του Γάλλου περιηγητή F. Pouqueville, του Άγγλου περιηγητή W. Leake και του Ν. Κασομούλη. Σύμφωνα με αυτούς, η περιοχή των Αγραφών ορίζεται βόρεια από την κοιλάδα του Πορταϊκού ποταμού, η οποία βρίσκεται στα σημερινά όρια των Τρικάλων και της Καρδίτσας. Ο ποταμός Αχελώος⁵ είναι το δυτικό όριο, αρχίζοντας από τη γέφυρα του Κοράκου στα βόρεια έως τον Μέγδοβα⁶ ποταμό. Το νότιο όριο έχει ως αφετηρία τη συμβολή των δύο ποταμών, Αχελώου και Μέγδοβα, όπου ακολουθείται η πορεία του τελευταίου και στη συνέχεια κάμπτεται ανατολικά βορείως των Δομιανών και φτάνει μέχρι τη Γιαννιτσού. Επίσης, το ανατολικό όριο οριοθετείται από τις οροσειρές που εφάπτονται της Θεσσαλικής πεδιάδας⁷.

² Η επανάσταση του 1821 και η δημιουργία του ελληνικού κράτους το 1830, χωρίζει τα Άγραφα μεταξύ της Ελληνικής και Οθωμανικής επικράτειας. Η πληθυσμιακή αφαίμαξη είχε ως αποτέλεσμα την πτώση του βιοτικού επιπέδου και έτσι να περιοριστεί σημαντικά η καλλιτεχνική παραγωγή. ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 386, υποσ. 3805.

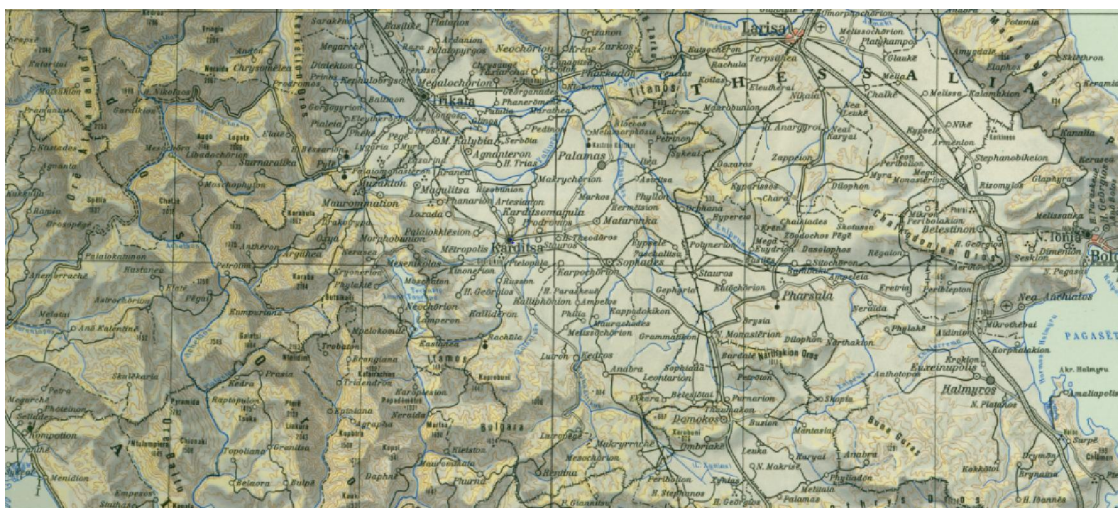
³ Τα Θεσσαλικά Άγραφα αποτελούν το βόρειο τμήμα της οροσειράς των Αγραφών και καταλήγουν ανατολικά στο θεσσαλικό κάμπο. Υψώνονται σε τρεις οροσειρές με πρώτη από βορειοδυτικά τα βουνά Τσούκα και Γαλάτσι, τη δεύτερη με την Καράβα, το Ντελιδήμ και το Βουτσικάκι ή Γκαβέλο και την τρίτη στα νοτιοανατολικά τον Ίταμο, καθώς και άλλες μικρότερες που φτάνουν μέχρι το Δομοκό. Επίσης, η λίμνη Πλαστήρα περιλαμβάνεται στην περιοχή των Θεσσαλικών Αγραφών. ΧΟΛΕΒΑΣ, Πετροχώρι, 19.

⁴ ΧΟΛΕΒΑΣ, Πετροχώρι, 19.

⁵ Ονομάζεται Ασπροπόταμος ή Άσπρος, διότι τα ορμητικά και καθαρά νερά δίνουν την εντύπωση του άσπρου. ΜΑΝΤΖΑΝΑ, Προτάσεις ανάπτυξης, 621.

⁶ Αλλιώς λέγεται και Ταυρωπός ποταμός.

⁷ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 15. ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Οι τοιχογραφίες, 15. ΚΑΣΟΜΟΥΛΗΣ, Ενθυμήματα, 94. LEAKE, Travels, 268-269. POUQUEVILLE, Voyage, 16-18. Ο Pouqueville αναφέρει μία λίστα με τους οικισμούς των Αγραφών και τον αριθμό των Ελληνικών οικογενειών.

Τοπογραφικός χάρτης του νομού Καρδίτσας από ΤΙΒ 1 (εικ.1)

Ιστορική αναδρομή

Στα προϊστορικά χρόνια κατοικούσαν διάφορα φύλα στη Θεσσαλία⁸, όπως οι Μινύες, οι Μυρμιδόνες (ανατολικά του νομού Καρδίτσας), οι Δόλοπες (στην Αργιθέα), και οι Αθαμάνες (βορειότερα της Αργιθέας)⁹. Αργότερα, οι Αιολείς έκαναν την εμφάνισή τους και δημιούργησαν τον οικισμό της Άρνης. Επίσης, οι Βοιωτοί εισέβαλαν στη Δυτική Θεσσαλία και εγκαταστάθηκαν στον προαναφερθέντα οικισμό. Σύμφωνα με τον ιστορικό Θουκυδίδη, ένα άλλο ελληνικό φύλο, οι Θεσσαλοί, ορμώνοντι από την περιοχή της Θεσπρωτίας, κυριεύσαν τον οικισμό της Άρνης και εγκαταστάθηκαν στη σημερινή Θεσσαλία¹⁰.

Το Κοινό των Θεσσαλών αποτελούσε ένα είδος ομαδικής διακυβέρνησης, το οποίο συγκροτούσαν οι τέσσερις Θεσσαλικές περιοχές: η Θεσσαλιώτιδα (περιοχή Καρδίτσας), η Εστιαιώτιδα (περιοχή Τρικάλων), η Πελασγιώτιδα (περιοχή Λάρισας) και η Φθιώτιδα (περιοχή Φθιώτιδας). Διοικούνταν από τον Αρχοντα, τους τέσσερις Πολεμάρχους, τους τέσσερις Ιπάρχους και τους Πεζάρχους. Οι αρμοδιότητές τους σχετίζονταν με οποιοδήποτε πολεμικό ή ειρηνικό θέμα που προέκυπτε, καθώς και με θέματα οικονομικά, απονομής τιμών και διακρίσεων σε πολίτες. Οι κάτοικοι των πόλεων που συμμετείχαν στο Κοινό καταλάμβαναν αξιώματα. Το Κοινό των Θεσσαλών άρχισε να παρακμάζει από τα τέλη του 1^{ου} μ.Χ. αιώνα¹¹.

⁸ Για τον όρο Θεσσαλία και πληροφορίες για τη γεωγραφία, την εκκλησιαστική και τη διοικητική οργάνωση μέχρι το έτος 1204, βλ. ΑΒΡΑΜΕΑ, Βυζαντινή Θεσσαλία, 17-54. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Βυζαντινοί ναοί, 9-13.

⁹ ΓΚΡΙΒΕΛΑΣ, ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ, ΜΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, Τοπική Ιστορία, 23-24.

¹⁰ ΓΡΙΒΕΛΛΑΣ, ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ, ΜΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, Τοπική Ιστορία, 25-26.

¹¹ ΓΡΙΒΕΛΛΑΣ, ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ, ΜΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, Τοπική Ιστορία, 45.

Προσδιορισμός του ονόματος της Θεσσαλίας

Η ονομασία του χώρου της Θεσσαλίας και των κατοίκων της ανάγεται στη μυθολογική περίοδο, στην οποία υπήρχαν δύο πρόσωπα με το όνομα Θεσσαλός. Ο ένας από αυτούς ήταν ο υιός του Ηρακλή, ο οποίος βασίλευε στην Κω και απέστειλε στον πόλεμο της Τροίας τους υιούς του, οι οποίοι μετά την άλωσή της εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλία και έδωσαν το όνομα του χώρου του στον τόπο. Το δεύτερο πρόσωπο ήταν ο υιός της Μηδείας και του Ιάσωνα, ο οποίος βασίλευε στην Ιωλκό και έδωσε το όνομά του στην περιοχή¹².

Σύμφωνα με την παράδοση, οι Θεσσαλοί ήρθαν από τη Θεσπρωτία και εγκαταστάθηκαν αρχικά στην περιοχή των Βοιωτών (περιοχή των Σοφάδων, όπου η πρωτεύουσά τους ήταν η Άρνη). Ένας μέρος τους έφυγε και εγκαταστάθηκε στην περιοχή, η οποία πήρε από αυτούς το όνομα Βοιωτία. Όσοι αντιστάθηκαν στους εισβολείς υποδουλώθηκαν και ονομάσθηκαν Πενέστες. Σιγά-σιγά επεκτάθηκαν προς τα ανατολικά (Πελασγίτιδα) και προς τα ΒΔ (Εστιαιώτιδα) και ενώθηκαν με τους γηγενείς μιλώντας όλοι την αιολική διάλεκτο.

Η κατάσταση κατά βυζαντινή περίοδο και την περίοδο της Τουρκοκρατίας

Οι γραπτές πηγές για την περιοχή των Αγράφων κατά τη βυζαντινή περίοδο και τα πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας, είναι ελλιπείς. Ο Μιχαήλ Γαβριηλόπουλος και ο αδερφός του Στέφανος υπήρξαν μεγάλοι φεουδάρχες και άρχοντες της Θεσσαλίας. Ο Μιχαήλ Γαβριηλόπουλος έστειλε το 1342 το *ορκωμοτικό γράμμα* στους κατοίκους του Φαναρίου¹³. Σύμφωνα με αυτό, ρύθμιζε τις στρατιωτικές, φορολογικές και άλλες υποχρεώσεις των Φαναριωτών και τους έδινε τη διαβεβαίωση ότι δε θα επέτρεπε να μείνουν Αλβανοί και Λατίνοι στο Φανάρι και στην περιφέρειά του. Φαίνεται ότι οι κάτοικοι του Φαναρίου ζούσαν σε ένα σκληρό καθεστώς υπό την εξουσία των Γαβριηλόπουλων, καθώς αυτοί ενδιαφέρονταν περισσότερο για το πώς θα διατηρήσουν τα κτήματα και την εξουσία τους, παρά για τους υποτελείς τους Φαναριώτες και άλλους κατοίκους περιοχών¹⁴. Σύμφωνα με αυτό, δίνονται πολλές πληροφορίες σχετικά με την κατάσταση που επικρατούσε στη Θεσσαλία και ιδιαίτερα στο Φανάρι στα μέσα του 14^{ου} αιώνα. Το 1414 - 1423 η Θεσσαλία καταλήφθηκε από τους Τούρκους. Η κατάσταση που επικρατούσε δεν είναι γνωστή, εκτός από αναφορά βραχέως χρονικού στο οποίο αναφέρεται ότι το 1444 ο Δεσπότης του Μορέως Κωνσταντίνος Παλαιολόγος έφθασε μέχρι το Φανάρι και τα Άγραφα¹⁵. Επίσης, αντλούμε

¹² ΡΟΥΣΙΑΚΗΣ, Γλωσσική, 897.

¹³ ΓΚΡΙΒΕΛΑΣ, ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ, ΜΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, Τοπική Ιστορία, 82. Από τον 11^ο αιώνα η Θεσσαλία ονομαζόταν Βλαχία. MAGDALINO, History of Thessaly, 14.

¹⁴ ΓΚΡΙΒΕΛΑΣ, ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ, ΜΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, Τοπική Ιστορία, 82-83.

¹⁵ ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Προβλήματα, 33-64.

πληροφορίες για τους φορολογικούς καταλόγους από τις τουρκικές απογραφές του 1454/55 και του 1490-1491. Μετά την κατάκτηση των Τούρκων των Θεσσαλικών εδαφών, ένα μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού για να αποφύγει την υποδούλωση, κατέφυγε στα ορεινά των Αγράφων. Λόγω της πυκνοκατοίκησης, οι αρχηγοί των οικογενειών άρχισαν με τα αρσενικά παιδιά τους τις μεταναστεύσεις προς την Κωνσταντινούπολη, το Βουκουρέστι, την Οδησό και άλλες περιοχές. Έστελναν στην οικογένεια τους εμβάσματα συμβάλλοντας έτσι στην οικοδόμηση ναών, μοναστηριών, αρχοντικών και γεφυρών¹⁶. Ακόμη, γινόταν και ομαδική μετοικεσία μεγάλων ομάδων πληθυσμών ή ολόκληρων χωριών για να εξασφαλίσουν καλύτερες συνθήκες ζωής, να αποφύγουν τις επιδρομές Αλβανών και Τούρκων, αλλά και τις επιδημίες που ερήμωναν ολόκληρες περιοχές εκείνη την εποχή¹⁷.

Η σημασία της επικοινωνίας της Θεσσαλίας με την Ήπειρο και το δύσβατο αυτής, είχε ως αποτέλεσμα το 1525 να υπογραφεί η *συνθήκη του Ταμασίου* με την οποία απαγορεύτηκε η μόνιμη παραμονή των Τούρκων στα χωριά των Αγράφων, εκτός από το Φανάρι. Αναγνωρίστηκε η αυτονομία των χωριών και ορίστηκε ως έδρα του Συμβουλίου των Αγράφων, το Νεοχώρι. Επιπλέον, επιτράπηκε η επικοινωνία ορεινών και πεδινών τόπων, η οποία ήταν σημαντική για τους ορεινούς πληθυσμούς και ιδιαίτερα για τους κτηνοτρόφους των Αγράφων. Επίσης, υπήρξε ακριβής καθορισμός της φορολογίας (50.000 γρόσια το χρόνο) κάθε κοινότητας και καταβολή της στην Πύλη και η οποία μετά θα στελνόταν με έμπιστο πρόσωπο από το Συμβούλιο στην Κωνσταντινούπολη¹⁸.

Τα ιστορικά στοιχεία για τα μοναστήρια των Θεσσαλικών Αγράφων ξεκινούν από τον 13^ο αιώνα μέχρι τον 19^ο αιώνα. Ο 13^{ος} αιώνας ήταν εποχή κατά την οποία η Δυτική Θεσσαλία έρχεται στο προσκήνιο λόγω της γειτνίασής της με το Δεσποτάτο της Ηπείρου. Τότε ιδρύεται η μονή Λυκουσάδας¹⁹ κάτω από το Φανάρι Καρδίτσας (πριν το 1289), η οποία αποτέλεσε για έναν αιώνα μαζί με την Πόρτα Παναγιά Πύλης Τρικάλων, το μεγαλύτερο κέντρο της Δυτικής Θεσσαλίας από την οποία σήμερα σώζονται μόνο μερικά ανάγλυφα και χειρόγραφα²⁰. Αργότερα, τον 15^ο αι. υπήρξε μία περίοδος ύφεσης ως απόρροια της αναστάτωσης από την Οθωμανική κατάκτηση.

Οικονομική και πληθυσμιακή άνοδο στην περιοχή παρατηρείται τον 16^ο αι., καθώς ανεγείρονται ναοί και ιδρύονται μονές. Αυτή η ενέργεια μαρτυρεί τόσο την οικονομική δυνατότητα όσο και μία ελευθερία κινήσεων σε σύγκριση με την Οθωμανική διοίκηση.

¹⁶ ΓΡΙΒΕΛΛΑΣ, ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ, ΜΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, Τοπική Ιστορία, 100.

¹⁷ ΓΚΡΙΒΕΛΛΑΣ, ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ, ΜΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, Τοπική Ιστορία, 100-101.

¹⁸ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 17. Βλ. επίσης ΓΡΙΒΕΛΛΑΣ, ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ, ΜΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, Τοπική Ιστορία, 95-96.

¹⁹ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 218-219. KODER-HILD, TIB 1, 208. OSTROGORSKY, Chrysobull, 205-213.

²⁰ ΣΔΡΟΛΙΑ, Μοναστήρια, 513.

Αρκετοί μετανάστευσαν προς την Κωνσταντινούπολη²¹, τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία και ερχόμενοι στον τόπο τους συνέβαλαν οικονομικά σε αυτόν και έγιναν ιδρυτές ή ανακαινιστές ναών και μοναστηριών.

Ο 17^{ος} αιώνας αποτελεί, επίσης, μία περίοδο ανάπτυξης της περιοχής. Συνεχίζονται οι μεταναστεύσεις προς την Κωνσταντινούπολη, τη Θεσσαλονίκη και τις Παραδουνάβιες ηγεμονίες²². Η οικονομική ανάταση υπάρχει και τον 18^ο αιώνα, καθώς παρατηρούνται μεταναστεύσεις των Αγραφιωτών στις ίδιες περιοχές και στην κεντρική Ευρώπη. Ωστόσο, ο *Βενετοτουρκικός πόλεμος*, που έλαβε χώρα τον προηγούμενο αιώνα, επηρέασε το νότιο τμήμα των Αγράφων. Μαρτυρίες επιστολών από μοναχούς στα τέλη του αιώνα δείχνουν, ότι η οικονομική κατάσταση στην περιοχή ήταν δυσχερής και αποτέλεσε το τελευταίο στάδιο ανάπτυξης των Αγράφων²³.

²¹ Αυτοί οι μετανάστες λέγονταν «Πολίτες» σε δημοτικά τραγούδια. ΓΚΡΙΒΕΛΑΣ, ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ, ΜΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, Τοπική Ιστορία, 102.

²² Επίσης, αξιοσημείωτο είναι ότι υπήρξαν αρκετά προγενέστερα μνημεία του 17^{ου} αι. που δε σώθηκαν κι αυτό οφείλεται σε διάφορους παράγοντες. Αυτοί είναι οι φυσικές καταστροφές, οι κατολισθήσεις, η εγκατάλειψη και η ερήμωση οικισμών, η οποία οφείλεται, σύμφωνα με την παράδοση, σε επιδημίες όπως η πανούκλα, η οποία έπληξε την περιοχή το 14^ο αιώνα. ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 21.

²³ Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 16-19.

Η ονομασία των Αγράφων και οι διάφορες εκδοχές της

- Η πρώτη μαρτυρία, η οποία δείχνει ότι υπήρχε η πόλη των Αγράφων, εντοπίζεται στο κατάστιχο²⁴ BBA/MM των μέσων του 15^{ου} αιώνα και συγκεκριμένα του 1454/1455. Σε αυτό καταγράφεται η πόλη των Αγράφων ως nefs-I Agrafta²⁵.
- Το τοπωνύμιο Άγραφα ίσως προήλθε από την αρχαία χώρα Αγραία ή Αγραΐδα που περιλάμβανε την περιοχή ανάμεσα στα ποτάμια του Αγραφιώτη και του Αχελώου²⁶.
- Μία άλλη εκδοχή της ονομασίας των Αγράφων είναι ότι μπορεί να προέρχεται από το χωριό Άγραφα. Το συγκεκριμένο χωριό βρίσκεται στο κέντρο της Αγραφιώτικης περιοχής ανάμεσα στα βουνά Νιάλα, Καμάρια και Σβον. Είναι δύσκολο να διακρίνει κανείς το χωριό από οποιαδήποτε θέση αν δεν φτάσει στα πρώτα σπίτια του, δηλαδή είναι χαμένο μέσα στα βουνά, άγραφο-Άγραφα. Έτσι, από το όνομα του χωριού πήρε κι ολόκληρη η περιοχή το όνομά της²⁷.
- Άλλες πιθανές εκδοχές είναι σχετικά με τους φόρους. Συγκεκριμένα, η ονομασία ίσως αποδίδεται στις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι Βυζαντινοί στην είσπραξη των φόρων, διότι οι κάτοικοι αυτής της άγονης και απάτητης περιοχής δεν γράφονταν στους φορολογικούς καταλόγους και πέτυχαν ειδικά προνόμια αυτονομίας και φορολογικής απαλλαγής, (έμειναν άγραφοι).²⁸ Αυτή την άποψη υποστηρίζει και ο μητροπολίτης Ιεζεκιήλ²⁹, ο οποίος πιστεύει ότι η ονομασία Άγραφα προέρχεται από τα 200 περίπου χωριά της Πίνδου, τα οποία επί Αλή Πασά δεν καταγράφηκαν στους φορολογικούς καταλόγους³⁰.
- Άλλοι υποστηρίζουν ότι το όνομα δόθηκε στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, όταν οι κάτοικοι παρέμειναν άγραφοι στα φορολογικά βιβλία. Λόγω του ορεινού και δύσβατου εδάφους, οι Τούρκοι δεν κατάφεραν να τους καταγράψουν σε αντίθεση με τα 15 χωριά της Πίνδου, τα οποία βρίσκονται ανατολικά του ποταμού Καλαμά, τα

²⁴ Τα οθωμανικά κατάστιχα διακρίνονται σε αρκετές κατηγορίες. Η πρώτη είναι το Tahrir Defterleri (εδώ υπάγεται το κατάστιχο MM 10), και ειδικότερα σε «αναλυτικά κατάστιχα» (mufassal), σε «περιληπτικά κατάστιχα» (icmal). Άλλες κατηγορίες καταστίχων είναι των καδήδων, τα κατάστιχα οικονομικού περιεχομένου που καταγράφουν τον κεφαλικό φόρο (cizye - defterleri) και οι απογραφές του πληθυσμού, συνήθως μόνο των αρρένων (nüfus defterleri). ΤΕΡΕΖΑΚΗΣ, Θεσσαλική κοινωνία, 18, υποσ. 84.

²⁵ ΤΤΚ 1, 269-271. ΤΕΡΕΖΑΚΗΣ, Θεσσαλική κοινωνία, 161-163.

²⁶ ΧΟΛΕΒΑΣ, Πετροχώρι, 21.

²⁷ ΧΟΛΕΒΑΣ, Πετροχώρι, 22.

²⁸ ΧΟΛΕΒΑΣ, Πετροχώρι, 21.

²⁹ Πρόκειται για τον αξιομακάριστο μητροπολίτη Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων Ιεζεκιήλ, ο οποίος επανίδρυσε πολλές μονές των Αγράφων με σκοπό τη διάσωσή και τη συντήρησή τους από τον αφανισμό. Επισκέφτηκε τα μνημεία του νομού Καρδίτσας και κατέγραψε πολυσήμαντες πληροφορίες, οι οποίες βρίσκονται στο έργο του Έργα και Ημέραι. Βλ. ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 29.

³⁰ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναί τῆς Πίνδου, 156, υποσ. 1.

Γραμμενοχώρια που υποτάχτηκαν στους Τούρκους και γράφτηκαν στα φορολογικά τους βιβλία³¹.

- Μία διαφορετική εκδοχή και η παλαιότερη των πηγών είναι σύμφωνα με τον Βυζαντινό χρονογράφο Μιχαήλ Ψελλό, ο οποίος ανέφερε ότι το όνομα Άγραφα δόθηκε στην περιοχή πριν πολλούς αιώνες πριν την εμφάνιση των Τούρκων. Συγκεκριμένα, την εποχή της Εικονομαχίας ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου Κωνσταντίνος Ε' (741-775) θέλησε να πληροφορηθεί, εάν εφαρμόστηκαν οι διαταγές του για την αφαίρεση των εικόνων από τους ναούς. Γί'αυτό το λόγο έστειλε ανθρώπους του στις διάφορες επαρχίες. Όσοι ήρθαν στη Θεσσαλία διαπίστωσαν ότι οι κάτοικοι της πεδιάδας συμμορφώθηκαν με τις διαταγές του και αφαίρεσαν τις εικόνες. Ωστόσο, παρατήρησαν με έκπληξη ότι οι κάτοικοι δεν ακολούθησαν τις διαταγές στην ορεινή περιοχή. Οι απεσταλμένοι του αυτοκράτορα αν και προσπάθησαν να τους πείσουν πως έπρεπε να τις εφαρμόσουν, εντούτοις οι κάτοικοι όχι μόνο δεν υπάκουσαν, αλλά τους δολοφόνησαν θεωρώντας τους ιερόσυλους. Ο αυτοκράτορας, όταν πληροφορήθηκε την είδηση, διέταξε να διαγράψουν την ανυπότακτη περιοχή από τους χάρτες της αυτοκρατορίας. Έτσι, οι ορεινοί όγκοι πήραν το όνομα Άγραφα³².

³¹ ΧΟΛΕΒΑΣ, Πετροχώρι, 21-22.

³² ΧΟΛΕΒΑΣ, Πετροχώρι, 22. Με την τελευταία εκδοχή συνηγορεί η άποψη του Σάθα, ο οποίος εντόπισε το νουθετικό βιβλίο *Τερά διήγησις περι τῆς Θεοτόκου τῆς Προυσιωτίσσης*, στο οποίο αναφέρεται το απόσπασμα διὰ τοῦτο καὶ κατὰ τὸν καιρὸν Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρώνυμου Ἀγραφα ἐκλήθησαν τὰ ὄρεινὰ αὐτῶν μέρη, ἐπειδὴ ὄχι μόνον δὲν ὑπέγραψαν τῇ ἐκείνου αἵρέσει, ἀλλὰ καὶ τοὺς παρ' αὐτοῦ ἀποσταλέντας ἐξάρχους εἰς Τρίκκαλα τῆς Θεσσαλίας θανάτῳ μαχαίρας παρέδωκαν, ὡς εὕρομεν ἔν τινι χειρογράφῳ, χρονογραφικῷ ἐπιγραφόμενον Μιχαὴλ Ψελλοῦ.

Η καλλιτεχνική άνθηση και η διάκριση διαφόρων ομάδων καλλιτεχνών του 17^{ου} και 18^{ου} αι.

Ιδρύθηκαν στην περιοχή των Αγράφων ανώτερες και κατώτερες σχολές, είτε από τους προεστούς και την Εκκλησία, είτε από την κοινότητα. Οι τόποι όπου ιδρύθηκαν είναι στα Βραγκιανά, στην Καστανιά, στο Φουρνά, στη Ρεντίνα και στο Καταφύγι. Παρατηρείται ότι η διατήρηση τόσων σχολών ήταν ενδεικτικό της επιθυμίας των ντόπιων να οδηγηθούν στη μάθηση και στη διεύρυνση των πνευματικών οριζόντων τους. Αυτό δείχνει μία οργανωμένη και αυτόνομη κοινωνία, η οποία παρά τις αντίξοες συνθήκες επιζητά την οικονομική και πνευματική άνοδο³³.

Στο πρώτο μισό του 17^{ου} αι. μαζί με την άνθηση των μοναστηριών, συμβαδίζουν και η ανάπτυξη της παιδείας στα Άγραφα με αποκορύφωμα την ίδρυση της Ανώτερης σχολής στη μονή Αγίας Παρασκευής Βραγκιανών από τον Ευγένιο Γιαννούλη το 1661. Ακόμη, υπάρχει άνθηση των τεχνών μέσω των μονών, όπως ζωγράφοι, ξυλογλύπτες, λιθοξόοι, αργυροχόοι και άλλοι καλλιτέχνες που εργάζονταν για τη διακόσμηση των ναών με πρότυπα που δημιουργούσαν από κοινού με τους μεγάλους δασκάλους και τους φωτισμένους ηγούμενους των μονών³⁴.

Γενικά, ξεχωρίζουν τρεις ομάδες καλλιτεχνών. Αρχικά, η πρώτη ομάδα ήταν ο Ιωάννης και ο συνονόματος συνεργάτης του Ιωάννης και οι ζωγράφοι που τους ακολουθούσαν, οι οποίοι ήταν εμπνευσμένοι από την Κρητική Σχολή. Οι συνθέσεις προσαρμόζονται στην αρχιτεκτονική τυπολογία των ναών που ήταν η συνεπτυγμένη παραλλαγή του αθωνικού τύπου. Οι τοιχογραφίες χαρακτηρίζονταν για την κίνηση, τη διακοσμητικότητα και την τάση προς την πολυτέλεια. Το καλύτερο δείγμα βρίσκεται στη ζωγραφική της μονής Βλασίου, την οποία χρηματοδότησε το 1644 η οικογένεια Σλουτζιάρογλου με καταγωγή από το ίδιο χωριό. Είναι η μοναδική οικογένεια κτιτόρων των Αγραφιώτικων μονών, για την οποία διατηρήθηκαν ιστορικά στοιχεία. Επίσης, αντιπροσωπεύει τη μεγάλη ομάδα κτιτόρων που απεικονίσθηκαν στις τοιχογραφίες της εποχής με αρχοντικά ενδύματα, αποτυπώνοντας έτσι την αίγλη με την οποία η τοπική κοινωνία τους περιέβαλε. Αξιοσημείωτο είναι ότι το φαινόμενο αυτό αποτελεί ένα ιδιαίτερο γνώρισμα του Αγραφιώτικου χώρου, καθώς δέκα κτίτορες άρχοντες απεικονίσθηκαν στις τοιχογραφίες της περιοχής, αριθμός ο οποίος συντριπτικά είναι μεγαλύτερος από εκείνων άλλων ελληνικών πόλεων³⁵. Το συνεργείο των δύο Ιωάννηδων απαντά σε μία σειρά μνημείων μετά τη μονή Βλασίου και επηρεάζει τους ζωγράφους του 18^{ου} αι. Την αποτύπωση αυτού του συνεργείου τη βλέπουμε σε πολλές τοιχογραφίες και εικόνες της περιοχής, όπου

³³ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 20. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Έλληνες ζωγράφοι Α', 113-114.

³⁴ ΣΔΡΟΛΙΑ, Μοναστήρια Αγράφων, 515.

³⁵ ΣΔΡΟΛΙΑ, Μοναστήρια Αγράφων, 516-517.

στις περισσότερες υπογράφει ως *Ιωάννης ὁ εὐτελής*³⁶. Η δεύτερη ομάδα καλλιτεχνών που εργάστηκαν στις μονές των Αγράφων αποτελούν τα περιοδεύοντα συνεργεία, τα οποία προέρχονταν από βορειότερες περιοχές και διακοσμούσαν μεμονωμένα μνημεία χωρίς σύνδεση με τις παλαιότερες παραδόσεις του χώρου³⁷. Η τρίτη ομάδα συγκροτείται από τον ζωγράφο Ιωάννη της μονής Ρεντίνας και τους συνεργάτες του. Η συγκεκριμένη ομάδα έδρασε κυρίως στις περιοχές της Ρεντίνας και του Αλμυρού Βόλου. Επηρεάστηκε κυρίως από την καλλιτεχνική φυσιογνωμία του μεγάλου ζωγράφου του 16^{ου} αιώνα, Φράγκου Κατελάνου και προσπάθησε να αποδώσει τον πλούσιο στολισμό των ενδυμάτων και τη λάμψη του χρώματος της ζωγραφικής Βορειοδυτικής Ελλάδος, συνδυάζοντας καλλιτεχνικά επιτεύγματα της Κρητικής Σχολής³⁸.

Ο ρόλος των μοναστηριών κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας

Στους δύσκολους καιρούς της Τουρκοκρατίας, η Εκκλησία αποτελούσε παρηγοριά του υπόδουλου Γένους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία και ανάπτυξη πολλών μοναστηριών στην ορεινή κυρίως περιοχή. Οι μονές αποτέλεσαν τα προπύργια αντίστασης κατά των Τούρκων και γι' αυτό το λόγο δυστυχώς πολλές καταστράφηκαν. Ωστόσο, στέφθηκε με επιτυχία η αποστολή τους, η οποία ήταν η διατήρηση και η διάδοση της χριστιανικής πίστης. Σύμφωνα με την προφορική παράδοση, λειτουργούσε Κρυφό Σχολειό στα μοναστήρια της Κορώνας, της Ρεντίνας, της Πέτρας Καταφυγίου, της Πελεκητής στην Καρύτσα και της Σπηλιάς στα Κουμπουριανά³⁹. Αξιοσημείωτο είναι ότι υπήρξε μεγάλη προσφορά των Μεγάλων Διδασκάλων του Γένους, όπως του Κοσμά του Αιτωλού, ο οποίος ίδρυσε αρκετά σχολεία στα αγραφιώτικα χωριά, καθώς και των ιερομονάχων Ευγενίου Γιαννούλη του Αιτωλού και του Αναστασίου Γορδίου, οι οποίοι διετέλεσαν Σχολάρχες του «Ελληνομουσείου» των Αγράφων στην Αγία Παρασκευή Μεγάλων Βραγκιανών⁴⁰.

³⁶ ΣΔΡΟΛΙΑ, Μοναστήρια Αγράφων, 518.

³⁷ ΣΔΡΟΛΙΑ, Μοναστήρια Αγράφων, 517.

³⁸ ΣΔΡΟΛΙΑ, Μοναστήρια Αγράφων, 517.

³⁹ ΓΚΡΙΒΕΛΑΣ, ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ, ΜΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, Τοπική Ιστορία, 170.

⁴⁰ ΓΚΡΙΒΕΛΑΣ, ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ, ΜΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, Τοπική Ιστορία, 172.

Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου Πορτής

(1619)

Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Πορτή (εικ 2)

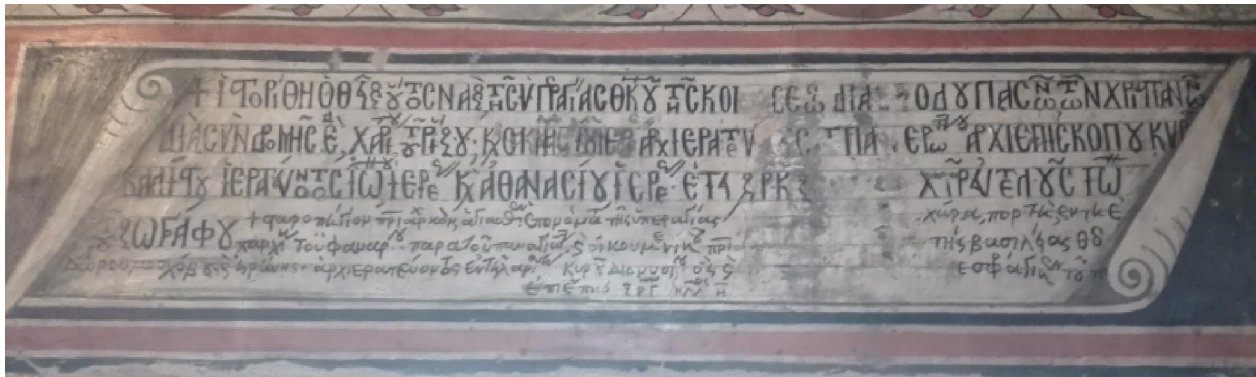
Ο ναός βρίσκεται στο κέντρο του χωριού Πορτής⁴¹(εικ. 2). Χτίστηκε στα τέλη του 16^{ου} αιώνα και συγκεκριμένα το 1592 σύμφωνα με την επιγραφή, η οποία βρίσκεται στην ανατολική παραστάδα της νότιας εισόδου⁴². Πρόκειται για έναν τρίκλιτο ξυλόστεγο ναό, ο οποίος διαθέτει νάρθηκα μεταγενέστερης προσθήκης.

Κτιτορική επιγραφή του ναού Κοιμήσεως της Θεοτόκου Πορτής (1619)

Πάνω από τη νότια είσοδο του καθολικού και σε μορφή ανοιχτού ειληταρίου βρίσκεται η κτιτορική επιγραφή (εικ. 3). Οι τρεις πρώτοι στίχοι αναπτύσσονται με τη μεγαλογράμματη γραφή, ενώ οι υπόλοιποι με τη μικρογράμματη. Δύο σταυροί σηματοδοτούν την αρχή κεφαλαιογράμματος και μικρογράμματος γραφής αντίστοιχα. Το κείμενό της είναι γραμμένο με μαύρο χρώμα σε κονίαμα γκρίζας ώχρας και έχει ως εξής:

⁴¹ Το χωριό Πορτή υπήρξε βυζαντινός οικισμός, ο οποίος αναφέρεται στην οθωμανική απογραφή του 1454/55 ως τιμάριο ενός σπαχή του χωριού Φαναρίου. Βλ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 29, υποσ. 64. ΣΠΑΝΟΣ, Ιστορικά στοιχεία, 32.

⁴² ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 29.

Κτιτορική επιγραφή του ναού Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Πορτή (εικ. 3)

+ΙΤΟΡΙΘΗ Ο ΘΕΟΣ ΟΥΤΟΣ ΝΑΟΣ ΗΤΙΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΗΤΙΣ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΔΙΑ ΕΞΟΔΟΥ ΠΑΣΩΝ ΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ
 // ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ Ε΄, ΧΑΡΙΤΟΣ ΡΙΖΟΥ ΚΑΙ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΙΕΡΕΩΣ ΑΡΧΙΕΡΑΕΥΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ
 ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΥΡΟΥ // ΚΑΛΙΣΤΟΥ ΙΕΡΑΤΝΘΟΣ ΙΩ ΙΕΡΕΩΣ ΚΑΙ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΙΕΡΕΩΣ ΕΤΙΣ ΖΡΚΖ ΗΝΔΙΚΤΙΩΝΟΥ
 Β ΧΙΡ ΝΕΛΔΟΣ ΙΩ // Δ ΖΩΓΡΑΦΟΥ + Σταυροπήγιον π(ατ)ριαρχ. κόμ, άΓιασθεν' πομόμα τής
 υπεραΓίας ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΤΗΣ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΕΝ ΤΗ ΘΕΟΣΩΤΩ ΧΩΡΑ, πορτή, εν τη ε-//
 παρχία του Φαμαρίδ παρ(α)του παναΓιω οίκουμ'νικ' πρι [..... ..] τής βασιλείας θ[.]δ -//
 Δώρου μοσχόβδ κ[.] Ειρήνης αρχιερατεύοντος εν τη λαρί.. αυτω κυρδ Διονυσί' ός κ[.] ..]
 εσφάΓισεν τδτο // επι ετους ΖΡΓ' ΗΝ' Η

Τίστορίθη ο θεϊος ούτος ναός της υπ(ε)ραγίας Θε(εοτό)κου της Κοιμήσεως δια εξόδου πασών
 των χριστιανών // δια συνδρομής δε Χαρίτου του Ρίζου κ(αί) Αθανασίου ιερέ(ο)ς
 αρχιερατευόντ(ο)ς τ(οῦ) πανιερωτάτου αρχιεπισκόπου κυρ(ίου) // Καλίστου ιερατεύοντος
 Ίω(άνν)ου ιερέ(ο)ς κ(αί) Αθανασίου ιερέ(ο)ς ετει ΖΡΚΖ [ήνδικτιώνος β] χίρ ευτελους
 Ίω(άννου) // του ζωγράφου + σταυροπήγιον π(ατ)ριαρχ(ι)κόν, άγιασθέν επ' όνόματ(ι) της
 υπεραγίας Θεοτόκου της Κοιμήσεως εν τη θεοσώστω χώρα Πορτή εν τη ε -// παρχία του
 Φαναρίου παρ(α) του παναγιω(τάτου) (καί) οίκουμ(εν)ικ(οῦ) π(ατ)ριάρχου) [κυρ(οῦ) Ίερεμίου επί]
 της βασιλείας Θε(ο)δ -// ώρου Μοσχόβου κ(αί) Ειρήνης αρχιερατεύοντος εν τη Λαρί(ση) αυτ(ω)
 κυρ(οῦ) Διονυσίου ός κ(αί) [δε] εσφράγισεν τούτο // επί ετους, ΖΡΓΗΩ ήν(δικτιών)ος Η⁴³

Η κτιτορική επιγραφή αποτελείται από δύο διακριτά μέρη, στην αρχή των οποίων ο ζωγράφος τοποθετεί αντίστοιχα έναν σταυρό για να διακρίνονται με ευκρίνεια. Ο ναός, όπως τονίζεται ήδη από τους πρώτους στίχους, τοιχογραφήθηκε με έξοδα όλων των χριστιανών και συνέδραμαν ακόμη δύο πρόσωπα, ο Χαρίτος του Ρίζου και ο ιερέας Αθανάσιος. Η χρονολογία της ιστόρησης είναι το 1619 και αναφέρεται και η ακριβής

⁴³ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναί της Πίνδου, 343-344.

ινδικτιώνα⁴⁴. Αναφέρεται ο αρχιεπίσκοπος Φαναρίου και Νεοχωρίου Κάλλιστος στον τρίτο στίχο⁴⁵ και μνημονεύονται επίσης οι ιερείς Ιωάννης και Αθανάσιος. Πολύ σημαντική είναι η διάσωση του ζωγράφου των τοιχογραφιών του Ιωάννη⁴⁶, του οποίου μπορεί να μην γνωρίζουμε το επώνυμό του, αλλά τον αναγνωρίζουμε, όπως θα διαπιστωθεί και σε άλλες επιγραφές στη συνέχεια, από την προσωνυμία *εὐτελής*⁴⁷, που χρησιμοποιεί, χωρίς απαραίτητα να πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο⁴⁸. Στον τέταρτο στίχο, στη μικρογράμματα γραφή γίνεται λόγος για τον μητροπολίτη Λαρίσης Διονύσιο ως αντιπρόσωπο του πατριάρχη Ιερεμία και για τους βασιλείς της Ρωσίας Θεόδωρο και Ειρήνη των οποίων αποτελεί μοναδική μνεία στις επιγραφές της περιοχής της Καρδίτσας⁴⁹. Τέλος, αναφέρεται η χρονολογία ΖΡΓ(ηω;) για την οποία η σημασία της δεν είναι με βεβαιότητα αντιληπτή και καθίσταται αδύνατη η ερμηνεία της.

Παρατηρούνται ορθογραφικά λάθη, καθώς διαβάζεται *ἱστορίθη* αντί *ἱστορήθη*, *χῖρ* αντί *χείρ*, *Καλίστου* αντί *Καλλίστου*, *ἡνδικτιῶνος* αντί *ἰνδικτιῶνος*.

Εξωτερική επιγραφή στον ανατολικό τοίχο του ναού (0780)

Στην εξωτερική πλευρά του ανατολικού τοίχου, σε σημείο πάνω από την κεντρική αψίδα, υπάρχει η χαραγμένη χρονολογία 0780 σε στρογγυλή κέραμο (εικ. 4) . Δυστυχώς, δεν παρέχονται περισσότερες πληροφορίες γι' αυτή την επιγραφή, αφήνοντας έτσι αναπάντητα ερωτήματα μέχρι σήμερα. Ίσως, κάποιος προσπάθησε να τοποθετήσει χρονολογικά τον ναό παλαιότερα, γεγονός το οποίο δεν ήταν ασύνηθες τα μεταβυζαντινά χρόνια. Για παράδειγμα στο νομό Κοζάνης και συγκεκριμένα στη μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου Σισανίου⁵⁰, η χρονολογία της κτιτορικής επιγραφής έχει υποστεί αλλοίωση από ανθρώπινο χέρι κυρίως στο δεύτερο ψηφίο που δηλώνει την εκατονταετία, τοποθετώντας την έτσι έναν αιώνα νωρίτερα. Οι λόγοι επέμβασης στη χρονολογία και η μετάθεση της ανέγερσης και της ιστόρησης έναν αιώνα νωρίτερα παραμένουν άγνωστοι. Πολύ πιθανόν η αλλοίωση να έγινε για να προσδοθεί παλαιότητα και αίγλη στον ναό. Παρόμοιος προβληματισμός, όσον αφορά στην παρέμβαση των χρονολογιών του τελευταίου ψηφίου,

⁴⁴ ODB, 993. Για την ινδικτιώνα και τα λάθη που γίνονται σχετικά με τη χρονολόγησή της, βλ. ΠΟΛΙΤΗΣ, Παλαιογραφικά, 315-324. ΒΕΛΕΝΗΣ, Χρονολογικά συστήματα, 659-679.

⁴⁵ Η επιγραφή αποτελεί τη μοναδική πηγή για τη δεύτερη περίοδο της αρχιερατείας του από το 1618/1619, βλ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 31.

⁴⁶ ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Έλληνες ζωγράφοι Γ', 324.

⁴⁷ Ο ζωγράφος αποκαλεί τον εαυτό του ως *εὐτελής* για να εκφράσει την ταπεινότητά του. Το προσηγορικό *εὐτελής* χρησιμοποιείται και από άλλους ζωγράφους για να υπογράψουν τα έργα τους.

⁴⁸ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 31. Αποτελεί σύνηθες φαινόμενο στις βυζαντινές και μεταβυζαντινές επιγραφές το όνομα του ζωγράφου να συνοδεύεται από ένα επίθετο που εκφράζει ταπεινοφροσύνη και σεμνότητα. Βλ. ΚΑΛΟΠΙΣΗ – ΒΕΡΤΗ, Ζωγράφοι, 145-146.

⁴⁹ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 31. Ακόμη, αξίζει να σημειωθεί ότι στη συγκεκριμένη επιγραφή, συγκεντρώνονται σημαντικές προσωπικότητες της εποχής με διεθνή ακτινοβολία.

⁵⁰ ΔΑΡΔΑΣ, Μοναστήρια, 110-120.

συναντάται επίσης στις κτιτορικές επιγραφές της μονής Αγίου Δημητρίου Βλάστης⁵¹ (1774) και του ναού του Αγίου Αχιλλείου Πενταλόφου⁵² (1774) του ίδιου νομού.

Εξωτερική επιγραφή σε κέραμο στον ανατολικό τοίχο του ναού (εικ.4)

⁵¹ ΔΑΡΔΑΣ, Μοναστήρια, 158-159.

⁵² ΚΑΤΣΙΚΗΣ, Αναφορά, 98-103.

Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου, μονή Πέτρας Καταφυγίου

(1624)

Μονή Πέτρας. Καταφύγι (εικ. 5)

Η μονή βρίσκεται στην ανατολική πλευρά της Πίνδου και ανατολικώς της λίμνης Ταυρωπού, σε απόσταση δύο ωρών από τον Θεσσαλικό κάμπο και εφάπτεται των Αγράφων (εικ.5). Διοικητικά υπάγεται στην κοινότητα Καταφυγίου του Νομού Καρδίτσας⁵³ και βρίσκεται βορειοδυτικά του χωριού Καταφύγι⁵⁴, απέχοντας τέσσερα χλμ. από αυτό.

Κατά την παράδοση, όταν χτιζόταν η μονή, κάποιοι ποιμένες έβλεπαν κάθε βράδυ ένα αναμμένο καντήλι στο σπήλαιο που βρισκόταν εκεί κοντά. Όταν μετέβησαν προς εκείνο το μέρος, αντίκρισαν μετ'εκπλήξεως την εικόνα της Παναγίας της Γλυκοφιλούσας, η οποία βρισκόταν κάτω από ένα βράχο και την οποία μετέφεραν στη μονή μετά την αποπεράτωση των εργασιών της. Έτσι, η ονομασία του οφείλεται στο μεγάλο βράχο της σπηλιάς όπου βρέθηκε η εικόνα του ναού⁵⁵.

⁵³ ΠΑΠΑΛΕΞΗΣ, Άγραφα, 9.

⁵⁴ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 45.

⁵⁵ ΠΑΠΑΛΕΞΗΣ, Άγραφα, 10. ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Άγραφα, 314.

Η χρονολόγηση της μονής γίνεται με βάση, εκτός από τα αρχιτεκτονικά δεδομένα, και τα μορφολογικά και δομικά στοιχεία του καθολικού⁵⁶. Το καθολικό είναι σταυροειδής εγγεγραμμένος τετρακίδιος αθωνικού τύπου με αβαθείς κόγχες και ευρύχωρο νάρθηκα⁵⁷. Το σταυρικό του κεντρικού τμήματος επιστέφεται από τον τρούλλο, ο οποίος είναι δωδεκάπλευρος και διατρυπάται από δώδεκα μονόλοβα παράθυρα στηριζόμενος σε τέσσερις περίπου ισομεγέθεις καμάρες και τα γωνιαία διαμερίσματα στεγάζονται με σταυροθόλια⁵⁸. Στο ιερό βήμα εξέχει η κεντρική κόγχη, ενώ της προθέσεως και του διακονικού εγγράφονται στο πάχος του ανατολικού τοίχου. Το κυρίως Ιερό Βήμα στεγάζεται με καμάρα, η πρόθεση με ασπίδα και το διακονικό με σταυροθόλιο⁵⁹. Όσον αφορά την τοιχοποιία, είναι εγκρίτου τέχνης ακανονίστου πλινθοπεριβλήτου⁶⁰. Ο ναός είχε συμμετρικές αναλογίες αρχικά, αλλά έπειτα υπέστη κάποιες αλλαγές, όπως η υπερύψωση του νάρθηκα που διαθέτει και η προσθήκη του παρεκκλησίου της Μεταμορφώσεως στη ΝΔ γωνία⁶¹.

Αξιοσημείωτο είναι ότι ΒΔ είχε υποστηριχθεί ότι υπήρχε κι άλλο ένα παρεκκλήσι από το οποίο δεν εντοπίστηκαν ίχνη κατά τις πρόσφατες έρευνες. Αυτό το γεγονός το στηρίζει η τοιχογραφία που απεικονίζει το ομοίωμα του ναού να έχει το παρεκκλήσι στα βόρεια και η οποία χρονολογείται το 1625. Στη συγκεκριμένη τοιχογραφία ο ζωγράφος με αυτή την απεικόνιση εκφράζει την πρόθεση του δωρητή για την προσθήκη του βόρειου παρεκκλησίου, δίχως αυτή να πραγματοποιηθεί. Ωστόσο, ο Ορλάνδος δεν έχει την ίδια άποψη και αναφέρει ότι υπήρχαν δύο παρεκκλήσια νότια και ότι δεν υπήρχε παρεκκλήσι στη βόρεια πλευρά σύμφωνα με φωτογραφία που έχει δημοσιεύσει⁶². Ακόμη, και ο μητροπολίτης Ιεζεκιήλ σε περιγραφή του καθολικού αναφέρει μόνο την ύπαρξη του σημερινού παρεκκλησίου⁶³. Επιπροσθέτως, υπάρχει ένα ερειπωμένο κτίριο κελλιών στα ανατολικά, το οποίο σώζεται και αποτελεί τμήμα του εκτεταμένου μοναστηριακού συγκροτήματος που περιέβαλε τον ναό⁶⁴.

⁵⁶ Σύμφωνα με τη δημοσιευμένη αρχιτεκτονική μελέτη του Μυλωνά, ο ίδιος προτείνει ως εποχή ανέγερσης του καθολικού τα μέσα του 16^{ου} αι. βάση μορφολογικών συγκρίσεων με άλλα καθολικά του ίδιου τύπου. Βλ. ΜΥΛΩΝΑΣ, Μονή Πέτρας, 132.

⁵⁷ Ο Μυλωνάς χαρακτήρισε το καθολικό της μονής ως τον *Παρθενώνα των Αγράφων*. Για την αρχιτεκτονική του καθολικού, βλ. ΜΥΛΩΝΑΣ, Μονή Πέτρας, 121-139.

⁵⁸ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 32. Επίσης, από τα υπόλοιπα σωζόμενα καθολικά των Αγράφων του 16^{ου} και 17^{ου} αι, οι μονές Κορώνης και Ρεντίνας ανήκουν αρχιτεκτονικά στον ίδιο τύπο, δηλαδή στον τετρακίδιο αγιορείτικο με τρούλλο.

⁵⁹ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 32.

⁶⁰ ΠΑΠΑΛΕΞΗΣ, Αγραφα, 10.

⁶¹ Για τον σχολιασμό του εσωτερικού χώρου της μονής, την εξωτερική του διαμόρφωση και τη σύγκριση με την αρχιτεκτονική άλλων ναών, βλ. ΚΑΡΑΤΖΟΓΛΟΥ, Ναοί Αθωνίτικου, 83-87.

⁶² ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Σταχυολογήματα, 181.

⁶³ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 33, υποσ. 79.

⁶⁴ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 32.

Γνωρίζοντας ότι οι μονές της Πίνδου, όσον αφορά την τεχνοτροπία και την ιστόρησή τους, ακολουθούν τις μονές του Αγίου Όρους, έτσι θα μπορούσε κάποιος να ισχυρισθεί σχετικά με την ονομασία ότι η μονή Σίμωνος Πέτρας Αγίου Όρους δάνεισε το όνομά της στην εν λόγω μονή Πέτρας Αγράφων⁶⁵.

Η φορητή εικόνα από το ξυλόγλυπτο τέμπλο του καθολικού διαθέτει μία επιγραφή, η οποία είναι η ασφαλής χρονολογική μαρτυρία, δηλαδή το έτος 1608, όπου μνημονεύεται ο ζωγράφος ιερέας Λάμπος. Η χρονολογία αποτελεί *terminus ante quem*, δηλαδή το χρονικό διάστημα πριν από το οποίο πρέπει να είχε ανεγερθεί η μονή⁶⁶. Στη συνέχεια, μία άλλη έγκυρη χρονολογία για τη μονή είναι το έτος 1624/5 που αναγράφεται στην επιγραφή αγιογράφησης του ναού. Μόνο το έτος ζρλγ' έχει σωθεί από αυτή την επιγραφή (7133-5508= 1624/5 από Γεννήσεως Χριστού), όπως θα φανεί και παρακάτω⁶⁷.

Στους χειρόγραφους κώδικες της μονής Αγίου Στεφάνου των Μετεώρων, υπάρχουν δύο κώδικες, οι υπ' αριθμόν 118 και 133, οι οποίοι προέρχονται από τη μονή της Πέτρας⁶⁸. Ιδιαίτερη σημασία έχει ο κώδικας 133 για τον ακριβέστερο καθορισμό της χρονολογίας ανέγερσης της μονής. Πρόκειται για χειρόγραφο, το οποίο σύμφωνα με το κωδικογραφικό του σημείω-

Μεταλλική σφραγίδα της μονής με το πέλμα της (εικ.6)

μα, γράφτηκε από κάποιον Τριαντάφυλλο εκ Θετταλίας. Στο φύλλο 72 του κώδικα υπάρχει αποτύπωμα της σφραγίδας της μονής της Πέτρας, η οποία κυκλοτερώς φέρει ανορθόγραφη τη γραφή με κεφαλαία γράμματα : «ΠΑΝΑΓΙΑ ΚΙΜΙΣΙΟΣ ΛΕΓΟΜΕΝΟΥ ΠΕΤΡΑΣ ΕΤΟΣ, ζρβ', δηλ. 7102 από κτίσεως κόσμου, το οποίο αντιστοιχεί με το έτος 1593/4» και αποτελεί την παλαιότερη μαρτυρία για τη μονή⁶⁹ (εικ. 6). Επομένως, η μονή πρέπει να ιδρύθηκε στα τέλη του 16^{ου} αι.⁷⁰ Η χρονολογία της σφραγίδας αυτής δίνει ένα νέο *terminus ante quem* για το χτίσιμο της μονής⁷¹ και επιβεβαιώνει την εκτίμηση του Μυλωνά για τη χρονολόγησή της.

Όσον αφορά την αγιογράφηση του καθολικού, η α' φάση ανάγεται στο 1625 και έγινε, πιθανόν, από τον ιερέα Στέφανο. Η ιστόρηση, κατά το ύφος της Κρητικής Σχολής, έχει κλασικό χαρακτήρα. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι πρόκειται για το έργο ενός σπουδαίου

⁶⁵ ΠΑΠΑΛΕΞΗΣ, Άγραφα, 9.

⁶⁶ ΖΑΡΚΑΔΑΣ, Μονή, 11.

⁶⁷ ΖΑΡΚΑΔΑΣ, Μονή, 11.

⁶⁸ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Δύο κώδικες, 11.

⁶⁹ Το αποτύπωμα της σφραγίδας σώζεται και στον υπ' αριθμόν 133 χειρόγραφο κώδικα της μονής του Αγίου Στεφάνου Μετεώρων. Βλ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χειρόγραφα, 395.

⁷⁰ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 45. ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Άγραφα, 213.

⁷¹ Η σφραγίδα εντοπίστηκε από τον Ζαρκάδα το 1992 στη μονή Κορώνας. Βλ. ΚΛΗΜΟΣ, Μονή Πέτρας, 203 και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Χρονικό, 131.

ζωγράφου, ο οποίος δουλεύει με σιγουριά τις μορφές με αναφορά σε παλαιότερα κλασικά πρότυπα⁷².

Υπάρχουν γραμμένα δύο ειλητάρια στην κόγχη της προθέσεως, τα οποία κρατάνε οι αρχάγγελοι Γαβριήλ και Μιχαήλ (εικ.7, εικ. 8). Είναι χωρισμένα με ευδιάκριτες παραγράφους στις οποίες μνημονεύονται οι μοναχοί δωρητές της μονής και διακρίνονται ονόματα ζώντων και κεκοιμημένων⁷³.

Αριστερό ειλητάριο:

†μῬΗCΘΗΤΙ•Κ̅Ε ΤΩΡ // μακαρίωΡ
κΤιτόρωΡ ΤΗΣ //ἀγ' μοῤῥης ταῦΤΗΣ•//
Σταμάτου // Ἀγόρου καὶ Ἀγόρων //

Μνήσθητι Κύριε τῶν // μακαρίων
κτιτόρων τῆς ἀγί(ας) μονῆς ταύτης //
Σταμάτου // Ἀγόρου καὶ Ἀγόρων

μῬΗCΘΗΤΙ•Κ̅Ε ΤΩ Δόλου //
οδ•παΡαΓιώτι•καὶ ΤΩ ΠΡS αὐτΩ • ΔΗΜΗΤΡΙΩ
•παΓόΡ // ΡΕΡΑΡΤΖΟΣ•ἀποστο // λάμπΩ
•ΔΗΜΗΤΡΙΩ • ΧΡ // ΓΕΩΡΓΙΩ ΙΕΡΕΩS ... Παύλ //

μνήσθητι Κύριε τοῦ δούλου // σου
Παναγιώτι καὶ τοῦ π(ατ)ρ(ό)ς αὐτοῦ
Δημητρίου Παγόν(ας) // Νεράντζος
Ἀποστόλη // Λάμπου Δημητρίου Χρ(ίστου) //
Γεωργίου ἱερέος (Ροπέλη) ... Παύλ(ου)

μῬΗCΘΗΤΙ•Κ̅(ύρι)Ε καμΩ ΤΩ ἄμαρ -//
ΤολΩ ΓΕΦΑΨ • ΙΕ(ος)•ΔΑΡΙΗΛ•κεκΗ(μημένου)
//ΘΕΟΔΩCΙΩ•Ηγ.....βασιλ(ίου)•ΙΩ
ραΧΙΗΛ...αθαΡασί(ου)....•μελχιCσεΔΕκ
//...ζαφίρο...αποΨολη...ΔΗΜΗΤΡΙΩ

μνήσθητι Κύριε καμοῦ τοῦ ἄμαρ -// τωλοῦ
Στεφάνου ἱερέος Δανιήλ κεκημημένου //
ΘεοδωCίου Ηγ. βασιλίου Ἰωάννου Ραχιήλ
Ἀθανασίου.... μελχιCσεδὲκ // ...Ζαφίρο...
Ἀποστόλη... Δημητρίου

Αριστερή στήλη της πρόθεσης
της μονῆς Καταφυγίου (εικ. 7)

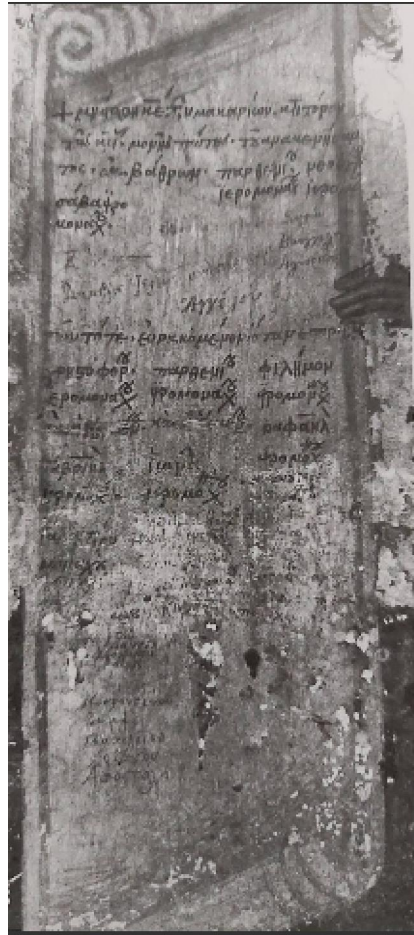
⁷² Για την ανάλυση της εικονογραφίας της μονῆς, βλ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 94-423 και ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Ζωγραφική, 38-45.

⁷³ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες, καθολικού, 40 και για εκτενέστερη ανάλυση, βλ. ΚΛΗΜΟΣ, Χρονικό, 45-60.

Δεξιό ειλητάριο:

+μΡΗΣΘΗ κ̅ε ΩΡ μακαρίΩΡ, κΤιτόροϋ
// τ̅ης άγί μοΡ̅ης ταύτης ·τ̅δ αΡακεΡ̅ήσαΡ -//
τος · έκ βάθρωΡ · παρθεΡ̅ι ·Ρεοφίτ̅δ//
σάβα ...ψζο... ίερομο(νάχου) // μοΡ̅άχ ...
ΆΓΓΕΛΟΝ... // ...τήτε, εύρισκόμεΡοΡ...//
ΧΡΗΤΟΦΟΡ̅·παρθεΡ̅ί̅ φιλ̅ημοΡ // ίερομοΡ̅άχ
ϊ(ε)ρομο(νά)Χδ̅ ... Κωσταντίνου // Θωμ̅α // ...
// Χρίστου // Άποστόλου

Μνήσθη(τι) Κ(ύρι)ε τ̅ων μακαρίων κτιτόρον
// τ̅ης άγί(ας) μον̅ης ταύτης τοῦ ἀνακενήσαν
- // τος έκ βάθρων Παρθενίου Νεοφίτου //
Σάβα (ψζο) ίερομονάχου // μονάχου
Άγγέλου ... // ...τήτε εύρισκόμενον ... //
Χρηστοφόρου Παρθενίου Φιλ̅ημον //
ίερομονάχου ίερομονάχου ...
Κω(ν)σταντίνου // Θωμ̅α // ... // Χρίστου //
Άποστόλου

Δεξιά στήλη της πρόθεσης της μονής Καταφυγίου
(εικ.8)

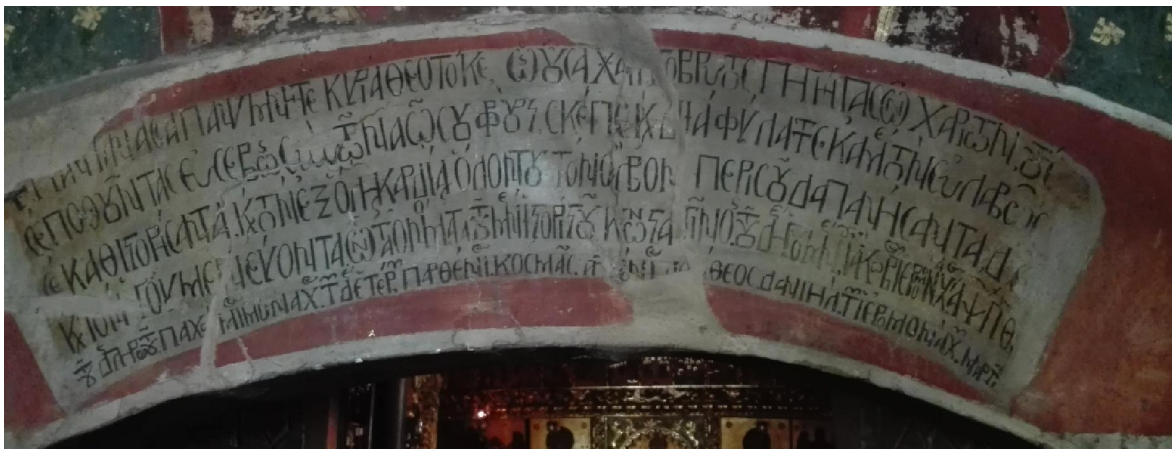
Σε αυτό το σημείο αξίζει να γίνουν κάποιες επισημάνσεις. Η μνημόνευση των αφιερωτών στα δύο προαναφερθέντα ειλητάρια μπορούν να ερμηνευθούν ως εξής:

Αρχικά, η αναγραφή τους, πιθανόν, έγινε μετά την ιστόρηση του ναού και μάλλον από τον ίδιο ζωγράφο, σύμφωνα με τις φράσεις στο δεξιό ειλητάριο τ̅ων τότε εύρισκομένων όταν έστορίθη, καθώς και την επίκληση σε α' πρόσωπο στο αριστερό ειλητάριο μνήσθητι κύριε καμ̅ου τοῦ ἀμαρτολοῦ στεφάνου ιερέως Δανιήλ ίερομο(νά)χου κεκη(μημένον), ο οποίος μπορεί να ήταν ο ζωγράφος του διακόσμου με συνεργάτες του τον ιερομόναχο Δανιήλ και τον Ιωάννη. Επίσης, παρατηρείται ότι ο ζωγράφος άφησε κενό στην πρώτη παράγραφο του αριστερού ειληταρίου, διότι οι αρχικοί κτίτορες ίσως λησμονήθηκαν στην εποχή του. Εν συνεχεία, στη δεύτερη παράγραφο αναφέρονται πρώτα οι χορηγοί της ιστόρησης από τους λαϊκούς, δηλαδή ο Παναγιώτης και ο Δημήτριος, τους οποίους διέσωσε και η παράδοση. Τέλος, στο δεξιό ειλητάριο περιλήφθηκαν οι μοναχοί δωρητές της μονής με τον Παρθέσιο, Νεόφυτο και Σάββα και στο τέλος οι μοναχοί τον καιρό της ιστόρησης. Σύμφωνα με την άποψη της Σδρόλια, οι δωρητές της μονής, δηλαδή ο Παρθέσιος, ο Νεόφυτος και ο Σάββας θα πρέπει να θεωρηθούν οι έκ βάθρων ανακαινιστές της μονής στο δεύτερο μισό του 16^{ου}

αιώνα και ο Παναγιώτης ίσως να κατέβαλε τη δαπάνη για την ιστόρηση του 1625. Η αναφορά του ηγουμένου Χριστοφόρου μεταξύ των ιερομονάχων ίσως υποδεικνύει ότι ο ίδιος κατείχε το αξίωμα τον καιρό της ιστόρησης και ο μετέπειτα αναφερόμενος Παρθένιος ίσως ήταν ο προκάτοχός του⁷⁴.

Κτιτορική επιγραφή στον νάρθηκα της μονής Πέτρας Καταφυγίου (1789)

Στο υπέρθυρο της κυρίας εισόδου από τον νάρθηκα προς το καθολικό υπάρχει η επιγραφή, η οποία αναπτύσσεται σε πέντε στίχους μεγαλογράμματης γραφής σε μορφή ανοιχτού ειληταρίου και κατά το ήμισυ είναι έμμετρη (εικ.9).

Κτιτορική επιγραφή στο υπέρθυρο εισόδου του νάρθηκα της μονής Πέτρας. Καταφύγι (εικ. 9)

+ΠΑΝΤΑΝΑΣΑ ΠΑΝΥΜΝ-ΜΗΤΕ ΚΥΡΙΑ ΘΕΟΤΟΚΕ ΩΣ ΟΥΣΑ ΧΑΡΙΤΟΒΡΥΟΣ ΠΗΓΗ ΠΑΣΩΝ ΧΑΡΙΩΝ ΩΣ //
ΣΕ ΠΟΘΟΥΝΤΑΣ ΕΥΣΕΒΩΣ ΣΥΝ ΤΩ ΝΑΩ ΣΟΥ ΦΡΟΥΡΕΙ ΣΚΕΠΕ ΚΑΙ ΔΙΑΦΥΛΑΤΤΕ ΚΑΜΕ ΤΟΝ
ΕΥΛΑΒΩΣ //
ΣΕ ΚΑΘΙΣΤΟΡΗΣΑΝΤΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΕΞ ΟΛΗΣ ΚΑΡΔΙΑΣ ΟΛΟΝ ΤΩ ΤΟΝ ΟΛΒΟΝ ΠΕΡΙΣ ΔΑΠΑΝΗΣΑΝΤΑ ΔΕ... //
ΚΑΙ ΤΟΝ ΓΟΝΜΕΝΕΥΟΝΤΑ ΩΝ ΤΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΤΟΥ ΜΕΝ ΙΣΤΟΡΙΣΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Θ' ΔΗΓΩΜΝ ΙΚΩΒ' ΙΕΡΟ' ΝΗ' ΑΨΠΘ
// Θ' Δ' ΠΛΗΡΩ' ΠΑΧΩΜ' ΜΟΝΑΧ' Τ' Δ' ΕΤΕΡΗ ΠΑΡΘΕΝΙ' ΚΟΣΜ' ΑΡΣΕΝΙ' ΔΟΣΙΘΕΟΣ ΔΑΝΙΗΛ. Τ' ΙΕΡΟΜΟΝΑΧ' ΜΑΡΤΙ

Παντάνασσα πανύμνητε Κυρία Θεοτόκε ως ούσα χαριτόβρυτος πηγή πασών χαρίτων τούς //
// σέ ποθοῦντας εὐσεβῶς σὺν τῷ ναῷ σου φρούρει σκέπε καὶ) διαφύλαττε καμὲ τὸν
εὐλαβῶς //
σέ καθιστορήσαντα καὶ) τὸν ἐξ ὅλης καρδίας ὅλον τοῦ τὸν ὄλβον περὶ σοῦ
δαπανήσαντα δε... //
καὶ) τὸν γουμμενεύοντα⁷⁵ ὧν τὰ ὀνόματα τοῦ μὲν ἱστοριστοῦ
Κωνσταντῖνος τοῦ δὲ ἡγουμένου Ἰάκωβος ἱερομόναχος ΑΨΠΘ. //
τοῦ δὲ πληρωτοῦ

⁷⁴ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 40-41.

⁷⁵ Το γουμμενεύω είναι η δημοτική μορφή του ἡγουμμενεύω.

Παχώμιος μοναχὸς τὰ δὲ ἑτέρη, Παρθένιος Κοσμᾶς Ἀρσένιος Δοσίθεος Δανιήλ τοῦ ἱερομονάχου Μαρτίου⁷⁶

Απὸ τον πρῶτο στίχο ἕως τον τρίτο η Θεοτόκος υμνεῖται και προσαγορεύεται πανύμνητος. Επίσης, αποκαλεῖται χαριτόβρυτος και ὅτι εἶναι η πηγὴ ὅλων των χαρίτων. Στον τέταρτο στίχο προκαλεῖ ἐντύπωση η αναφορὰ πρῶτα στο ζωγράφο Κωνσταντῖνο⁷⁷ και ἔπειτα στον ηγούμενο Ἰάκωβο ἱερομόναχο, καθὼς συνηθιζόταν το ἀντίστροφο. Με αὐτόν τον τρόπο ο ζωγράφος ἴσως ἤθελε να πρωταθεῖ ἐναντι του κτίτορα, δίνοντας ἔτσι ἐμφαση στο ὄνομά του. Στον πέμπτο και τελευταῖο στίχο, γίνεται λόγος για ἕναν ἀριθμὸ μοναχῶν (Παχώμιο, Παρθένιο, Κοσμᾶ, Ἀρσένιο, Δοσίθεο, Δανιήλ), γεγονὸς το ὁποῖο μαρτυρεῖ μία ἀνθούσα μοναστική κοινότητα⁷⁸. Ο Παχώμιος ἦταν ο χορηγὸς των ἐξόδων της ἱστορίας του νάρθηκα που ἐγίνε το 1789, σύμφωνα με τη χρονολογία ΑΨΠΘ (=1789), την ἐποχὴ που ἦταν ηγούμενος ο Ἰάκωβος.

Κάτω ἀπὸ την ἐπιγραφή, ὑπάρχει μία παράσταση με γονυκλινεῖς τους κτίτορες (εικ. 10). Πρόκειται για τον προαναφερθέντα Παχώμιο μαζί με τον ἀδελφὸ του ἱερομόναχο Ἰάκωβο μέσα σε κόκκινο πλαίσιο, δεξιὰ και ἀριστερὰ ἀπὸ την εἴσοδο. Αξιοσημείωτη εἶναι η ἀπεικόνιση μίας μοναχῆς που εικάζεται ὅτι εἶναι ἐπίσης μία ἀπὸ τους κτίτορες, σύμφωνα με μαρτυρία ἐνὸς μοναχοῦ της μονῆς. Ὅλες οι μορφές ἀπεικονίζονται σε στάση ἱκεσίας και μπορεῖ να ὑποτεθεῖ ὅτι πρόκειται για μία παράσταση μετάνοιας και ἐπὶ κλήσης λύτρωσης ἀπὸ το Θεῖο και η τοιχογράφησή τους ἀποτελεῖ μέσο ἐξιλέωσης των ἀμαρτιῶν τους⁷⁹.

⁷⁶ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 182. Ο Ἰεζεκιήλ ἔχει ἀποτυπώσει την ἐπιγραφή με δύο λάθη και συγκεκριμένα στον τέταρτο στίχο ὡς τὰ ὀνόματα ἀντὶ για ὧν τὰ ὀνόματα και στον τελευταῖο στίχο τὰ δὲ ἕτερα ἀντὶ για τὰ δὲ ἑτέρη.

⁷⁷ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ἑλληνες ζωγράφοι Β', 137.

⁷⁸ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 45.

⁷⁹ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 378.

Ενεπίγραφες τοιχογραφίες με την απεικόνιση των κτιτόρων στον νάρθηκα της μονής Πέτρας. Καταφύγι (εικ. 10)

Πάνω από τις παραστάσεις των τριών κτιτόρων σώζεται αποσπασματικά αφιερωματική επιγραφή ιερατικού περιεχομένου, η οποία προσιδιάζει στη μοναχική ιδιότητα του κτίτορα⁸⁰ (εικ. 11, εικ. 12, εικ. 13) και έχει ως εξής:

Αποσπασματική αφιερωματική επιγραφή (εικ. 11)

ΟΡΑΤΕ ΕΠΙΜΕΛΩΣ ΟΣΟΙ ΟΥΔΕ Κ ΠΡΟΣΤΡΕΧΩΝ ΕΠΙ ΣΟΙ ΚΑΤΗΣΧΥΜΝΟΣ
Ὅρᾳτε ἐπιμελῶς ὅσοι οὐδὲ κ(αὶ) προστρέχων ἐπὶ σοὶ κατησχυμ(έ)νος

Αποσπασματική αφιερωματική επιγραφή (εικ. 12)

ΚΥΡΙΩ Τῇ ΣΑ...ΜΟ..Κ ΛΑΝΘΟΜΟΝ[..... ..]
Κυρίῳ τῇ σα...μο κλαυθμὸν [συντριβὴ καρδίας κύριε μη]

⁸⁰ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 46.

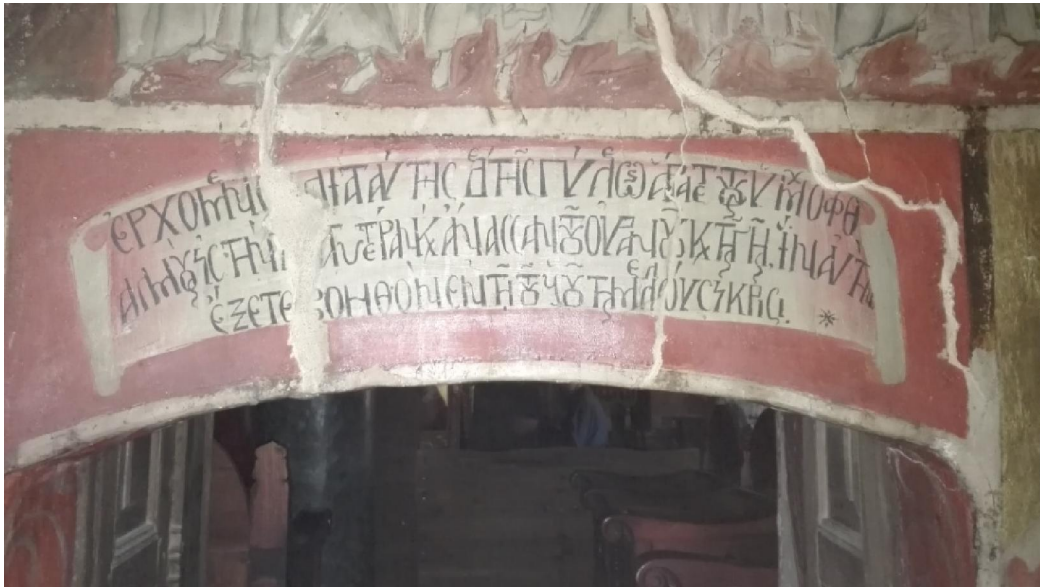

Αποσπασματική αφιερωματική επιγραφή (εικ.13)

...ΡΑΣ ΜΟΝ ΟΤΙ ΔΙΑΝΕΙΜΙ ΧΑΥΝΟΣ

...ρας μον ότι διανείμι χαῦνος

Στο υπέρθυρο της νότιας δευτερεύουσας εισόδου από τον νάρθηκα στον κυρίως ναό υπάρχει μία ακόμη επιγραφή, η οποία είναι γραμμένη σε ειλητό και αναπτύσσεται σε τρεις στίχους μεγαλογράμματης γραφής (εικ. 14).

Επιγραφή πάνω από τη δεύτερη είσοδο του νάρθηκα προς το καθολικό της μονής Πέτρας. Καταφύγι (εικ. 14)

ΕΡΧΟΜΝΟΙ ΔΙΑΤΑΝΗΣ Δ̅ Η̅C ΠΝ̅Λ̅Ω̅ Ἀ̅Α̅ Ἐ̅, VM ΟΦΘ -// ΑΛΜΘ̅, 4C ΤΗΝ ΠΛΑΤΥ̅ ΡΑΝ̅ Κ̅ Ἀ̅ΝΑCСΑΝ̅
Θ̅ ΟΥΡΑΝ̅Θ̅ Κ̅ Τ̅Η̅ Γ̅Η̅, Ἰ̅ΝΑ̅Υ̅Τ̅Η̅Ν // Ἐ̅Ξ̅Ε̅Τ̅Ε̅ ΒΟΗΘ̅Ο̅Ν̅ Ε̅Ν̅ Τ̅Η̅ Ἐ̅Υ̅Θ̅ Τ̅Η̅ Μ̅Λ̅Ο̅Ν̅C̅ Κ̅ΡΙCΙ. *

Ἐρχόμενοι διὰ ταύτης δὲ τῆς πύλεως ἄρατε τοὺς ὑμ(ῶν) ὀφθ -// αλμοὺς εἰς τὴν (πλ)ατυτέραν κ(αὶ) ἄνασσαν τοῦ οὐρανοῦ κ(αὶ) τῆς γῆς ἵνα αὐτήν // ἔξετε βοηθὸν ἐν τῇ τοῦ Υἱοῦ τῆς μελλούσης κρίσι⁸¹

⁸¹ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 182.

Μη σωζόμενη κτιτορική επιγραφή του καθολικού της μονής Πέτρας Καταφυγίου (1624)

Στο δυτικό τοίχο του κυρίως ναού, στο υπέρθυρο της εισόδου του, υπήρχε μία τετράστιχη επιγραφή, η οποία σήμερα δεν σώζεται ολόκληρη, καθώς έχει αποσβεστεί και σώζονται μόνο οι δύο τελευταίες λέξεις αυτής, δηλαδή η από κτίσεως κόσμου χρονολογία $\Xi\text{ΤΕΙ } \text{ΞΡΛΓ}$ ($\text{ΖΡΛΓ}=1624$) (εικ. 15). Αυτή πιθανότατα αποτελούσε την κτιτορική επιγραφή που βρισκόταν στο καθολικό, καθώς σηματοδοτείται στην αρχή από έναν σταυρό και πλαισιώνεται από μία κόκκινη και μαύρη γραμμή, όπως συνηθίζεται σχεδόν σε όλες τις υπόλοιπες επιγραφές.

Κτιτορική επιγραφή στο υπέρθυρο εισόδου του καθολικού της μονής Πέτρας. Καταφύγι (εικ. 15)

Επίσης, επιγραφή υπάρχει στον τοίχο της πρόθεσης που μνημονεύει τους κτίτορες, οι οποίοι συνέδραμαν για την κατασκευή καθολικού: «Μνήσθητι Κύριε τῶν κτητόρων Δανιὴλ, Φιλαρέτου, Λαυρεντίου, Ζωσιμᾶ καὶ Στεφάνου Ἀρχιερέως»⁸². Ἴσως, αυτά τα ονόματα αναγράφονταν και στη μη σωζόμενη επιγραφή του καθολικού.

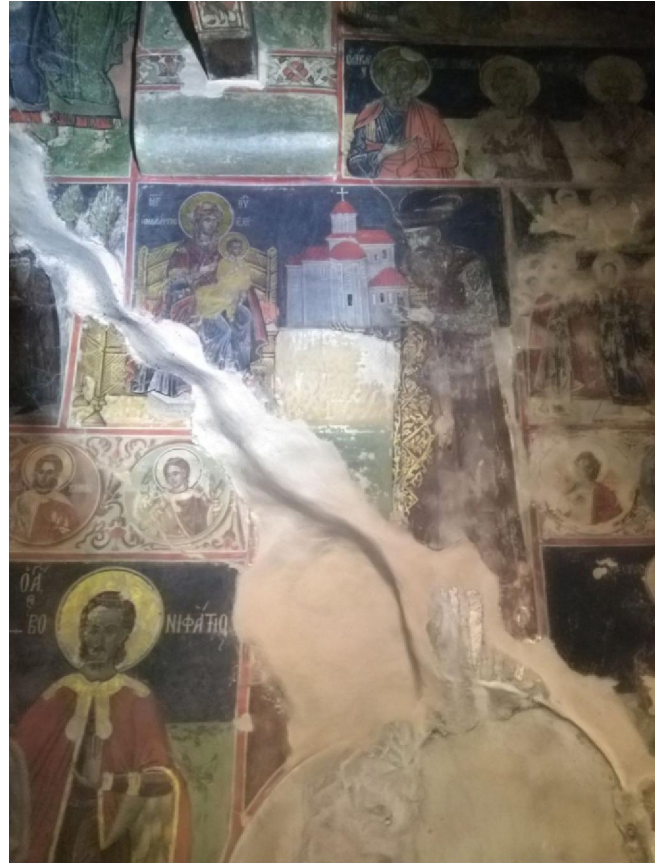
Εσωτερικά του ναού, υπάρχει η παράσταση του κτίτορα, ο οποίος κρατάει ομοίωμα της μονής την οποία προσφέρει στην Παναγία. Κτίτορας είναι ο Παναγιώτης Κουσκούλας⁸³. Σύμφωνα με την προφορική παράδοση, ήταν διοικητής της Κρήτης επί Τουρκοκρατίας και αυτός ο οποίος πρόδωσε τον αγώνα των Κρητῶν στους Τούρκους. Όταν σταμάτησε το αξίωμά του, ήλθε στην πατρίδα του το Νεοχώρι και προτραπείς υπό πνευματικού προς εξιλασμό έγινε κτίτωρ της μονής Πέτρας και άλλων ναών. Φαίνεται ότι το κύριο όνομά του δεν ήταν Παναγιώτης Κουσκούλας, διότι μισή ώρα από το χωριό Μεσενικόλας και μία ώρα που απέχει από τη μονή Κορώνας, υπάρχει το παρεκκλήσι της Παναγίας στο οποίο ο ίδιος χρηματοδότησε την ιστόρησή του και η επιγραφή που υπάρχει, αναγράφει το όνομα Παναγιώτης Μορφέσης⁸⁴ και ο ίδιος απεικονίζεται σε γεροντική μορφή.

⁸² ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Άγραφα, 314. ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 182.

⁸³ Για περισσότερες πληροφορίες για τον Παναγιώτη Κουσκούλα, βλ. ΜΗΤΣΙΟΣ, Νεοχώρι, 31-35.

⁸⁴ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 183 (εἶναι το ξωκλήσι της Ζωοδόχου Πηγῆς στο Μεσενικόλα). ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 38. Για τον ναό της Ζωοδόχου Πηγῆς, βλ. παρακάτω ἀνάλυση του ναοῦ και την ἀπεικόνιση του κτίτορα.

Στο δυτικό τοίχο του νάρθηκα, υπάρχει παράσταση στην οποία απεικονίζεται ο κτίτορας να κρατά ένα ομοίωμα του ναού και να το προσφέρει στην ένθρονη Θεοτόκο (εικ. 16). Η επιγραφή δεν έχει σωθεί και για την ταύτιση της μορφής του κτίτορα, καταφεύγουμε στην παράδοση, η οποία καταγράφηκε σε παραλλαγές⁸⁵. Ακόμη, σύμφωνα με την άποψη του Leake, ο Παναγιώτης Κουσκούλας⁸⁶, ίσως ο κτίτωρ της μονής Πέτρας, υπήρξε αυτοκρατορικός διερμηνέας της Πύλης⁸⁷ και δώρισε εικόνες στη μονή Κορώνας⁸⁸.

Παράσταση του κτίτορα στον δυτικό τοίχο του νάρθηκα της μονής Πέτρας. Καταφύγι (εικ. 16)

Παραεκκλήσι Μεταμόρφωσης του Σωτήρος της μονής Πέτρας Καταφυγίου (1673)

Οι μοναχοί της Πέτρας σκέφτηκαν να χτίσουν ένα παρεκκλήσι, προσκολλημένο στη νοτιοδυτική πλευρά του νάρθηκα του καθολικού της Κοίμησης της Θεοτόκου, το έτος 1672⁸⁹. Πρόκειται για το παρεκκλήσι της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος, το οποίο απολήγει ανατολικά σε τρίπλευρη κόγχη του ιερού. Έχει τη μορφή του σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού⁹⁰. Σε αυτόν οδηγεί μικρή θύρα στο δεξί μέρος του νάρθηκα.

⁸⁵ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 38.

⁸⁶ Οι οικογένειες Κουσκούλα και Μορφέση υπήρξαν αρχοντικές οικογένειες του Νεοχωρίου. Ο προεστός Παναγιώτης Κουσκούλας ήταν φημισμένος για τα πλούτη του και κατοικούσε σε πύργο, ερείπια του οποίου σώζονταν μέχρι αρχές του αιώνα μας στη θέση Παλαιοκαζάρμα, ενώ υπήρχε και θέση του οροπεδίου της Νεβρόπολης με το όνομα Κουσκούλάτικα.

⁸⁷ LEAKE, Travels, 271.

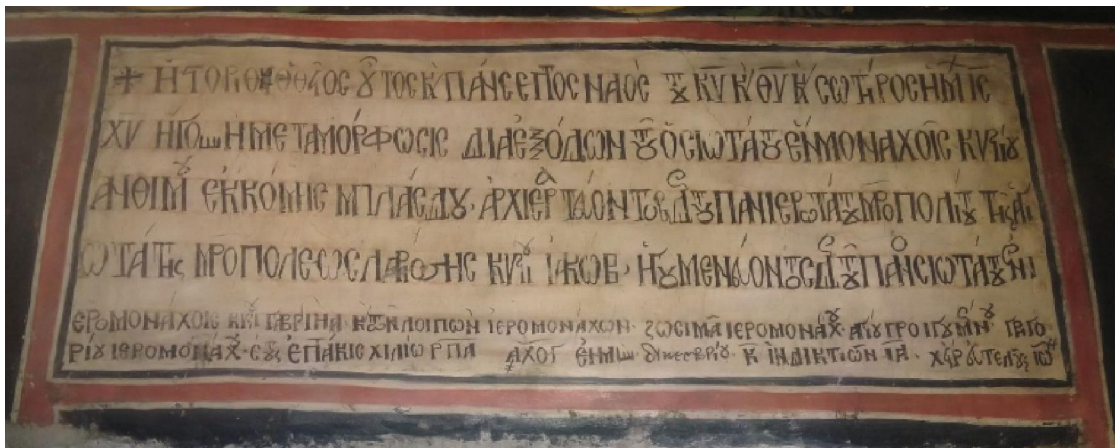
⁸⁸ ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Άγραφα, 315.

⁸⁹ΖΑΡΚΑΔΑΣ, Μονή, 19.

⁹⁰ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 65.

Κτιτορική επιγραφή του παρεκκλησίου Μεταμόρφωσης του Σωτήρος της μονής Πέτρας Καταφυγίου (1673)

Πάνω από το παράθυρο του παρεκκλησίου, υπάρχει η μεγαλογράμματη επιγραφή, η οποία φέρει έξι στίχους που χαράχθηκαν με μαύρο χρώμα σε γκρίζο κονίαμα (εικ. 17) και αναφέρει τα εξής:

Κτιτορική επιγραφή του παρεκκλησίου της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος της μονής Πέτρας. Καταφύγι (εικ. 17)

† ΗΤΟΡΙΘΗ Ο ΘΕΟΣ ΟΥΤΟΣ Κ(ΑΙ) ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ Δ(Ε) ΚΥ Κ(ΑΙ) ΘΥ Κ(ΑΙ) ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜ(ΩΝ) ΙC // ΧΥ ΗΓΟΥΝ
ΗΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΙC ΔΙΑ ΕΞΟΔΩΝ Θ(Ε) ΟΣΙΩΤΑΤ(Ο) ΕΝ ΜΟΝΑΧΟΙC ΚΥΡΙΩC // ΑΝΘΙΜ(Ο) ΕΚΚΟΜΗΣ
ΜΠΛΑΣΔΟΥ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΔΕ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ ΜΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΤΗΣ ΑΓΙ(ΟΥ) -// ΩΤΑΤΗΣ //
ΜΡΟΠΟΛΕΩC ΛΑΡΙCΗC ΚΥ(ΟΥ) ΙΑΚΩΒ(ΟΥ) ΗΓΟΥΜΕΝΕΥΟΝΤΟΣ ΔΕ ΤΟΥ ΠΑΝΟCΙΩΤΑΤΟΥ ΕΝ Ι -//
ΕΡΟΜΟΝΑΧΟΙC ΚΥΡΙΩC ΓΑΒΡΙΗΛ Κ(ΑΙ) ΤΩΝ ΛΟΙΠΩΝ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΩΝ· ΖΩCΙΜΑ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧ(Ο)· ΑΓΙΩC
ΠΡΟΙΓΔΜ(Ο)Ν ΓΡΗΓΟ -// ΡΙΩ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧ(Ο)· ΕΤΟΥC ΕΠΤΑΚΙCΧΙΛΙΩ ΡΠΑ ΑΧΟΓ ΕΝ ΜΗΝΙ · ΔΕΚΕΜΒΡΙΩ Κ
ΙΝΔΙΚΤΙΩΝ ΙΑ · ΧΕΙΡ(Ο) ΕΥΤΕΛΟΥC ΙΩ(ΑΝΝΟΥ)⁹¹

†Ιστορίθη ο θεῖος οὗτος κ(αὶ) πάνσεπτος ναὸς τοῦ Κ(υρίου) κ(αὶ) Θ(ε)οῦ κ(αὶ) Σωτῆρος ἡμ(ῶν)
†Ι(η)σ(οῦ) // Χ(ριστ)οῦ ἡγουν ἡ μεταμόρφωσις διὰ ἐξόδων τοῦ ὀσιωτάτου ἐν μοναχοῖς κυρίου
// Ἀνθίμου ἐκ κόμης Μπλάσδου ἀρχιερατεύοντος δὲ τοῦ πανιερωτάτου μ(ητ)ροπολίτου τῆς
ἀγί(ου) -// ωτάτης μ(ητ)ροπόλεωσ Λαρίσης κυρίου Ἰακώβ(ου) ἡγουμενεύοντος δὲ τοῦ
πανοσιωτάτου ἐν ἰ -// ερομονάχοις κυρίου Γαβριὴλ κ(αὶ) τῶν λοιπῶν ἱερομονάχων · Ζωσιμᾶ
ἱερομονάχου · Ἀγίου Προηγουμένου Γρηγο -// ρίου ἱερομονάχου, ἔτους ἐπτακισχίλιω ΡΠΑ
ΑΧΟΓ ἐν μηνὶ δεκεμβρίου κ(αὶ) ἰνδικτιῶν ΙΑ · χειρ(ο) εὐτελοῦς Ἰω(άννου)⁹¹

⁹¹ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 182.

Σύμφωνα με την κτιτορική επιγραφή, η ιστόρηση του παρεκκλησίου της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος αποπερατώθηκε το Δεκέμβριο του 1673 επί μητροπολίτη Λαρίσης Ιακώβου με ζωγράφο τον *εὐτελή* Ιωάννη⁹². Η χρονολογία αποδίδεται και με τους δύο τρόπους, δηλαδή από ενσάρκου οικονομίας του Χριστού (ΑΧΟΓ) και από κτίσεως κόσμου (ΖΡΠΑ). Κτίτορας υπήρξε ο μοναχός Άνθιμος, του οποίου η καταγωγή ήταν από το χωριό Μπλάσδο, δηλαδή το Μοσχάτο. Ο τέταρτος στίχος αναφέρει, ότι την εποχή εκείνη ηγούμενος της μονής ήταν ο Γαβριήλ και προηγουμένως ήταν ο Ζωσιμάς και ο Γρηγόριος. Τέλος, παρουσιάζονται κάποια ορθογραφικά λάθη, όπως *ίστορίθη* αντί *ιστορήθη*, *κόμης* αντί *κώμης*.

Πάνω από την είσοδο του παρεκκλησίου υπάρχει μία αποσπασματική επιγραφή, η οποία σχετίζεται με την παράσταση του κτίτορα του παρεκκλησίου (εικ. 18). Αν και διακρίνονται κάποιες λέξεις, ωστόσο καθίσταται δύσκολη η ολοκληρωμένη ανάγνωση της επιγραφής.

Επιγραφή στο υπέρθυρο της εισόδου του παρεκκλησίου της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος της Μονής Πέτρας. Καταφύγι (εικ. 18)

..τα...//..τα..αυχόνα//...τα ψυχῆς...(τ)ουτονὶ τὸν Ἄνθιμο...//...της ... οχ...σου τον...//
 ἰωάννου χέροιν//...των//...βι...

⁹²ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, "Ελληνες ζωγράφοι Α", 327-328.

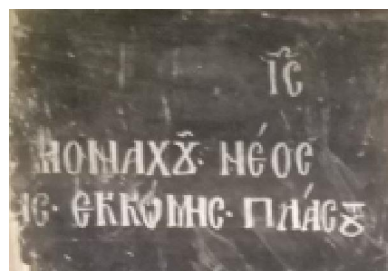
Επίσης, πάνω από την επιγραφή απεικονίζεται ο κτίτορας δεόμενος προς τον ένθρονο Χριστό και δεξιά μία ομάδα μοναχών (εικ. 19). Ο Χριστός ευλογεί τον κτίτορα από τη μία μεριά και από την άλλη τους μοναχούς. Πάνω από την κεφαλή του κτίτορα η επιγραφή αναφέρει (εικ. 20):

ΙϞ, // ΜΟΝΑΧΩ· ΝΕΟΣ // ΙϞ
ΕΚΚΩΜΗΣ· ΠΛΑΣΩ.

Ι(η)σ(οῦ) // μοναχοῦ νέος //
Ι(η)σ(οῦ) ἐκ κώμης Πλάσπου

Παράσταση του κτίτορα στο υπέρθυρο της εισόδου του παρεκκλησίου Μεταμόρφωσης του Σωτήρος της μονής Πέτρας. Καταφύγι (εικ. 19)

Λεπτομέρεια της επιγραφής (εικ. 20)

Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου Μεσοβουνίου

(1637)

Στο κέντρο του οικισμού Μεσοβουνίου⁹³, σωζόταν σε άριστη κατάσταση μέχρι το 1950 ο ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου, ο οποίος χρονολογούνταν αρχές 17^{ου} αι., ίσως και παλαιότερα. Το 1950-1960, ο εγγέλαδος κατέστρεψε τον ναό σε μεγάλο μέρος του με αποτέλεσμα να κατεδαφιστεί και να οικοδομηθεί αργότερα εκ νέου το 1964. Σήμερα, δεν σώζεται φωτογραφικό υλικό από την εξωτερική όψη του, ούτε από την κτιτορική επιγραφή⁹⁴. Εντούτοις, ο Ιεζεκιήλ διέσωσε την κτιτορική επιγραφή και είναι η εξής:

Κτιτορική επιγραφή του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Μεσοβουνίου (1637)

Ίστορήθη ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου διὰ δαπάνης καὶ κόπου Καλ[...] καὶ Παρασκευῆς ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου ἐπισκόπου Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου κὺρ Ἀνανίου ἔτους ΑΧΛΖ⁹⁵

Δίνεται η πληροφορία ότι τα έξοδα της ιστόρησης του ναού κάλυψε ένα ανδρόγυνο της ενορίας του Μεσοβουνίου το έτος 1637 επί αρχιερατείας του μακαριστού Ανανίου. Για πρώτη φορά, λοιπόν, γίνεται γνωστό το όνομα μία γυναίκας χορηγού, της Παρασκευής. Το όνομα τους ανδρός δε σώζεται ολόκληρο και εικάζεται ότι είναι Καλλικράτης ή Καλλίνικος ή Καλλίστρατος⁹⁶.

⁹³ Η παλαιότερη ονομασία του χωριού ήταν Ζερβό.

⁹⁴ ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 204. ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Άγραφα 310. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Αγιογράφοι του 17^{ου}-18^{ου} αι., 58.

⁹⁵ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 168. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Αγιογράφοι του 17^{ου} – 18^{ου} αι., 58.

⁹⁶ ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 205.

Ναός του Προδρόμου Οξυάς (1641)

Το χωριό Οξυά⁹⁷ ανήκει στο Δήμο Μουζακίου του νομού Καρδίτσας. Απέχει 56 χλμ. από την Καρδίτσα και βρίσκεται σε υψόμετρο 900μ. Ο ναός του Προδρόμου δεν σώζεται μέχρι σήμερα και έτσι δεν είναι γνωστά τα αρχιτεκτονικά και τα εικονογραφικά στοιχεία. Ωστόσο, ο Ιεζεκιήλ κατέγραψε την κτιτορική επιγραφή και έτσι μπορούν να αντληθούν κάποιες πληροφορίες από αυτή.

Κτιτορική επιγραφή του ναού του Προδρόμου Οξυάς (1641)

Ίστορήθη ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς τοῦ τιμίου ἐνδόξου προφήτου Προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου δι' ἐξόδων τοῦ τιμιωτάτου καὶ εὐγενεστάτου ἄρχοντος Γεωργίου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου ἐν κώμῃ Βλάσι, ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου ἀρχιεπισκόπου Εὐθυμίου ἱερατευόντων καὶ συνδραμόντων τῶν εὐλαβεστάτων ἱερέων κ.κ. Ἰωάννου καὶ Κυπριανοῦ, κόποις Ἰωάννου τλήμονος ἔτει ΖΡΜΘ(=1641)⁹⁸

Τα δύο πρόσωπα που αναφέρονται είναι οι κτίτορες Γεώργιος και Κωνσταντίνος της αρχοντικής οικογένειας Σλουτζιάρη, οι οποίοι χρηματοδότησαν την ιστόρηση του ναού του Προδρόμου επί αρχιεπισκόπου Ευθυμίου. Οι ίδιοι, όπως θα φανεί και στη συνέχεια, χρηματοδότησαν και την ιστόρηση της μονής Γενεσίου Θεοτόκου στο Βλάσι. Ο ζωγράφος της τοιχογράφησης του μνημείου ήταν ο Ιωάννης ο τλήμων⁹⁹.

Κάτω από την επιγραφή υπήρχε μία δεύτερη μικρογράμματη στην οποία αναγραφόταν η χρονολογία οικοδόμησης του ναού, αλλά δε σώθηκε. Η επιγραφή ανέφερε τα εξής:

οὗτος ὁ ναὸς ὃν σεῖς βροτοὶ ὀρᾶται τοῦ τιμίου ὑπάρχει Προδρόμου Ἰωάννου. Ὅτις εἰσέλθῃ τὴν πύλην ἄνευ δόλου ῥαδίως...φίλος πέφυκας εἰσελθε χαῖρε, δ' ἐχθρὸς καὶ βάσκανος καὶ γέμων ὅλως δόλου πόρρω (πόρω) πέφευγε τοῦ θεῖου ναοῦ τούτου, ἐκτίσθῃ ἐν ἔτει...¹⁰⁰

⁹⁷ Η παλαιότερη ονομασία του χωριού ήταν Σιάμου.

⁹⁸ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 165. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Αγιογράφοι του 17^{ου} -18^{ου} αἰ., 44. ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Ἀγραφα, 321.

⁹⁹ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Ἑλληνες ζωγράφοι Α', 327.

¹⁰⁰ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 165.

Μονή Γενεσίου Θεοτόκου Βλασίου

(1644)

Μονή Γενεσίου Θεοτόκου. Βλάσι (εικ. 21)

Η μονή βρίσκεται σε μία πλαγιά και συγκεκριμένα δύο χιλιόμετρα βόρεια και έξω από το χωριό Βλάσι της Αργιθέας στη νότια πλευρά της Καράβας και σε υψόμετρο 1200μ.¹⁰¹ (εικ. 21). Παραμένει άγνωστη η χρονολογία ίδρυσης της μονής και ως *terminus ante quem* θεωρείται το έτος 1639¹⁰². Η μονή ιδρύθηκε με δαπάνη μίας από τις πιο επιφανείς οικογένειες της περιοχής, της Γραμματικού ή Σλουτζιάρη¹⁰³.

Σύμφωνα με την τοπική παράδοση, τα μέλη της οικογένειας Σλουτζιάρη, καθώς επέστρεφαν από τον τόπο μετανάστευσής τους, δέχτηκαν ληστρική επίθεση κοντά στον οικισμό Οξυά. Έκαναν τάμα στην Παναγία, εάν σώζονταν ακέραιοι, να χτίσουν μοναστήρι

¹⁰¹ Για τη μονή Γενεσίου Θεοτόκου, βλ. ΒΛΑΧΟΣ, Μοναστήρι, 144. ΤΟΥΛΙΔΙΟΥ, Μοναστήρια, 219.

¹⁰² Εκείνη τη χρονολογία εκδόθηκε το πρώτο από τα πατριαρχικά σιγίλλια που αναγνωρίζουν τον ναό ως σταυροπηγιακό. Βλ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 43. ΣΠΑΝΟΣ, Δύο πατριαρχικά έγγραφα, 49.

¹⁰³ Η οικογένεια Σλουτζιάρηδων καταγόταν από το Βλάσι, σύμφωνα με την κτιτορική επιγραφή του ναού του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου της Οξυάς, την οποία διέσωσε ο Ιεζεκιήλ και του οποίου τα έξοδα καλύφθηκαν με δωρεά της ίδιας οικογένειας. Για την επιγραφή, βλ. ανάλυση προηγουμένως. ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 225, υποσ. 477. ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 142.

στη χάρη Της, γεγονός το οποίο και συνέβη¹⁰⁴. Επίσης, σύμφωνα πάλι με την παράδοση, το μοναστήρι ήταν καταφύγιο των κλεφταρματολών των Αγράφων και ένα από τα στρατηγεία του Γεωργίου Καραϊσκάκη, ο οποίος κατέστρωσε εκεί και τα σχέδιά του, για να αντιμετωπίσει τον Μουσταή Πασά της Σκόδρας, όταν πραγματοποίησε τη μεγάλη του εκστρατεία κατά των Αγραφιωτών¹⁰⁵.

Αρχιτεκτονικά, από το μοναστικό συγκρότημα, σώζεται μόνο το καθολικό, το οποίο ανήκει στον μονόκλιτο αθωνίτικο τύπο με τυφλό θόλο¹⁰⁶. Δυτικά φέρει ευρύχωρο νάρθηκα, ο οποίος οικοδομήθηκε το 1662¹⁰⁷.

Όσον αφορά στο εικονογραφικό της πρόγραμμα, αξιοσημείωτο αποτελεί το γεγονός ότι στο χωριό Βλάσι διαμορφώνεται για πρώτη φορά ειδικό εικονογραφικό πρόγραμμα για τον τύπο των μονών της Πίνδου. Συγκεκριμένα, υπάρχει σύμπτυξη του προγράμματος των καθολικών των μονών Κορώνας και Πέτρας. Η έλλειψη της βόρειας και νότιας καμάρας στη μονή Γενεσίου Θεοτόκου στο Βλάσι, καθώς και εκείνης του Ιερού, οδήγησε στον συνωστισμό των σκηνών στις δύο εναπομείνουσες, την ανατολική και τη δυτική με αποτέλεσμα τον περιορισμό του συνολικού αριθμού τους και την σμίκρυνση του μεγέθους τους. Τους πλάγιους τοίχους εξακολουθεί να περιτρέχει ο Ακάθιστος Ύμνος, ενώ οι θεομητορικές σκηνές είναι τοποθετημένες στην ανατολική καμάρα και οι χριστολογικές σκηνές καταλαμβάνουν το υπόλοιπο τμήμα της ανατολικής, καθώς και τη δυτική καμάρα. Το πρόγραμμα αυτό εφαρμόστηκε στη συνέχεια σε αρκετά μνημεία της Αργιθέας¹⁰⁸.

¹⁰⁴ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 225.

¹⁰⁵ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 227.

¹⁰⁶ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 225.

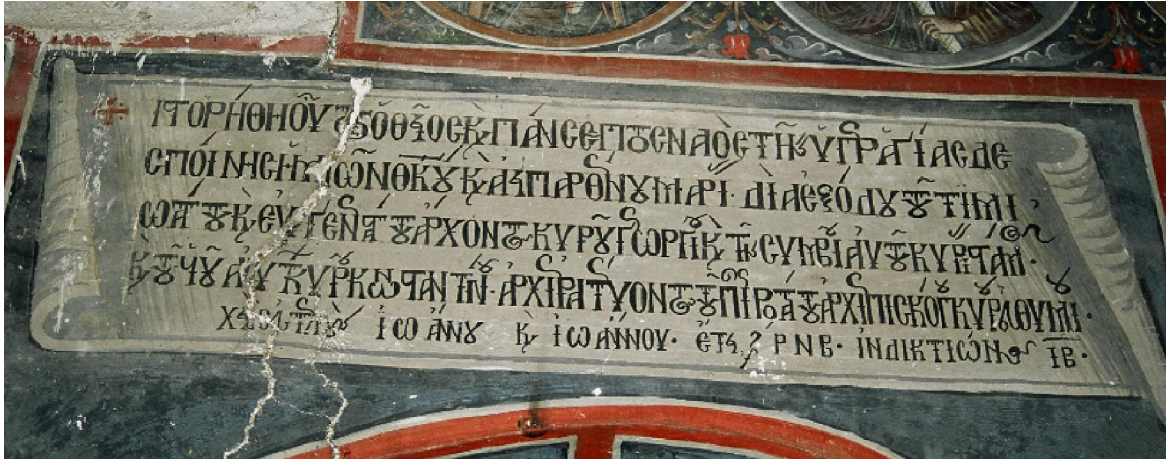
¹⁰⁷ Παλαιότερα υπήρχαν δύο εικονογραφημένα παρεκκλήσια, τα οποία κατέπεσαν πριν το 1928.

Βλ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 43.

¹⁰⁸ Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Εκκλησιαστική ζωγραφική, 147.

Κτιτορική επιγραφή της μονής Γενεσίου της Θεοτόκου Βλασίου (1644)

Στο καθολικό υπάρχει κτιτορική επιγραφή σε μορφή ελιθαρίου, η οποία χρονολογείται τον 17^ο αι. και αποτελείται από πέντε στίχους (εικ. 22). Η αρχή της σηματοδοτείται με πορφυρό σταυρό. Γράφεται με μαύρο χρώμα σε γκριζο κονίαμα και αναπτύσσεται με τη μεγαλογράμματη γραφή

Κτιτορική επιγραφή της μονής Γενεσίου Θεοτόκου. Βλάσι (εικ. 22)

†ΙΤΟΡΗΘΗ ΟΥΤΟΣ, Ο ΘΕΟΣ Κ ΠΑΝΣΕΠΣΝΑΟΣ ΤΗΣ ΥΠΡ ΑΓΙΑΣ ΔΕ -// ΣΠΟΙΝΗΣ ΗΜΩΝ ΘΚΩΚ
ΑΣ ΠΑΘΝΩΜΑΡΙ ΔΙΑ ΕΞΟΔΩ Θ ΤΙΜΙ -// ΩΑΤΘ Κ ΕΥΓΕΝΑΤΘ Α' ΧΟΝΘ, ΚΥΡΘ ΓΩΡΓΙ Κ ΤΗ,
CVMΒΙ ΑΝΘ ΚΥΡΙ ΑΜ^{OS} // Κ Θ ΥΘ ΑΝ ΚΥΡ ΚΩΤΑΝΤΝ· ΑΧΙΡΑΤΥΟΝΘ, Θ ΠΙΡΟΑΘ
ΑΧΙΠΙΣΚΟΠΚΥΡΕΘΝΜΙ · // ΧΣΡ ΕΝΤΛΘ, ΙΩΑΝΝΘ Κ ΙΩΑΝΝΟΝ· ΕΤΣ ΖΡΝΒ· ΙΝΔΙΚΤΙΩΝ^{OS}
ΙΒ·

†Ιστορήθη οὗτος ὁ θεῖος κ(αὶ) πάνσεπτος ναὸς τῆς ὑπ(ε)ραγίας Δε -// σποίνης ἡμῶν
Θ(εοτό)κου κ(αὶ) ἀειπαρθένου Μαρί(ας), δι' ἐξόδου τοῦ τιμ -// ιωτάτου κ(αὶ) εὐγενεστάτου
ἀρχοντος κυροῦ Γεωργίου κ(αὶ) τῆς συμβίου αὐτοῦ κυρί(ας) Στάμος // κ(αὶ) τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ
κυροῦ Κωνσταντίνου, ἀρχιερατεύοντος τοῦ π(αν)ι(ε)ρωτάτου ἀρχιεπισκόπου κυροῦ
Εὐθυμίου // χεῖρ εὐτελοῦς Ἰωάννου κ(αὶ) Ἰωάνν{ν}ου ἔτει ΖΡΝΒ ἰνδικτιῶνος ΙΒ¹⁰⁹

Δίνεται η πληροφορία ὅτι ὁ ναὸς που εἶναι πρὸς τιμὴν τῆς Θεοτόκου, ἀγιογραφήθηκε
με ἐξόδα μία τριμελὴς οἰκογένεια, τοῦ Γεωργίου, τῆς Στάμω (γυναῖκα τοῦ Γεωργίου) καὶ

¹⁰⁹ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 164, 562.

του υιου τους Κωνσταντίνου¹¹⁰. Στον τέταρτο στίχο αναφέρεται ο αρχιεπίσκοπος Ευθύμιος, ο οποίος ήταν ο δεύτερος με αυτό το όνομα στην αρχιεπισκοπή Φαναρίου και Νεοχωρίου¹¹¹. Ο ίδιος μνημονεύεται και σε άλλους ναούς, όπως στην Κοίμηση της Θεοτόκου του χωριού Δροσάτου και της Ζωοδόχου Πηγής του Μεσενικόλα που θα παρατηρηθεί στη συνέχεια. Γίνεται γνωστό ότι ο ζωγράφος ήταν ο Ιωάννης ο *εὐτελής*¹¹² μαζί με έναν δεύτερο Ιωάννη¹¹³, ο οποίος υπήρξε συνεργάτης του¹¹⁴. Οι δυο τους τοιχογράφησαν το καθολικό του εν λόγω ναού από κοινού στην περιοχή πριν την από κοσμογονίας χρονολογία ΖΡΝΒ (=1644)¹¹⁵. Υπάρχουν ορθογραφικά λάθη, καθώς διαβάζεται *τιμιωτάτου* αντί *τιμιωτάτου*, *Ιωάνννου* αντί *Ιωάννου*.

Στον δυτικό τοίχο, που χωρίζει τον γυναικωνίτη από τον κυρίως ναό, απεικονίζονται οι κτίτορες Γεώργιος και Κωνσταντίνος¹¹⁶, οι οποίοι χρηματοδότησαν την εικονογράφηση του ναού το 1644 (εικ. 23). Στα δεξιά βρίσκεται ο αρχοντικής καταγωγής πατέρας Γεώργιος και στα αριστερά ο γιος του Κωνσταντίνος, σύμφωνα με τις επιγραφές που υπάρχουν στην παράσταση (εικ. 24). Όσον αφορά στην εξωτερική τους εμφάνιση, φορούν ποδήρεις χιτώνες και πανωφόρι χωρίς μανίκια, το οποίο είναι διακοσμημένο με χρυσά σειρήνια¹¹⁷, χρυσοποίκιλτο αντερί¹¹⁸ και ψηλό σκούφο με γούνα πέριξ, τα οποία όλα αυτά αποτελούν δείγμα της κοινωνικής τους θέσης¹¹⁹. Κρατούν στα χέρια τους ομοίωμα του ναού. Στην παράσταση δεν αναγράφονται τα οικογενειακά τους ονόματα, αλλά τα βαπτιστικά¹²⁰. Εντούτοις, παρατηρείται μία ανακολουθία στην παράσταση του κτίτορα και της επιγραφής, καθώς στην τελευταία προτάσσει τον πατέρα Γεώργιο, μετά τη σύζυγό του Στάμω και τελευταία τον υιο Κωνσταντίνο¹²¹. Στην παράσταση εκλείπει η γυναικεία μορφή και

¹¹⁰ Υπάρχει ένα σωζόμενο πατριαρχικό σιγίλλιο, στο οποίο ο Οικουμενικός Πατριάρχης Γαβριήλ Δ' το έτος 1782, επικυρώνει το σταυροπηγιακό καθεστώς της μονής, στηριζόμενος σε σιγίλλιο του Κυρίλλου Β' του 1639. ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 226, υποσ. 478. ΣΔΡΟΛΙΑ, Κτήτορες, 99-108.

¹¹¹ Για τις επισκοπές, βλ. ΘΕΟΛΟΓΗΣ, Άγραφα, 50-51. ΓΡΙΒΕΛΛΑΣ, ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ, ΜΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, Τοπική ιστορία, 183-186.

¹¹² ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Έλληνες ζωγράφοι Α', 326.

¹¹³ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Έλληνες ζωγράφοι Α', 327.

¹¹⁴ Φαίνεται ότι η οικογένεια προτίμησε το συνεργείο των δύο Ιωάννηδων για τη διεκπεραίωση της ιστόρησης του ναού. Βλ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 44.

¹¹⁵ ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Αγιογράφοι του 17^{ου}- 18^{ου} αι., 43.

¹¹⁶ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 43.

¹¹⁷ Πρόκειται για διακοσμητικά κορδόνια, ραμμένα σε στολές.

¹¹⁸ Πρόκειται για ιερατικό ένδυμα.

¹¹⁹ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναί της Πίνδου, 165.

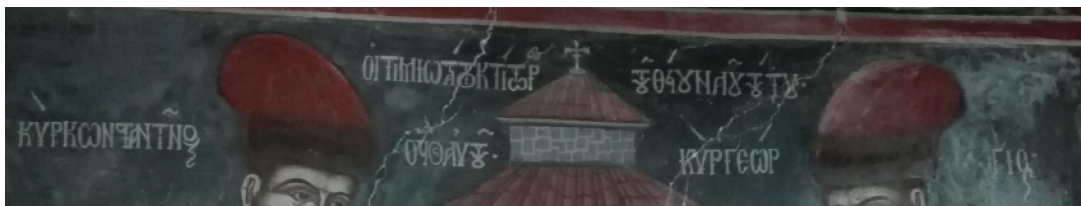
¹²⁰ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναί της Πίνδου, 562-565.

¹²¹ Στα σωζόμενα πατριαρχικά σιγίλλια, αναφέρεται ότι το μοναστήρι προστατευόταν «παρὰ τῶν εὐγενεστάτων ἀρχόντων τοῦ εὐλογημένου καὶ ἐπισήμου γένους τῶν Σλουτζιάρηδων», μέλη του οποίου κατέλαβαν αρχοντικά αξιώματα στις Παραδουνάβιες ηγεμονίες και στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης. ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 44. Εκτός από την οικογένεια Σλουτζιάρη, πιθανόν, βοήθησαν και άλλοι επιφανείς το μοναστήρι, καθώς σώζεται επιστολή του Αναστασίου

απεικονίζεται πρώτος από τα αριστερά ο υιος Κωνσταντίνος και μετά στα δεξιά ο πατέρας του Γεώργιος. Υποτίθεται, ότι αυτό συμβαίνει, διότι ο πατέρας απεβίωσε και ανέλαβε τα έξοδα ο υιος του¹²², όπως συνέβη και στη μονή Πετριτσονιτίσης στη Φιλιπούπολη της Βουλγαρίας.

Παράσταση των κτιτόρων της μονής Γενεσίου Θεοτόκου. Βλάσι (εικ. 23)

Λεπτομέρεια της παράστασης των κτιτόρων της μονής Γενεσίου Θεοτόκου. Βλάσι (εικ. 24)

ΟΙ ΤΙΜΙΩΑΟΙ ΚΤΙΩΡ Θ ΘΣ ΝΑΔ ΘΤΔ // ΚΝΡ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙ ΝΟΣ Ο ΥΟΣ ΑΘ ΚΝΡ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Γορδίου προς τον Μαυροκορδάτο, τον ηγεμόνα της Ουγγροβλαχίας στην οποία ζητείται βοήθεια για τη μονή.

Βλ. ΠΑΥΛΙΔΗΣ, Έπίσκεψις, 246. Για τους κτίτορες, βλ. ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Κτήτορες, 205-209.

¹²² ΚΛΗΜΟΣ, Περιπέτεια, 6.

Οί τιμιώτατοι κτίτωρες τοῦ θείου ναοῦ τούτου // κὺρ Κωνσταντῖνος ὁ υἱὸς αὐτοῦ κὺρ Γεώργιος¹²³

Στην παραπάνω επιγραφή εντοπίζεται ορθογραφικό λάθος στη λέξη κτίτωρες αντί κτίτορες.

Οι κτίτορες της μονής Βλασίου, ο Γεώργιος Γραμματικός και ο γιος του Κωνσταντίνος, σύμφωνα με σωζόμενο έγγραφο¹²⁴, κατάγονταν από το χωριό Βλάσι των Αγράφων και ανήκαν στο επίσημο γένος των Σλουτζιάρηδων. Απόγονός τους υπήρξε ο Μέγας Ρήτωρ της εκκλησίας και πρωτοσπαθάριος Αλέξανδρος Σλουτζιάρης¹²⁵.

Κτιτορική επιγραφή του νάρθηκα της μονής Γενεσίου Θεοτόκου Βλασίου (1744)

Ο νάρθηκας οικοδομήθηκε το 1662, σύμφωνα από μία επιγραφή που βρίσκεται εξωτερικά στο υπέρθυρο της νότιας εισόδου. Ακόμη, υπάρχει επιγραφή μεγαλογράμματης γραφής πάνω από την είσοδο του γυναικωνίτη, η οποία πληροφορεί ότι η ιστόρηση του νάρθηκα έγινε το 1774 από τον ιερομόναχο Χρυσόστομο (εικ. 25) και είναι η εξής:

Κτιτορική επιγραφή στο υπέρθυρο νότιας εισόδου της μονής Γενεσίου Θεοτόκου. Βλάσι (εικ. 25)

+ΔΕ ΗCIC Θ ΔΩΛΘ Θ ΘΝ [.....] ΙΘ Θ ΑΝΔΡΕΑ ... ΨΜΔ ΔΙΑ CΙΝΔΡΟΜΗC ΧΡΙCΟΥΘμου
ιερομοΡάχου

Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ [Ἰωάννου] υἱοῦ τοῦ Ἀνδρέα...(Α)ΨΜΔ (ἐν ἔτει 1744) διὰ συνδρομῆς Χρυσοστόμου ἱερομονάχου¹²⁶.

¹²³ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 165, 562. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Αγιογράφοι του 17^{ου} – 18^{ου}, 44.

¹²⁴ Στην κτιτορική επιγραφή της μονής, όπως και στην προηγούμενη κτιτορική επιγραφή του ναοῦ του Προδρόμου Οξιάς, δεν αναγράφονται τα επίθετα των κτιτόρων. Ωστόσο, ο Ζακυθινός δημοσίευσε στη βιβλιοθήκη των Παρισίων κείμενα από τα ελληνικά πατριαρχικά σιγγίλια, τα οποία αναφέρονται σε διάφορες σταυροπηγιακές μονές. Ανάμεσα σε αυτά δημοσίευσε στο περιοδικό *Ελληνικά*, σιγγίλιο το οποίο αναφέρεται στη μονή Βλασίου και το οποίο εκδόθηκε από τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γαβριήλ Δ' το έτος 1782. Παλαιότερα, εκδόθηκε από τον πατριάρχη Κύριλλο το έτος 1639. Για το περιεχόμενο του σιγγιλίου, βλ. ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Κτήτορες, 206. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Ἀνέκδοτα πατριαρχικά ἔγγραφα, 146-147.

¹²⁵ ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Αγραφα, 321. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Αγιογράφοι του 17^{ου} -18^{ου} αι., 44.

¹²⁶ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 562. ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Αγραφα, 320.

Το 1643, η οικογένεια Σλουτζιάρη κάλυψε τα έξοδα και της ιστόρησης του νάρθηκα, του καθολικού και της Τράπεζας των μοναχών στη μονή Πετριτσονιτίσης στη Φιλιππούπολη της Βουλγαρίας. Η παρακάτω ανάλυση της κτιτορικής επιγραφής και της παράστασης των κτιτόρων του Γεωργίου και του υιου του Κωνσταντίνου, ξεφεύγει από τα γεωγραφικά όρια της μελέτης, αλλά εντάσσεται στα χρονολογικά όρια αυτής (1643). Επίσης, φαίνεται και η υπερτοπική διασύνδεση που είχε η συγκεκριμένη οικογένεια με τη Βουλγαρία.

Κτιτορική επιγραφή στον νάρθηκα της μονής Πετριτσονιτίσης της Βουλγαρίας (1643)

Στον δυτικό τοίχο του νάρθηκα της μονής, βρίσκεται η κτιτορική επιγραφή σε μορφή ειληταρίου (εικ. 26). Απλώνεται σε δέκα στίχους, μεγαλογράμματης γραφής. Η επιγραφή γράφεται με μαύρο χρώμα σε γκρίζο κονίαμα και η αρχή της σηματοδοτείται με σταυρό.

Κτιτορική επιγραφή της μονής Πετριτσονιτίσης. Βουλγαρία (αρχείο E. Moutafou) (εικ. 26)

† ΙΣΟΡΗΤΕ ΟΥΤΟ, Ο ΘΙΟ, Κ ΠΑΝΣΕΠΤΟ, ΑΡΤΗΖ ΤΗ ΠΑΝΙΠΕΡΕΝΛΟΓΙΜΕΝΗ ΔΕΣΠΙΝΗ ΗΜ //
 ΘΚΟΝ Κ ΑΓΙΠΡΘΕΝΧ ΜΑΡΙΑΣ ΤΗ ΟΝΟΜΑΖΩΜΗΝΗ ΠΕΤΡΙΟΤΙΣΗ · Κ ΜΤΟΝΟΜΑΣΘΗΝΤΟ, ΙΗΣ
 // ΟΜΟΟΝΣΥΟΥ Κ ΖΩΟΠΙΧ Κ ΑΔΙΑΙΡΕΤΟΥ ΤΡΙΑΔΟ, ΔΙΑ ΕΖΩΔΟΝ ΚΟΠΟΥΤΕ Κ ΑΝΑΠΑΝΗΣ ΤΟΥ
 ΤΗΜΙΟΤΑΤΟΥ Κ ΕΓΓΕΝΕΣΑΤΟΥ Κ ΕΚ ΛΑΜΠΡΩΤΑΤΟΥ ΑΧΩΝΤ ΚΥΡΟΥ ΚΥΡΟΥ ΓΕΩΡΓ
 ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΔΕ ΦΑΝΑΡΙΟΥ Κ ΝΕΟΧΩΡΙΟΥ ΓΕΓΩΝΕΝ ΔΕ ΗΜΕΡΑΣ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩ
 ΤΟΥ Κ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΡΙΕΧΟΥ ΚΥΡΟΥ ΠΡΘΕΝΙΟΥ ΗΓΟΥΜΕΝΩΝΤΟ ΤΟΥ Π
 ΝΩΣΙΟΤΑΤΟΥ ΕΝ ΡΟΜΟΝΑΧΗ Κ ΠΝΙΚΗ ΠΑΤΡΑΣΙΝ ΚΝΡ // ΠΡΘΕΝΙΟΝ ΑΧΗΡΑΤΟΝΤΟ, ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΛΗ // ΚΝΡΟΥ ΓΑΝΡΙΗΛ ΕΝ
 ΤΩ · ΖΡΝΑ // ΕΝ ΜΗΝΙ · ΙΟΥΛΙ Α ΑΥ ΙΑ

Ίστορήτε οὗτος ὁ θίος κ(αὶ) πάνσεπτος ἄρτηξ τῇ πανιπερευλογιμένη δεσπίνῃ ἡμ(ῶν) // Θ(εοτό)κου κ(αὶ) ἀγί(ας) Παρθένου Μαρίας τῇ ὀνομαζωμένη πετρι(τσ)ο(νι)τίση κ(αὶ) με-
τονομασθέντος Ἰησ(οῦ) // ὁμοουσίου κ(αὶ) ζωοπιου κ(αὶ) ἀδιδαιρέτου τριάδος διὰ ἐξώδου
κόπου τὲ κ(αὶ) δαπάνης τοῦ // τημιοτάτου κ(αὶ) εὐγενεστάτου κ(αὶ) ἐκ λαμπρωτάτου
ἄρχωντος κυροῦ κυροῦ Γεωργί(ου) // ἐπαρχίας δὲ Φαναρίου κ(αὶ) Νεοχωρίου γέγωνεν δὲ ἡς
τάς ἡμέρας τοῦ παναγιῶ -// τάτου κ(αὶ) οἰκουμενικοῦ π(ατ)ριάρχου κυροῦ Παρθενίου
ἡγουμενεύοντος τοῦ πα -// νωσιοτάτου ἐν ἱερομονάχῃ κ(αὶ) πν(ευματ)ικῇ πατράσιν κυροῦ //
Παρθενίου ἀρχιερατεύοντος Φιλλιποπόλεος κυροῦ Γαυριήλ ἐν τῷ ΖΡΝΑ ἐν μηνὶ Ἰουλίου λ'
Αυ (ἰνδικτιῶνος) ΙΑ¹²⁷

Σύμφωνα με την κτιτορική επιγραφή, το καθολικό είναι αφιερωμένο στην Παναγία Πετριώτισσα. Η ιστόρησή του πραγματοποιήθηκε τον Ιούλιο του 1643. Ο ζωγράφος παραρέμενει άγνωστος, καθώς δεν υπογράφει την επιγραφή στο τέλος. Οικουμενικός πατριάρχης της Φιλιππούπολης ήταν τότε ο Παρθένιος. Ο Γεώργιος ο Γραμματικός αναφέρεται ως ο πληρωτής των εξόδων της ιστόρησης της μονής και δηλώνεται ότι κατάγεται από την επαρχία Φαναρίου¹²⁸ και Νεοχωρίου. Ωστόσο, ο ίδιος δεν ήταν εν ζωή εκείνη τη χρονική περίοδο. Η απώλειά του επιβεβαιώνεται στο Ευαγγέλιο που σώζεται μέχρι σήμερα στη συλλογή του Βλασίου. Σε αυτό υπάρχει μία ιδιόχειρη ενθύμηση του υιου του Κωνσταντίνου από το 1640¹²⁹. Αναφέρεται ότι ο Γεώργιος πήγε στην Κωνσταντινούπολη για να ασημώσει το Ευαγγέλιο και ξαφνικά το 1640 απεβίωσε.

Η απώλεια του κτίτορα Γεωργίου γίνεται αντιληπτή και από την επιγραφή που συνοδεύει τη μορφή του στον ανατολικό τοίχο του νάρθηκα. Συγκεκριμένα, απέναντι από την κτιτορική επιγραφή, παρίστανται ο Γεώργιος και ο υιος του Κωνσταντίνος (εικ. 27) και εκατέρωθεν της κεφαλής τους υπάρχουν οι επιγραφές: «καὶ σὺν τῷ ἰῷ αὐτοῦ Κωνσταντίνου» και «Γεώργιος καὶ κτίτωρ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀρτικὸς» (εικ. 28).

¹²⁷ ΜΟΥΤΑΦΟΥ, ΒΑΧΕΒΑ, Journey, 15.

¹²⁸ Στο παρελθόν διάφοροι μελετητές έκαναν λάθος και το ταύτιζαν με το Φανάρι της Κωνσταντινούπολης. Βλ. ΜΟΥΤΑΦΟΥ, ΒΑΧΕΒΑ, Journey, 15.

¹²⁹ Για το περιεχόμενο της ενθύμησης, βλ. ΚΛΗΜΟΣ, Περιπέτεια, 6.

Παράσταση των κτιτόρων της μονής Πετριτσονιτίσης. Βουλγαρία (αρχείο E. Moutafou) (εικ. 27)

Το προσηγορικό «Ἀρτικός»¹³⁰ στο Γεώργιο χρησιμοποιείται για να δηλώσει ότι ο θάνατός του αποτελούσε πρόσφατο γεγονός. Έτσι, ο υιός του ο Κωνσταντίνος κλήθηκε να αποπληρώσει το σύνολο των εξόδων.

Οι κτίτορες απεικονίζονται με τον ίδιο τρόπο, όπως στη μονή Βλασίου. Παρίστανται ιστάμενοι και με πολυτελή ενδύματα, γεγονός που επιβεβαιώνει και την υψηλή κοινωνική τους θέση. Η διαφορά έγκειται ότι στην παράσταση της μονής Μπατσκόβου δεν κρατούν ομοίωμα του ναού, αλλά βρίσκονται σε στάση δέησης.

Λεπτομέρεια της παράστασης των κτιτόρων της μονής Πετριτσονιτίσης. Βουλγαρία (αρχείο E. Moutafou) (εικ. 28)

¹³⁰ Εκ του ἄρτι: ο προ ολίγου, ο πρόσφατος. ΚΛΗΜΟΣ, Περιπέτεια, 6.

Παρατηρούνται ορθογραφικά λάθη, όπως *Ιστορήτε* αντί *Ιστορήθη*, *θείος* αντί *θεῖος*, *πανιπερευλογημένη* αντί *πᾶν ὑπερευλογημένη*, *δεσπίνη* αντί *δεσποίνη*, *ὀνομαζωμένη* αντί *ὀνομαζομένη*, *ὁμοουσίου* αντί *ὁμοουσίου*, *ζωοπιού* αντί *ζωοποιοῦ*, *ἐξώδου* αντί *ἐξόδου*, *τημοιότατον* αντί *τιμιωτάτον*, *λαμπρωτάτον* αντί *λαμπροτάτον*, *ἄρχωντος* αντί *ἄρχοντος*, *ἐπαρχίας* αντί *ἐπαρχίας*, *γέγωνεν* αντί *γέγονεν*, *ἤς* αντί *εἰς*, *πανωσιότατον* αντί *πανοσιότατον*, *ί(ε)ρομονάχη* αντί *ἱερομονάχοις*, *πν(ευματ)ική* αντί *πνευματικούς*, *ἀρχιερατεύοντος* αντί *ἀρχιερατεύοντος*, *Φιλλιποπόλεος* αντί *Φιλιππουπόλεως*, *Γαυριήλ* αντί *Γαβριήλ*.

Μονή Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Βραγκιανών (Μικρά Βραγκιανά)

(1645)

Μονή Μεταμορφώσεως του Σωτήρος. Βραγκιανά (αρχείο Ξ. Κουτή) (εικ. 29)

Το μοναστήρι βρίσκεται απέναντι από τον κεντρικό οικισμό των Βραγκιανών¹³¹, σε απόσταση περίπου 3 χλμ., στη δυτική πλευρά του όρους Μερμιτζάλα¹³² (εικ. 29). Αρχικά, υπαγόταν στην Επισκοπή Ραδοβισδίου¹³³, αλλά σήμερα υπάγεται στην Επισκοπή Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων. Το χωριό Βραγκιανά βρίσκεται στο ακρινό κομμάτι της Αργιθέας σε απόσταση 70 χλμ. περίπου από το Μουζάκι, ανάμεσα στους νομούς της Άρτας, της Αιτωλοακαρνανίας και της Ευρυτανίας και είναι χτισμένο στην ανατολική όχθη του ποταμού Αχελώου σε υψόμετρο 633 μ.¹³⁴. Ανήκει στον τύπο της ξυλόστεγης βασιλικής με

¹³¹ Μία πιθανή ετυμολογία για το τοπωνύμιο Βραγκιανά είναι ότι πρόκειται για κυριωνύμιο και δηλώνει την ιδιοκτησία της βυζαντινής οικογένειας των Βρανάδων. Βλ. ΠΡΑΣΣΑ, Βραγκιανά, 115.

¹³² ΠΡΑΣΣΑ, Βραγκιανά, 119.

¹³³ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναί της Πίνδου, 184. Η Επισκοπή Ραδοβισδίου είχε έδρα τα Βραγκιανά και υπήρχε από τη Βυζαντινή εποχή. Η δικαιοδοσία της κάλυπτε την περιοχή μέχρι του Λυβίτσικου της Άρτας, Σύνδεκνο του Βάλτου και Τατάρνα της Ευρυτανίας. Υπαγόταν στην αρχιεπισκοπή της Λάρισας και διατηρήθηκε μέχρι τους μετεπαναστατικούς χρόνους. Βλ. ΠΡΑΣΣΑ, Βραγκιανά, 120, υποσ. 24.

¹³⁴ ΠΡΑΣΣΑ, Βραγκιανά, 114.

χορούς¹³⁵. Είναι μικρών διαστάσεων, χωρίς τρούλλο¹³⁶. Ο ναός χτίστηκε και αγιογραφήθηκε το 1645, σύμφωνα με την κτιτορική επιγραφή του καθολικού που θα αναλυθεί παρακάτω¹³⁷.

Κτιτορική επιγραφή στο καθολικό της μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος των Βραγκιανών (1645)

Η μεγαλογράμματη κτιτορική επιγραφή¹³⁸ του βρίσκεται στο δυτικό τοίχο πάνω από την είσοδο του καθολικού (εικ. 30). Το κείμενό της είναι γραμμένο με μαύρο χρώμα σε κονίαμα σκούρας ώχρας. Δυστυχώς, η επιγραφή έχει υποστεί φθορές και σε πολλά σημεία είναι δυσανάγνωστη. Για τον λόγο αυτό παραθέτουμε τη μεταγραφή της επιγραφής με τη βοήθεια προηγούμενων ερευνητών.

Κτιτορική επιγραφή της μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος. Βραγκιανά (αρχείο Ξ. Κουτή) (εικ. 30)

+ ΑΝΕΓΕΡΘΗ ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ • Ο ΘΗΣ ΚΑΙ ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΣΟΤΙΡΟΣ ΗΜΩ
ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ // ΔΗΔ ΣΗΝΔΡΟΜΗΣ ΠΑΡΘΕΝΗΟΝ Ε'ΡΟΜΩΝΙΧΟΥ ΧΑΜΕ ΜΗΝ
ΙΔΛΗΟC ΙΑ +

Ανεγέρθη εκ βάθρων • ο θής και πάνσεπτος ναός του Σοτίρος ήμων Ιησού Χριστού //
δηδ σηνδρομής Παρθενίου ιερομονάχου ΧΑΜΕ μήν Ιούλης ΙΑ¹³⁹

Σύμφωνα με την επιγραφή, το καθολικό οικοδομήθηκε εκ βάθρων και οι εργασίες ανέγερσης ολοκληρώθηκαν στις 11 Ιουλίου του 1645(;) με την οικονομική βοήθεια του ιερομονάχου Παρθενίου. Έχει υποστεί σημαντικές φθορές και ορισμένα τμήματά της έχουν αποσβεσθεί. Ένα από αυτά είναι και η χρονολογία, με αποτέλεσμα να έχει προκληθεί μία

¹³⁵ ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 213. Αναφέρεται και η άποψη του Ορλάνδου, ο οποίος κατέτασσε τον ναό στον συνεπτυγμένο αθωνικό τύπο και ότι η ανωδομή του καταστράφηκε και αντικαταστάθηκε με αυτή της σημερινής μορφής, γεγονός το οποίο δεν τεκμηριώνεται από την ΕΒΑ Τρικάλων, καθώς δεν υπάρχει κανένα ίχνος θόλου.

¹³⁶ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναί της Πίνδου, 185.

¹³⁷ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 47.

¹³⁸ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 46.

¹³⁹ ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 213. ΠΡΑΣΣΑ, Βραγκιανά, 120.

σύγχυση σε πολλούς ερευνητές και κάποιοι να τοποθετούν την οικοδόμησή του, εσφαλμένα, τον 11^ο και 12^ο αιώνα¹⁴⁰.

Σύμφωνα με την άποψη του Κουτή και της Σδρόλια, πρόκειται για αναγραμματισμό και εννοείται το έτος AXME (1645) με τη συνδρομή του ιερομονάχου Παρθενίου¹⁴¹. Επίσης, αναφέρεται ότι πολλοί διαβάζουν τη χρονολογία ως XANE (1655). Εντούτοις, με μία προσεκτικότερη ανάγνωση, η χρονολογία μπορεί να αναγνωσθεί ως XAME (1645)¹⁴². Από την άλλη πλευρά, η Πρασά συμφωνεί ότι υπάρχει αναγραμματισμός, αλλά αναφέρει ότι αναγράφεται η χρονολογία XANE αντί για AXNE (1655)¹⁴³. Την ίδια ερμηνεία έχει δώσει και ο Κωτσιώρης¹⁴⁴.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να γίνει μία διευκρίνιση. Εσωτερικά του ναού υπάρχουν άλλες δύο προγενέστερες χρονολογίες του 1655: Η μία το 1625 (στην πρόθεση)¹⁴⁵ και η άλλη το 1653 (στο τέμπλο)¹⁴⁶. Μελετητές προσπάθησαν να εξηγήσουν αυτή την αναγραφή διαφορετικών χρονολογιών οικοδόμησης που υπάρχουν μέσα στον ναό, καθώς και σε αντικείμενα του ναού. Η Πρασά αναφερόμενη στη χρονολογία 1625 που βρίσκεται στην πρόθεση της μονής, οδηγείται σε κάποια συμπεράσματα. Αρχικά, ίσως ο Χριστόφορος κατά λάθος έγραψε 1625 αντί για 1655, ερμηνεύοντας τη χρονολογία της κτιτορικής επιγραφής XANE σε 1625 αντί για 1655. Μία άλλη εξήγηση είναι ότι στην κτιτορική επιγραφή γράφτηκε λανθασμένα XANE αντί XAKE και σωστότερα AXKE (1625). Οι μοναχοί δεν είχαν τις ανάλογες γνώσεις, ώστε να χρησιμοποιούν σωστά τα γράμματα της αλφαβήτου στη χρονολόγηση και αυτό αποδεικνύεται από τον αναγραμματισμό XANE αντί AXNE¹⁴⁷.

Προσωπικά, συμφωνώ με την άποψη του Κουτή και της Σδρόλια. Πιθανότατα να πρόκειται για αναγραμματισμό του ζωγράφου της χρονολογίας XAME αντί για την ορθή γραφή του έτους AXME. Η διαπίστωση αναλφαβητισμού παρατηρείται άλλωστε σε πολυάριθμες κτιτορικές και μη επιγραφές του νομού και της χρονικής περιόδου που εξετάζουμε.

Παρατηρούνται κάποια ορθογραφικά λάθη, καθώς διαβάζεται *θηρος* αντί *θεῖος*, *Σοτίρος* αντί *Σωτήρος*, δηλ *σηνδρομή*ς αντί *διὰ συνδρομῆς*, *Παρθενήου* αντί *Παρθενίου*, *ιερομωνάχου* αντί *ιερομονάχου*, *Ιούλης* αντί *Ιούλιος*.

¹⁴⁰ ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 213.

¹⁴¹ ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 213. ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικό, 46.

¹⁴² ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 46, υποσ. 150.

¹⁴³ ΠΡΑΣΣΑ, Βραγκιανά, 120.

¹⁴⁴ ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 213, υποσ. 463.

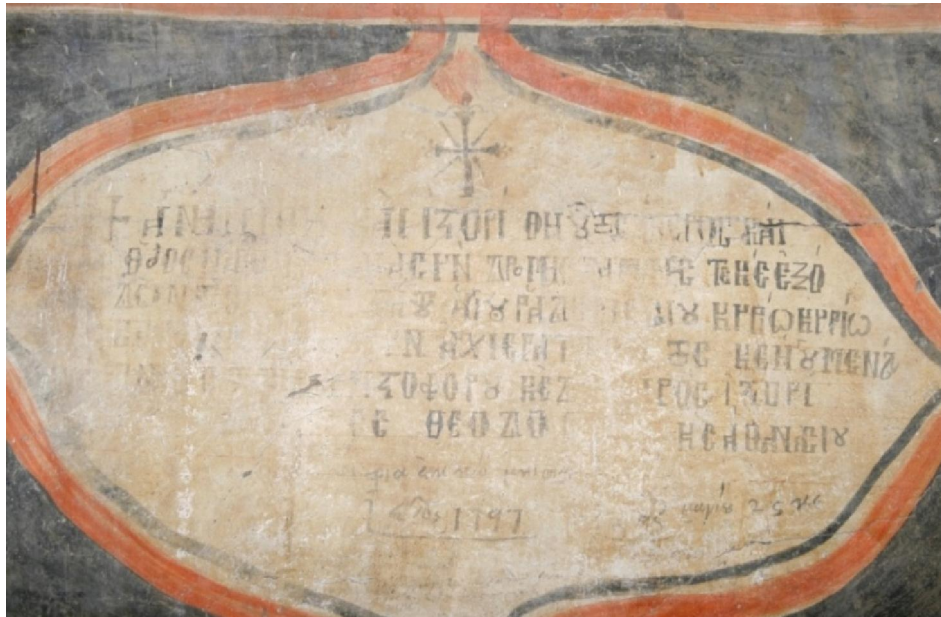
¹⁴⁵ ΠΡΑΣΣΑ, Βραγκιανά, 123.

¹⁴⁶ Στη βάση του σταυρού που βρίσκεται στην κορυφή του τέμπλου, υπάρχει μία χρονολογία σύμφωνα με την οποία το τέμπλο φιλοτεχνήθηκε ΕΠΗ ΕΤΟΥΣ ΖΡΞΑ (=1653). Βλ. ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 215.

¹⁴⁷ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΟΣ, 150 χρόνια, 16.

Κτιτορική επιγραφή στον νάρθηκα της μονής Μεταμορφώσεως μικρών Βραγκιανών (1797)

Σύμφωνα με την κτιτορική επιγραφή, ο νάρθηκας προστέθηκε σε μεταγενέστερο χρόνο και είναι το νεότερο τοιχογραφημένο μνημείο του 18^{ου} αιώνα στην περιοχή των Αγράφων¹⁴⁸. Πάνω από την είσοδο του νάρθηκα, η οποία βρίσκεται στο δυτικό τοίχο, σώζεται η κτιτορική επιγραφή¹⁴⁹ (εικ. 31).

Κτιτορική επιγραφή στον νάρθηκα της μονής Μεταμορφώσεως. Βραγκιανά (αρχείο Ξ. Κουτή) (εικ. 31)

†ΔΗΓΕΡΘΗ ΚΑΙ ΙΣΟΡΙΘΗ ΘΕΟΣ Ο ΙΕΡΟΣ ΚΑΙ // ΘΕΟΣ ΝΑΟΣ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΤΕ ΚΕ ΕΞΟ-
// ΔΩΝ.... Θ ΑΓΙΩ ΡΑΔΟΒΙΣΔΙΩ ΚΥΡΙΩ ΚΥΡΙΩ // ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ ΤΟΥ ΝΥΝ
ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΚΕ ΗΓΟΥΜΕΝΟΥ -// ΟΝΤΟΣ ΚΥΡΙΟΥ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ ΚΕ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΙΣΟΡΙ-
// ΘΗ[... ..]Σ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΚΕ ΑΘΩΝΑΣΙΟΥ // τὰ δύο αδέλφια ἐκ κώμης Σπινάσας // ἔτος 1797
μαγίου 25 κὲ

Ἀνηγέρθη καὶ ἰστορίθη οὗτος ὁ ἱερὸς καὶ // θεῖος ναὸς διὰ συνδρομῆς τὲ κὲ ἐξό -// δων... τοῦ
ἀγίου Ραδοβισδίου κυρίω κυρίω // Καλλινίκου τοῦ νῦν ἀρχιερατεύοντος κὲ ἡγουμενεύ-//

¹⁴⁸ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΟΣ, 150 χρόνια, 16.

¹⁴⁹ ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Αγιογράφοι του 17^{ου} – 18^{ου} αι., 54.

οντος κυρίου Χριστοφόρου κὲ διὰ χειρὸς ἱστορί -// θη[σαν ταῖς Θεοδόρου κὲ Ἀθανασίου // τὰ δύο ἀδελφία ἐκ κώμης Σπινάσας // ἔτος 1797 μαγίου 25 κὲ¹⁵⁰

Ἡ ερμηνεία τῆς ἐπιγραφῆς ἀποκαλύπτει ὅτι ἡ μονὴ ἀνήκε στην Ἐπισκοπὴ Ραδοβισδίου, ἡ ἐδρα τῆς ὁποίας βρισκόταν στον οἰκισμό Δένδρο, ὅπου σήμερα φιλοξενεῖται ὁ ναὸς τῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου, γνωστός με τὴν ὀνομασίαν Ἐπισκοπὴ Βραγκιανῶν¹⁵¹. Ἡ ἐπιγραφή ἀναφέρεται τόσο στὴν ἀνέγερση ὅσο καὶ στὴν ἱστορίη του μνημείου. Τὰ ἐξόδα τοῦ ἔργου κάλυψαν ὁ ηγούμενος τῆς μονῆς Χριστόφορος καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ραδοβισδίου Καλλίνικος¹⁵². Ἐπίσης, δίνεται ἡ πληροφορία ὅτι ὁ νάρθηκας ἱστορήθηκε στὶς 25 Μαΐου τοῦ 1797 ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς Θεόδωρο¹⁵³ καὶ Ἀθανάσιο¹⁵⁴, καταγόμενοι ἀπὸ τὴ Νεράϊδα Αἰτωλοκαρνανίας.

Εντοπίζονται ὀρθογραφικὰ λάθη ὅπως, ἱστορίθη ἀντὶ ἱστορήθη, Θεοδόρου ἀντὶ Θεοδώρου, κὲ ἀντὶ καὶ.

¹⁵⁰ Ἡ ἐπιγραφή παρατίθεται ἀπὸ τὸν Ιεζεκιήλ, τὸν Κωτσιώρη καὶ τὴν Πρασά με κάποιες παραλλαγές. Βλ. ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 185. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Ἀγιογράφοι τοῦ 17^{ου}- 18^{ου} αἰ., 54. ΠΡΑΣΣΑ, Βραγκιανὰ 1996, 120.

¹⁵¹ ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικὸς διάκοσμος, 216.

¹⁵² ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικὸς διάκοσμος, 214, υποσ. 1.

¹⁵³ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Ἑλληνες ζωγράφοι Α', 306.

¹⁵⁴ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Ἑλληνες ζωγράφοι Α', 159, 306. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ἑλληνες ζωγράφοι Γ', 307.

Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου Δροσάτου

(1646)

Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Δροσάτο (αρχείο Ξ. Κουτή) (εικ. 32)

Το χωριό Δροσάτο¹⁵⁵ βρίσκεται σε υψόμετρο 960 μέτρων στη πλαγιά της Καράβας. Εκεί, βρίσκεται ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, ο οποίος είναι μονόχωρος δρομικός ναός με νάρθηκα στα δυτικά¹⁵⁶ (εικ. 32). Οι τοιχογραφίες του ναού που βρίσκονται είναι μόνο στο δυτικό τμήμα του και χρονολογούνται το 1646, σύμφωνα με την επιγραφή που βρίσκεται στο δυτικό τοίχο. Οι σκηνές που σώζονται είναι από τα πάθη του Χριστού στην τέταρτη ζώνη, πολλοί οίκοι του Ακαθίστου ύμνου στην τρίτη ζώνη, και μορφές Αγίων, οι οποίοι είναι ολόσωμοι και σε στηθάγια στις δύο πρώτες ζώνες¹⁵⁷.

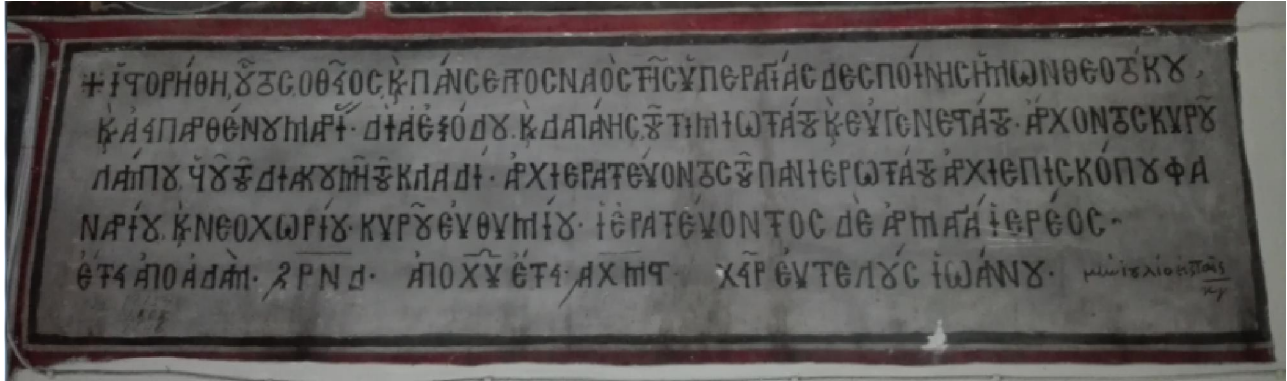
¹⁵⁵ Η παλαιότερη ονομασία του χωριού ήταν Μεζήλο.

¹⁵⁶ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 47.

¹⁵⁷ ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 223.

Κτιτορική επιγραφή του ναού Κοιμήσεως της Θεοτόκου Δροσάτου (1646)

Η επιγραφή βρίσκεται στο δυτικό τοίχο πάνω από τη θύρα του καθολικού και διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση (εικ. 33). Αποτελείται από πέντε στίχους κεφαλαιογράμματης γραφής και μία πρόταση μικρογράμματης στο τέλος. Είναι πλασιωμένη και γραμμένη με μαύρα γράμματα σε γκρίζο κονίαμα.

Κτιτορική επιγραφή του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Δροσάτο (εικ. 33)

+ΙΣΤΟΡΗΘΗ, ὅς οὗτος ἔκ πάνσεπτος ναοῦ τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν
θεοῦκος, // ,ἔκ ἀειπαρθένου μαρί· διαέξόδου . ἔκ δαπάνης, ᾧ τιμιωτάτῃ ἔκ
εὐγενεστάτῃ· ἄρχοντος κυροῦ // λάμπου υἱοῦ τοῦ διακουμῆ ᾧ κλαδί· ἁρχιερατεύοντος ᾧ
πανιερωτάτῃ ἁρχιεπισκόπου φα -// ναρίου καὶ νεοχωρίου κυροῦ εὐθυμίου ἱερατεύοντος
δὲ Ἀρμαγὰ ἱερέος // ἔτι τῶ ἀπὸ ἀδὰμ· ζῶντι ἀπὸ χῡ ἔτι ἀχμστ· χεῖρ εὐτελοῦς Ἰωάννου·
μην ἰδλιο εἰς ταις κγ

Ἰστορήθη οὗτος ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου //
καὶ ἀειπαρθένου Μαρί(ας) διὰ ἐξόδων καὶ δαπάνης τοῦ τιμιωτάτου καὶ εὐγενεστάτου
ἀρχοντος κυροῦ // Λάμπου υἱοῦ τοῦ Διακουμῆ τοῦ Κλαδῆ ἀρχιερατεύοντος τοῦ
πανιερωτάτου ἀρχιεπισκόπου Φα-// ναρίου καὶ Νεοχωρίου κυροῦ Εὐθυμίου ἱερατεύοντος
δὲ Ἀρμαγὰ ἱερέος // ἔτι ἀπὸ Ἀδὰμ ΖΡΝΔ ἀπὸ Χ(ριστ)οῦ ἔτι ΑΧΜΣΤ χεῖρ εὐτελοῦς Ἰωάννου
μὴν Ἰούλιο εἰς ταῖς κγ¹⁵⁸

¹⁵⁸ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Αγιογράφοι του 17^{ου} ἔως του 18^{ου} αἰ., 46.

Η ιστόρηση του ναού, ο οποίος είναι αφιερωμένος στη Θεοτόκο, έγινε με έξοδα προσώπου της ντόπιας αριστοκρατίας. Πρόκειται για τον άρχοντα Λάμπο, ο οποίος, όπως αναφέρει η επιγραφή, ήταν υιός του Διακουμή¹⁵⁹. Ακόμη, γίνεται λόγος για τον αρχιεπίσκοπο Ευθύμιο, ο οποίος αναφέρεται και σε επιγραφές άλλων ναών, όπως σε ναούς στο Τροβάτο Ευρυτανίας, στη μονή Γενεσίου Θεοτόκου στο Βλάσι που αναλύθηκε προηγουμένως, στον ναό της Ζωοδόχου Πηγής στον Μεσενικόλα, αλλά και σε άλλους ναούς των Αγράφων που θα παρουσιαστούν στη συνέχεια. Η επόμενη πληροφορία που δίνεται από τον τελευταίο στίχο της επιγραφής είναι για τον ζωγράφο, ο οποίος ήταν ο Ιωάννης ο αυτοαποκαλούμενος ως *εὐτελής*¹⁶⁰. Ο συγκεκριμένος ιστόρησε μόνος του τον ενοριακό ναό¹⁶¹.

Ο ζωγράφος Ιωάννης ονομάζει την ημέρα, τον μήνα και το έτος που τοιχογραφήθηκε ο ναός, δηλαδή 25 Ιουλίου του 1646. Στον τελευταίο στίχο αναγράφονται και οι δύο τρόποι χρονολόγησης σε κτιτορική επιγραφή, δηλαδή η απο κοσμογονίας ΖΡΝΔ και η από ενσάρκου οικονομίας του Χριστού ΑΧΜΣΤ (=1646), γεγονός το οποίο, όπως θα διαπιστωθεί στη συνέχεια, παρατηρείται στην κτιτορική επιγραφή του καθολικού της Γεννήσεως της Θεοτόκου Νεράιδας¹⁶².

Εντοπίζονται ορθογραφικά λάθη, όπως *τιμιωτάτου* αντί *τιμιοτάτου*, *πανιερωτάτου* αντί *πανιεροτάτου*.

¹⁵⁹ Διακουμής, λαϊκή μορφή του βαφτιστικού Γιακουμής, < Ιάκωβος.

¹⁶⁰ ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Έλληνες ζωγράφοι Γ', 325. ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 223.

¹⁶¹ ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Αγιογράφοι του 17^{ου}-18^{ου} αι., 46.

¹⁶² ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Αγιογράφοι του 17^{ου} – 18^{ου} αι., 46.

Ναός Ζωοδόχου Πηγής Μεσενικόλα

(1647)

Ναός Ζωοδόχου Πηγής, Μεσενικόλας (εικ. 34)

Ανατολικά του χωριού Μεσενικόλα με θέα την πόλη της Καρδίτσας, βρίσκεται το ξωκλήσι της Ζωοδόχου Πηγής (εικ. 34). Η ανωδομή του καταστράφηκε κατά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και σήμερα ο ναός έχει επισκευαστεί εξωτερικά¹⁶³. Έχει σχήμα ελεύθερου σταυρού και είναι κεραμόσκεπη κατασκευή¹⁶⁴.

Κτιτορική επιγραφή του ναού Ζωοδόχου Πηγής Μεσενικόλα (1647)

Στο δυτικό τοίχο του ναού βρίσκεται η κτιτορική επιγραφή, η οποία σώζεται αποσπασματικά, καθώς έχουν πέσει κάποια κομμάτια αυτής (εικ. 35). Αποτελείται από τρεις στίχους σε κεφαλαιογράμματα και μικρογράμματα γραφή και είναι γραμμένη σε πεζό λόγο. Είναι αποτυπωμένη με μαύρα γράμματα σε μορφή ειληταρίου. Στην αρχή του πρώτου στίχου υπάρχει σταυρός ίδιου μεγέθους με την κεφαλαιογράμματα γραφή. Ακόμη, δεν εκλείπουν ο τονισμός και τα πνεύματα. Η επιγραφή έχει ως εξής:

¹⁶³ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 51.

¹⁶⁴ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Άγραφα, 315.

Κτιτορική επιγραφή του ναού Ζωοδόχου Πηγής. Μεσενικόλας (εικ. 35)

ΗΤΟΡΙΘΕ Ο ΘΕΟΣ ΔΘ, ΚΑΙ ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ ΔΙΑ ΕΞΟΔΘ // Δ
 ΤΙΜΙΩΤΑΔ Κ ΕΥΓΕΝΕΣΤΑΤΟΥ ΑΡΧΟΝΤΟΣ ΚΥΡΙΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΜΟΡΦΕΣΗ ΤΟΥ
 ΑΠΟ ΧΩΡΑΣ ΗΓΑ ΝΕΘ ' Δ // ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟ, Δ ΠΑΝΙΕΡΟΑΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ
 ΕΥΘΥΜΟΥ ΧΕΙΡ ΕΥΤΕΛΔΣΑΜΔΗΛ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ // ΕΤΟΥΣ ΖΡΝΕ ΙΝΔΙΚΤΙΩΝΑ ΙΕ'

Ιστορίθει ο θεῖος οὗτος [καὶ πάνσεπτος ναὸς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου] διὰ [ἐ]ξόδου // τοῦ
 τιμιωτάτου κ(αὶ) εὐγεν[ε]στάτου ἄρχοντος κυρίου Παναγιώτη Μορφέση τοῦ ἀπὸ χώρας]
 Μ(έ)γα Νεοχ(ω)ρίου // [ἀρχ]ιερατεύοντος τοῦ πανιερωτά[του] ἀρχ[επισκόπου] Εὐθύμου χεῖρ
 εὐτε[λ]οῦς Σαμουήλ [ιερομονάχου // ἔτους] ΖΡΝΕ ἰνδ[ικτιώνα] ΙΕ'¹⁶⁵

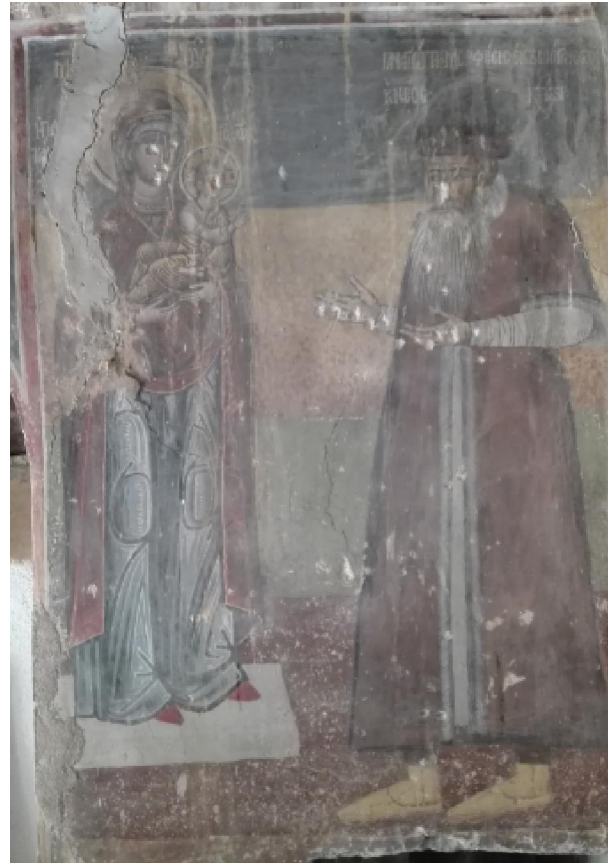
Στο μεσαίο τμήμα της επιγραφῆς ἔχει πέσει το κονίαμα, κάνοντας ἔτσι πιο δύσκολη την ανάγνωσή της. Δίνεται ἡ πληροφορία ὅτι ἡ μονή εἶναι αφιερωμένη στη Θεοτόκο, παράσταση της οποίας, ὅπως θα παρουσιαστεῖ παρακάτω, ὑπάρχει δεξιά της επιγραφῆς. Στον πρῶτο στίχο χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ λέξη ὑπεραγίας, ἡ οποία δυστυχῶς δεν φαίνεται σήμερα λόγω καταστροφῆς της επιγραφῆς καὶ ἔτσι δεν ἔχει σωθεῖ το ὄνομα του ἀρχοντα που χρηματοδότησε τὴν ἱστόρηση του ναοῦ. Παρόλο αυτά, ὑπάρχει τὸ κείμενο της επιγραφῆς ἀπὸ τὸν Ιεζεκιήλ καὶ πρόκειται γιὰ τὸν Παναγιώτη Μορφέση¹⁶⁶. Ἡ φράση διὰ ἐξόδου τοῦ τιμιωτάτου καὶ εὐγενεστάτου ἄρχοντος που τὸν προσδιορίζει, ἀρκεῖ γιὰ νὰ υποδείξει τὴν αριστοκρατικὴ καταγωγὴ του. Στὸ τέλος, γνωστοποιεῖται τὸ ὄνομα τοῦ ζωγράφου καὶ ἱερομονάχου Σαμουήλ που ἀνέλαβε τὴν ἱστόρηση του ναοῦ, καθὼς καὶ ἡ χρονολογία ολοκλήρωσής της, τὸ ἔτος ΖΡΝΕ, δηλαδὴ τὸ 1647. Ἐτσι, γνωστοποιεῖται ὅτι καὶ ὁ κλῆρος γνώριζε τὴν τέχνη της ζωγραφικῆς καὶ ἀναλάμβανε τὸν ρόλο τοῦ ζωγράφου.

¹⁶⁵ Γιὰ τὴ μεταγραφή συμβουλευτήκα παλαιότερες δημοσιεύσεις, τοῦ Βελανιδιώτη καὶ τῆς κυρίας Σδρόλια. Βλ. ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 183 καὶ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικοῦ, 51. Στὸ τέλος της επιγραφῆς ὁ Ιεζεκιήλ διαβάζει μοναχοῦ, ἐνὼ ἡ Σδρόλια ἱερομονάχου. Δυστυχῶς, δεν ἔχει σωθεῖ σὲ καλὴ κατάσταση ἡ επιγραφή καὶ τὸ συγκεκριμένο χωρίο ἔχει μερικῶς καταστραφεῖ με ἀποτέλεσμα νὰ εἶναι δύσκολη ἡ ἐκ νέου ἀνάγνωσή της.

¹⁶⁶ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 183.

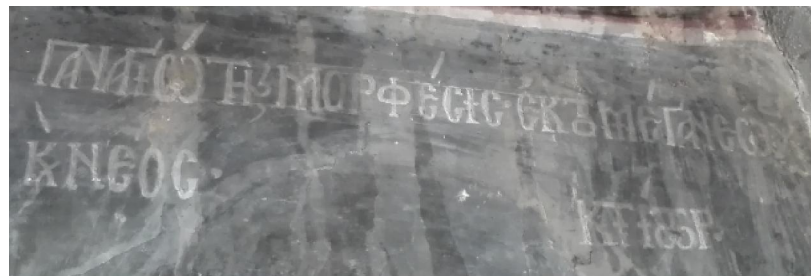
Επιπρόσθετα, παρατηρείται αναγραμματισμός στις λέξη *Ιστορίθει* αντί *Ιστορήθη* και *τιμιωτάτου* αντί *τιμιωτάτου*.

Ο κτίτορας της μονής Παναγιώτης Μορφέσης απεικονίζεται και σε ενεπίγραφη τοιχογραφία, η οποία σώζεται ακέραιη δίπλα από την κτιτορική επιγραφή στο δυτικό τοίχο¹⁶⁷. Συγκεκριμένα, η ιστάμενη γεροντική μορφή του κτίτορα απεικονίζεται γενειοφόρος, φέρει ποδήρη μηλωτή και έχει τα δύο χέρια αναπεπταμένα σε στάση προσευχής ενώπιον της επίσης ιστάμενης Θεοτόκου σε βάθρο, η οποία έχει φυσικό μέγεθος. Κρατά στην αγκαλιά της το Χριστό βρέφος, ο οποίος είναι σε στάση τριών τετάρτων και φαίνεται να ευλογεί τον κτίτορα (εικ. 36).

Παράσταση του κτίτορα και της βρεφοκρατούσας Παναγίας του ναού Ζωοδόχου Πηγής. Μεσενικόλας (εικ. 36)

Παραπλεύρως των μορφών, πάνω από τις κεφαλές του κτίτορα και της Θεοτόκου αντίστοιχα, αναγράφονται οι επιγραφές (εικ. 37):

Λεπτομέρεια της επιγραφής στην παράσταση του κτίτορα του ναού Ζωοδόχου Πηγής. Μεσενικόλας (εικ. 37)

¹⁶⁷ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 51.

ΠΑΝΔΙΩΤΗΣ ΜΟΡΦΕΣΙΣ ΕΚ ΤΩ ΜΕΓΑΝΕΩΧ // Ὁ ΝΕΟΣ ΚΤΙΩΡ

Παναγιώτης Μορφέσις ἐκ τοῦ Μεγανεωχ(ωρίου) // καὶ νέος κτίτωρ

Το Μέγα Νεοχώρι που αναγράφεται είναι το χωριό Νεοχώρι του νομού της Καρδίτσας. Ο προσδιορισμός «Μέγα» στο Νεοχώρι δόθηκε για να διαχωριστεί από το Νεοχώρι των Τρικάλων, τη σημερινή Οιχαλία και το Νεοχώρι που βρίσκεται στη βορειοανατολική Ευρυτανία.

Μέσω της επιγραφής αποκαλύπτεται ότι ο κτίτορας του ναού είναι ο Παναγιώτης Μορφέσις, ο οποίος σύμφωνα με την παράδοση ταυτίζεται με τον κτίτορα της μονής Πέτρας σε νεότερη ηλικία, στον οποίο αποδίδεται και το όνομα Κουσκούλας¹⁶⁸. Παρατηρείται ορθογραφικό λάθος στο επώνυμο του κτίτορα *Μορφέσις* αντί *Μορφέσης* και στο χωριό *Νεωχώρι* αντί *Νεοχώρι*.

Επίσης, στο πάνω μέρος από την κεφαλή της Παναγίας και του Χριστού, εντοπίζονται οι επιγραφές (εικ. 38):

ΜΗΤΗΡ ΘΕΟΥ // ἩΠΕΡΑΓΙΑ //... ΤΑΝ... ΙϚ
ΧϚ

Μήτηρ Θεοῦ // ἡπεραγία // ...ταν ...
Ἰ(η)σ(οῦς) Χ(ρι)στ(ός)

Λεπτομέρεια της παράστασης της βρεφοκρατούσας Θεοτόκου στον ναό Ζωοδόχου Πηγής. Μεσενικόλας (εικ. 38)

Η πιθανότερη άποψη για τον κτίτορα του ναού είναι αυτή που παραδίδεται από τον Νικόλαο Αγιορείτη, σύμφωνα με την οποία υπήρξε προεστός του Νεοχωρίου και το 1611 μετείχε στη μεταφορά της Κάρας του Αγίου Σεραφείμ από τη μονή Δουσίκου στη μονή Κορώνας¹⁶⁹.

¹⁶⁸ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 38, 51.

¹⁶⁹ ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Άγραφα, 315.

Μονή Γενεσίου της Θεοτόκου Νεράιδας

(1651)

Μονή Γενεσίου της Θεοτόκου. Νεράιδα (εικ. 39)

Η μονή Γενεσίου της Θεοτόκου βρίσκεται σε μία δασώδη περιοχή, τρία χιλιόμετρα από το χωριό Νεράιδα¹⁷⁰ (εικ. 39). Ο πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης Ματθαίος έστειλε στη μονή ένα σιγίλλιο από το οποίο δίνεται η πληροφορία ότι η ίδρυση της μονής τοποθετείται στα τέλη του 16^{ου} αιώνα και την ανακηρύσσει ως σταυροπηγιακή¹⁷¹. Αξιοσημείωτο είναι ότι πριν από λίγα χρόνια, υπήρχε εντοιχισμένη η λιθανάγλυφη επιγραφή ανακαίνισης της μονής¹⁷², η οποία μαρτυρούσε ότι το 1608 ο ναός ανακαινίστηκε

¹⁷⁰ Η παλαιότερη ονομασία του χωριού ήταν Σπινάσα. Για τη μονή Νεράιδας, βλ. ΣΠΑΝΟΣ, Μοναστήρι, 13-15.

¹⁷¹ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 53.

¹⁷² Η λιθανάγλυφη επιγραφή δεν υπάρχει σήμερα, διότι το 1987 αφαιρέθηκε από αρχαιοκάπηλους. ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 53, υποσ. 183.

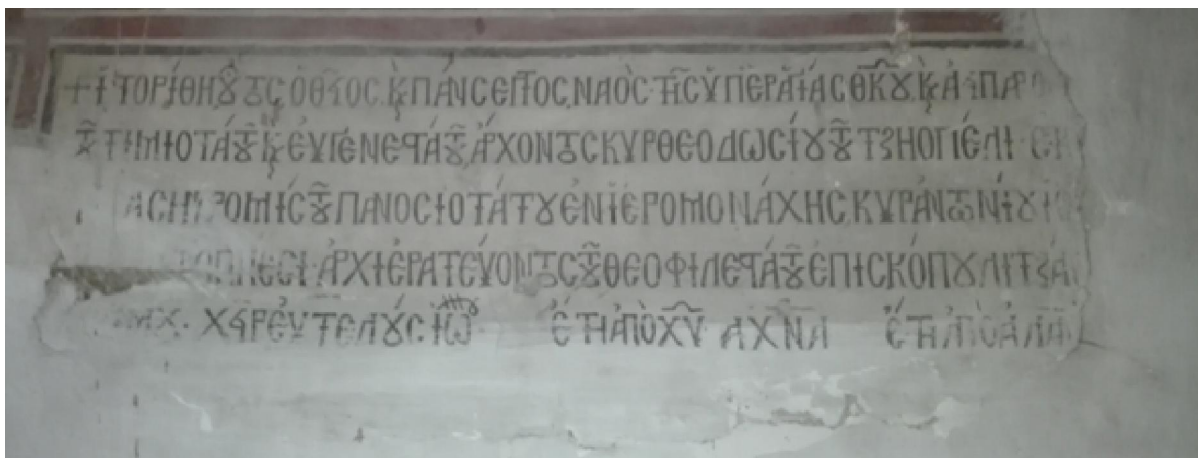
από τον ηγούμενο Ιωαννίκιο, του οποίου η καταγωγή ήταν από Τρίκαλα¹⁷³. Συγκεκριμένα αναγραφόταν:

ἀνακαινίσθη ...θρόνος ... Να(ὸ)ς τῆς Θεοτόκου ἡ Γέννησις διὰ συνδρομῆς τοῦ Ι ...χοις Ἰωαννηκείου Κ... καὶ Μουσικῶ τοῦ ἐν Τρίκκης μετὰ τῶν ἀδελφῶν. Κατὰ τὸ ΖΡΙΣΤ ἰνδ. στ.

Σύμφωνα με την παραπάνω επιγραφή, μαρτυρείται ότι ο ναός προϋπήρχε της χρονολογίας 1608. Εντοπίζεται ορθογραφικό λάθος στο όνομα του ηγούμενου *Ἰωαννηκείου* ἀντὶ *Ἰωαννικίου*.

Κτιτορική επιγραφή της μονῆς Γενεσίου της Θεοτόκου Νεράιδας (1651)

Το καθολικό είναι ξυλόστεγος τρίκογχος ναός¹⁷⁴ και στο δυτικό τοίχο υπάρχει μία κτιτορική επιγραφή¹⁷⁵, η οποία είναι πλαισιωμένη και αναπτύσσεται σε πέντε στίχους σε μεγαλογράμματη γραφή (εικ. 40). Στην επιγραφή δεν αναγράφει ότι ο ναός είναι αφιερωμένος στη Γέννηση της Θεοτόκου. Ωστόσο, αυτή η πληροφορία δίνεται από την επιγραφή της ανακαίνισης. Η αρχή του πρώτου στίχου της κτιτορικής επιγραφῆς σηματοδοτείται από ένα σταυρό, ο οποίος είναι ίδιου μεγέθους με τα γράμματα της επιγραφῆς. Στο κείμενο υπάρχουν τονισμοί και πνεύματα. Η επιγραφή έχει ως εξής:

Κτιτορική επιγραφή της μονῆς Γενεσίου Θεοτόκου. Νεράιδα (εικ. 40)

†ΙΤΟΡΙΘΗ ΔΟΣ Ο ΘΩΟΣ & ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ · ΗΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ ΘΚΩ & ΑΣΠΑΘΕΝΟΥ
ΜΑΡΙΑΣ ΔΙΑ ΕΞΟΔΟΥ // Δ ΤΙΜΙΟΤΑΔ & ΕΝΓΕΝΕΤΑΔ ΑΧΟΝΟΣ ΚΝΡ ΘΕΟΔΩΣΙΔ Θ
ΤΖΗΟΠΕΛΙ · ΕΚ... // ΔΙΑ ΣΗΔΡΟΜΙΣ Θ ΠΑΝΟΣΙΟΤΑΤΔ ΕΝΙΕΡΟΜΟΝΑΧΗΣ ΚΝΡΑΝΩΝΙΔ

¹⁷³ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 53.

¹⁷⁴ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 53.

¹⁷⁵ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Αγιογράφοι του 17^{ου}-18^{ου} αι., 46.

ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ // ΚΑΥΡΟΠΛΕΣΙ ἈΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ Ὁ ΘΕΟΦΙΛΕΥΤᾶς ἘΠΙΣΚΟΠΟΣ ΛΙΤΖΑΣ
// ἈΝΘΙΜΟΣ ΧΡΥΣΤΟΥ ΕΝΤΕΛΗΣ· ΙΩ ἔΤΗ ΑΠΟ ΧΩ, ΑΧΝΑ ἔΤΗ ΑΠΟ ΑΔΑΜ [...]

Ἰστορίθη οὗτος ὁ θεῖος κ(αὶ) πάνσεπτος ναὸς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου κ(αὶ) ἀειπαρθένου
Μαρίας διὰ ἐξόδου // τοῦ τιμιωτάτου κ(αὶ) εὐγενεστάτου ἄρχοντος κυρ Θεοδοσίου τοῦ
Τζιοπέλι ἐκ ... // διὰ σηδρομὶς τοῦ πανοσιοτάτου ἐν ἱερομονάχῃ κυρ Ἀντωνίου ἱερομονάχου
// Καυροπλέσι ἄρχιερατεύοντος τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Λιτζᾶς // Ἀνθίμου χεῖρ
εὐτελοῦς · Ἰω(άνν)ου ἔτη ἀπὸ Χ(ριστ)οῦ, ΑΧΝΑ ἔτη ἀπὸ Ἀδὰμ [ΖΡΝΘ]

Ο πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος στίχος μαρτυροῦν ὅτι ὁ ναὸς τοιχογραφήθηκε με δαπάνες
τοῦ ἄρχοντα Θεοδοσίου Τζιοπέλη¹⁷⁶. Συνέδραμε, ἐπίσης, ὁ ἱερομόναχος Ἀντώνιος καὶ
ἐπίσκοπος ἦταν ὁ Ἀνθίμος Λιτζᾶς. Ἡ λέξη –λέσι στον προτελευταῖο στίχο διαβάστηκε ἀπὸ
τον Σπανό ὡς *Καυροπλέσι*¹⁷⁷. Ὁ ζωγράφος τῆς μονῆς ἦταν ὁ Ἰωάννης ὁ αυτοαποκαλούμενος
*εὐτελής*¹⁷⁸. Στὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς ἀναγράφεται ἡ ἐνσάρκου οικονομίας τοῦ Χριστοῦ
χρονολογία ΑΧΝΑ(=1651) καὶ ἀκολουθεῖ ἡ ἀπὸ κτίσεως κόσμου χρονολογία ΖΡΝΘ, ἡ ὁποία
δεν ἔχει σωθεῖ, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ υπολογιστεῖ ὅτι εἶναι τὸ ἔτος 7159 ἀπὸ κοσμογονίας¹⁷⁹.
Τέλος, ὁρθογραφικὰ λάθη ἐντοπίζονται στὴν ἐπιγραφή, καθὼς διαβάζεται *Ἰστορίθη* ἀντὶ
Ἰστορήθη, *Τζιοπέλι* ἀντὶ *Τζιοπέλη*, *σηδρομὶς* ἀντὶ *συνδρομῆς*, *πανοσιοτάτου* ἀντὶ
πανοσιωτάτου, *ἔτη* ἀντὶ *ἔτει*.

Ὁ Χατζηδάκης ἀναφέρει τὴ μονὴ Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου Νεράιδας ὡς τὸ μοναδικό
ἔργο, τὸ ὁποῖο ὁ *εὐτελής* Ἰωάννης ἀγιογράφησε μόνος του. Ἐντούτοις, ὅπως εἰπώθηκε, ἤδη
ἀπὸ τὸ 1646, ἡ ἱστορία τοῦ ναοῦ Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στὸ χωριὸ Δροσάτο ἀποδίδεται
μόνο στὸν ἴδιο¹⁸⁰.

¹⁷⁶ Τὸ ἐπώνυμο Τζιοπέλης συναντάται ἐκείνη τὴν ἐποχὴ καὶ στὴ Ρεντίνα. Βλ. ΣΠΑΝΟΣ, *Ὀνόματα*, 95.

¹⁷⁷ Ἀναφέρεται με αὐτὸ τὸν τύπο καὶ στὴν ἐπιγραφή τῆς μονῆς τῆς Σάικας τοῦ νομοῦ Εὐρυτανίας.

¹⁷⁸ ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἑλληνες ζωγράφοι Γ'*, 325.

¹⁷⁹ Μπορεῖ νὰ μὴν ἔχει σωθεῖ ἡ χρονολογία ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ἀλλὰ εἶναι εὐκόλο νὰ τὴν
υπολογίσουμε, δεδομένου ὅτι ἔχουμε τὴ χρονολογία ἀπὸ Χριστοῦ, δηλ. ΑΧΝΑ (=1651).

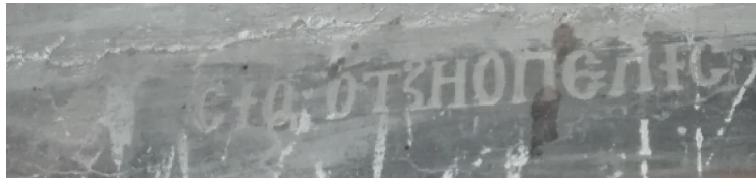
¹⁸⁰ ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἑλληνες ζωγράφοι Γ'*, 325-327.

Ανάμεσα στις διάφορες σκηνές του εικονογραφικού προγράμματος, ξεχωρίζει η παράσταση με τον κτίτορα Θεοδόσιο Τζιοπέλη στη νοτιοδυτική γωνία, αριστερά της εξόδου του ναού (εικ. 41). Κρατά στα χέρια του ομοίωμα του ναού, όπως είναι και σήμερα χωρίς τρούλλο, στο οποίο τονίζονται οι τρεις κόγχες και τα παράθυρά του και το προσφέρει σε μία ιστάμενη φωτοστεφανωμένη μορφή. Είναι ενδεδυμένος με τις ενδυματολογικές συνήθειες των αρχόντων της εποχής τους¹⁸¹.

Παράσταση του κτίτορα της μονής Γενεσίου Θεοτόκου. Νεράιδα (εικ. 41)

Επίσης, υπάρχουν επιγραφές ανάμεσα από τις δύο ιστάμενες μορφές. Διακρίνουμε το οικογενειακό όνομα του κτίτορα και εν μέρει το όνομά του (εικ. 42) :

Λεπτομέρεια της κτιτορικής επιγραφής της μονής Γενεσίου Θεοτόκου. Νεράιδα (εικ. 42)

ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ Ο ΤΖΗΟΠΕΛΙΣ

Θεοδόσιος ο Τζηοπέλις

Η ιστάμενη μορφή που δέχεται το ομοίωμα του ναού είναι ο Άγιος Νικόλαος ο Νέος¹⁸² και δίπλα του βρίσκεται ο Αρχάγγελος Γαβριήλ. Συνοδεύεται από επιγραφή, η οποία δεν είναι αρκετά ευδιάκριτη και δε σώζεται ολοκληρωτικά μέχρι σήμερα (εικ. 43).

Λεπτομέρεια της επιγραφής από την κτιτορική παράσταση της μονής Γενεσίου Θεοτόκου. Νεράιδα (εικ. 43)

Ο Α, ΝΙΚΟ

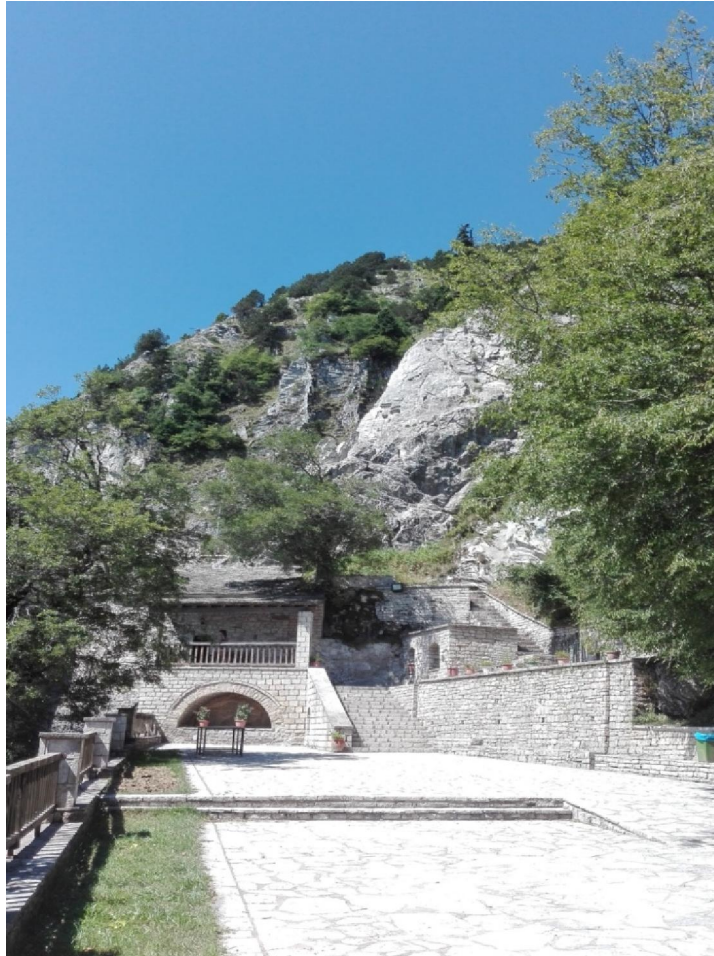
Ο Ά(γιος) Νικό(λαος)

¹⁸¹ Βλ. σελ. 47 της παρούσας μελέτης για την περιγραφή της ενδυμασίας των χορηγών Γεωργίου και Κωνσταντίνου.

¹⁸² Αξιοσημείωτο είναι ότι η μονή είναι αφιερωμένη στο Γενέσιον της Θεοτόκου, ενώ ο κτίτορας απεικονίζεται να προσφέρει ομοίωμα του ναού στον Άγιο Νικόλαο τον Νέο. Δεν είναι γνωστός ο λόγος και η μαρτυρία της συγκεκριμένης παράστασης ίσως δείχνει ότι μπορεί να είχε αλλάξει η αφιέρωση του ναού.

Μονή Πελεκητής Καρύτσας

(1654)

Μονή Πελεκητής. Καρύτσα (εικ. 44)

Η μονή βρίσκεται βορειοδυτικά του χωριού Καρύτσας (εικ. 44). Είναι χτισμένη πάνω από την τεχνητή λίμνη Πλαστήρα στην Καρδίτσα. Είναι κτιριακό συγκρότημα, το οποίο αποτελείται από δύο ναούς, της Αναλήψεως του Χριστού και της Παναγίας της Φανερωμένης¹⁸³. Ο χρόνος ίδρυσης ολόκληρου του μοναστηριού δεν είναι με βεβαιότητα γνωστός. Ο μητροπολίτης Ιεζεκιήλ αναφέρει ότι σε επίσκεψή του στη μονή, παρατήρησε τη χρονολογία ΑΦΚΘ (=1529), η οποία ήταν γραμμένη πάνω από την είσοδο του ναού¹⁸⁴.

Η επωνυμία Πελεκητή οφείλεται στο βράχο στον οποίο είναι η μονή χτισμένη σήμερα και η οποία πελεκίστηκε με ξύλινα εργαλεία, έπειτα από υπόδειξη της Θεοτόκου στους τεχνίτες της, η οποία είπε χαρακτηριστικά: «Θα πελεκήσεις το βράχο με το κοπίδι και

¹⁸³ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 55. Βλ. επίσης ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Έπιγραφαί, 299-300.

¹⁸⁴ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 620, υποσ. 1.

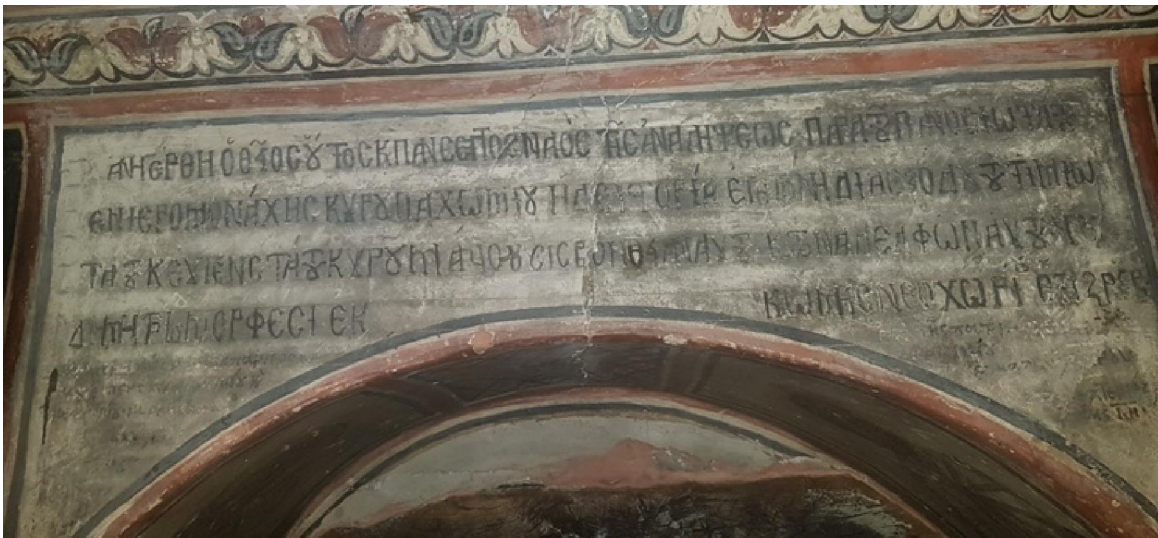
θα φτιάξεις μία εκκλησία την οποία θα ονομάσεις Παναγία Πελεκητή». Η μονή ήταν γνωστή ως Αναλήψεως του Χριστού, αργότερα ως Παναγία Φανερωμένη και τέλος επικράτησε το όνομα Παναγία Πελεκητή¹⁸⁵.

Κατά την παράδοση, η εμφάνιση και η επέμβαση της Παναγίας υπήρξε σωτήρια κατά τη διαδικασία εργασιών της μονής. Το συνεργείο αντιμετώπιζε πολλά προβλήματα λόγω έλλειψης νερού και έτσι η Παναγία εμφανίστηκε και τους συμβούλεψε να μετακινήσουν μία πλάκα για να βρουν εκεί νερό. Λέγεται ότι, σε αυτό το γεγονός οφείλεται, η ύπαρξη του πηγαδιού μέχρι σήμερα. Επίσης, όταν ο πρωτομάστορας έπεσε από τη στέγη του μοναστηριού σε μια χαράδρα, τελικά σώθηκε ακέραιος, ύστερα από την επέμβαση της Παναγίας της Πελεκητής.

¹⁸⁵ΣΙΩΚΑΣ, Ιερά μονή, 7. ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Άγραφα, 302.

Ναός Αναλήψεως του Χριστού της μονής Πελεκητής Καρύτσας (1654)

Ιδιαίτερης σημασίας είναι και οι δύο ναοί της μονής, καθώς σώζονται επιγραφές και τοιχογραφίες¹⁸⁶. Ο ναός της Αναλήψεως χρονολογείται το 1653 και είναι κτίσμα σταυρεπίστεγου τύπου¹⁸⁷. Σώζεται η κτιτορική επιγραφή, η οποία βρίσκεται στον δυτικό τοίχο του καθολικού πάνω από τη θύρα (εικ. 45). Αποτελείται από τέσσερις στίχους μεγαλογράμματης και άλλους τέσσερις στίχους μικρογράμματης γραφής με μαύρο χρώμα σε κονίαμα ξεθωριασμένης ώχρας. Η επιγραφή αναφέρει τα εξής:

Κτιτορική επιγραφή του ναού της Αναλήψεως του Χριστού της μονής Πελεκητής. Καρύτσα (εικ. 45)

ΑΝΗΓΕΡΘΗ Ο ΘΕΟΣ ΟΥΤΟΣ Κ ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΛΗΨΕΩΣ ΠΑΡΑ ΤΩ ΠΑΝΟΣΙΩΤΑΤΩ
// ΕΝ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΗΣ ΚΥΡΩ ΠΑΧΩΜΙΩ Η ΔΕ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΓΕΓΟΝΗ ΔΙΑ ΕΞΟΔΩ Δ ΤΙΜΗΩ -// ΤΑΤΩ
Κ ΕΥΓΕΝΕΣΤΑΤΩ ΚΥΡΩ ΜΑΝΩ ΕΙΣ ΒΩΗΘΕΙΑΝ ΑΥΤΩ Κ ΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΑΥΤΩ ΥΩ // ΔΗΜΗΤΡΙΟ
ΜΟΡΦΕΣΙ ΕΚ ΚΩΜΗΣ ΝΕΟΧΩΡΙΩ ΕΤΗ ΖΡΞΒ // αρχιερατεύοντος του πανιεροτάτου //
αρχιεπισκόπου φαναρίου κ νεοχωρίου κυρού αθανασίου // χειρ ευτελους ιωά[....] κ[... ..
... ..] // ἐπὶ τῆς πατριαρχίας κυρού Ἰωαννικίου. ἔτη ἀπὸ χϣ, αχνδ' μὴν σεπτεμβρίου
εἰς τοὺς ιή

Ἀνηγέρθη ὁ θεῖος οὗτος κ(αὶ) πάνσεπτος ναὸς τῆς Ἀναλήψεως παρὰ τοῦ πανοσιωτάτου // ἐν
ἱερομονάχῃ κυροῦ Παχωμίου ἡ δὲ ἱστορία ἐγεγόνῃ διὰ ἐξόδου τοῦ τιμηω -// τάτου κ(αὶ)
εὐγενεστάτου κυροῦ Μάνου εἰς βωήθειαν αὐτοῦ κ(αὶ) τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ υἱοῦ // Δημητρίο
Μορφέσι ἐκ κώμης Νεοχωρίου ἔτη, ΖΡΞΒ' // ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιεροτάτου //

¹⁸⁶ Για τις τοιχογραφίες, βλ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες, 401- 412.

¹⁸⁷ ΔΡΟΣΟΣ, Σιγίλλιο, 296. Για την αρχιτεκτονική του ναού, βλ. ΚΑΡΑΤΖΟΓΛΟΥ, Ναοί, 96-99.

ἀρχιεπισκόπου Φαναρίου κ(αὶ) Νεοχωρίου κυροῦ Ἀθανασίου // χεὶρ εὐτελοῦς Ἰωάννου] κ[αὶ Νικολάου ἱερέος καὶ Ἰακώβου ἱερομονάχου] // ἐπὶ τῆς πατριαρχίας κυροῦ Ἰωαννικίου. ἔτη ἀπὸ Χ(ριστο)ῦ, αχνδ' μην(ὸς) Σεπτεμβρίου εἰς τοὺς ἡ

Ο ναός ανεγέρθηκε ἀπὸ τον ἱερομόναχο Παχώμιο¹⁸⁸, ὅπως ἀποκαλύπτεται ἀπὸ τις πρώτες γραμμὲς τῆς ἐπιγραφῆς¹⁸⁹. Ο ἄρχοντας Μάνος, ὁ ὁποῖος ἦταν υἱὸς τοῦ Δημητρίου Μορφέση ἀπὸ το Νεοχώρι¹⁹⁰, χρηματοδότησε μαζί με τὰ ἀδελφία του τὴν ἱστόρηση τοῦ ναοῦ. Το προσηγορικό *εὐγενεστάτου* που τον προσδιορίζει, ἀποδεικνύει τὴν ἀριστοκρατικὴ του καταγωγή. Στους στίχους τῆς μικρογράμματης γραφῆς, δίνεται ἡ πληροφορία ὅτι ὁ Ἀθανάσιος Τριπολίτης ἦταν ἀρχιεπίσκοπος Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου καὶ ὁ Ἰωαννίκιος ἦταν οἰκουμενικὸς πατριάρχης¹⁹¹. Στὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς, ἀναφέρονται οἱ ζωγράφοι τῆς ἱστόρησης τοῦ ναοῦ που εἶναι ὁ Ἰωάννης ὁ εὐτελής¹⁹², ὁ ἱερέας Νικόλαος¹⁹³ καὶ ὁ ἱερομόναχος Ἰάκωβος¹⁹⁴. Παρατηρεῖται ὅτι στὴν ἐπιγραφή ἀναγράφεται τὸ ἔτος ἀπὸ Χριστοῦ ΑΧΝΔ (=1654) που τοιχογραφήθηκε ὁ ναός. Στὸ τέλος τῆς μικρογράμματης, δίνεται ἡ ἀπὸ κτίσεως κόσμου χρονολογία ΖΡΕΒ(=1654)¹⁹⁵. Τέλος, διακρίνεται ἀνορθογραφία στὶς λέξεις *τιμηωτάτου* ἀντὶ *τιμιωτάτου*, *βωήθειαν* ἀντὶ *βοήθειαν*, *ἔτη* ἀντὶ *ἔτει*.

¹⁸⁸ Ὡστόσο, ὁ Καρατζόγλου ἐκφράζει τὴν ἀμφιβολία του, ἐὰν ὁ ἱερομόναχος Παχώμιος ἦταν ὁ πληρωτὴς τῶν ἐξόδων τῆς οἰκοδόμησής καὶ τῶν δύο ναῶν τῆς μονῆς καὶ ἰδίως τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναλήψεως. Πιθανολογεῖ ὅτι κτίτορες τῆς μονῆς υπῆρξαν δύο ἄλλα πρόσωπα. Ἴσως, ἦταν ὁ πνευματικὸς Πορφύριος, ὁ ὁποῖος σύμφωνα με τὸ σιγίλλιο τοῦ 1606 τοῦ πατριάρχου Ραφαήλ Β' που βρίσκεται στὴ μονὴ Βατοπαιδίου, ἔχτισε τὴ μονὴ τοῦ Σωτήρος τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ χώρᾳ Καρίτζη τῆς ἐπαρχίας Φαναρίου. Ἡ μονὴ πρέπει νὰ ἀπείχε 500μ. ἀπὸ τὴ μονὴ Πελεκητῆς. Το ἄλλο πρόσωπο ἦταν πιθανόν ὁ ὁσιομάρτυς Δαμιανός, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται ὡς κτίτωρ στὶς τοιχογραφίες καὶ τῶν δύο ναῶν, ὅπως καὶ στὴ σφραγίδα τῆς μονῆς τοῦ 1682. ΚΑΡΑΤΖΟΓΛΟΥ, Ναοί, 98.

¹⁸⁹ Δὲν διευκρινίζεται ἀν οἱ ἐνέργειές του ἱερομονάχου περιελάμβαναν τὴν προσωπικὴ του ἐργασία, τὴν ἐπιστάσια ἢ τὴν καταβολὴ τῆς δαπάνης του, δίχως νὰ ἀποκλείονται καὶ οἱ τρεῖς περιπτώσεις.

¹⁹⁰ Ὁ Δημήτριος Μορφέσης θὰ πρέπει νὰ ἀνήκε στὴν ἰδία οἰκογένεια με τὸν κτίτορα τοῦ ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Μεσενικόλα.

¹⁹¹ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικοῦ, 56.

¹⁹² ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Ἑλληνες ζωγράφοι Α', 327.

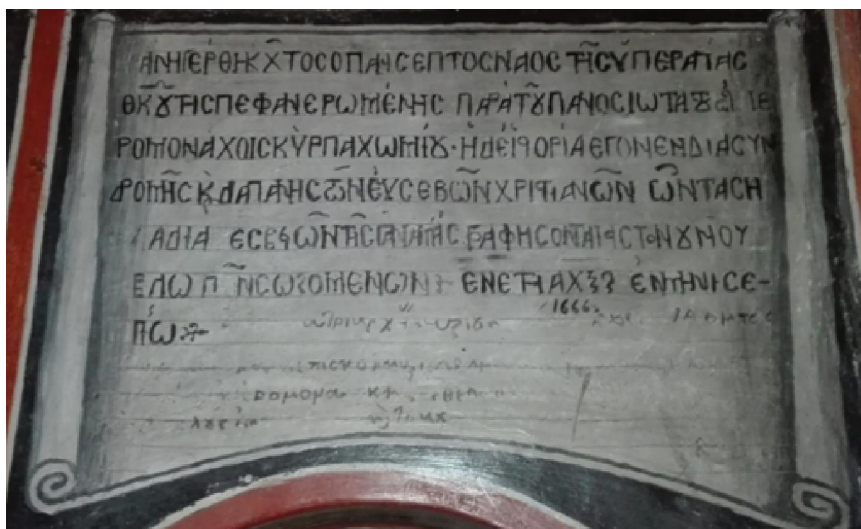
¹⁹³ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ἑλληνες ζωγράφοι Β', 328.

¹⁹⁴ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικοῦ, 56. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Ἑλληνες ζωγράφοι Α', 318.

¹⁹⁵ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικοῦ, 56, ὑποσ. 198.

Ναός Θεοτόκου Φανερωμένης της μονής Πελεκητής Καρύτσας (1667)

Ο αθωνικού τύπου ναός της Θεοτόκου Φανερωμένης βρίσκεται δίπλα στην είσοδο της μονής Πελεκητής και ανατολικά του ναού της Αναλήψεως¹⁹⁶. Διαθέτει κτιτορική επιγραφή, η οποία βρίσκεται στον δυτικό τοίχο του καθολικού και γράφεται με μαύρο χρώμα σε ανοιχτό ειλητό (εικ. 46). Αναπτύσσεται σε επτά στίχους μεγαλογράμματης γραφής και τέσσερις στίχους μικρογράμματης γραφής. Η επιγραφή είναι η εξής:

Κτιτορική επιγραφή του ναού της Θεοτόκου Φανερωμένης στη μονή Πελεκητής. Καρύτσα (εικ. 46)

ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΘΤΟΣ Ο ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ // ΘΚ̅̅ ΤΗΣ ΠΕΦΑΝΕΡΩΜΕΝΗΣ
ΠΑΡΑ ΤΩ ΠΑΝΟΣΙΩΤΑΤΩ ΕΝ ΙΕ -// ΡΟΜΟΝΑΧΟΙΣ ΚΥΡ ΠΑΧΩΜΙΔ Η ΔΕ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΓΟΝΕΝ
ΔΙΑΣΥΝ -// ΔΡΟΜΗΣ Κ ΔΑΠΑΝΗΣ ΩΝ ΕΝΣΕΒΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΩΝ ΤΑ ΣΗ-// ΜΑΔΙΑ [.]ΕΣ
ΒΡΩΝΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΒΑΦΗCONΓΑΙ CTONΘΝ ΟΥ // ΒΛΩ ΤΩΝ CΩΖΟΜΕΝΩΝ ΕΝ ΕΤΗ ΑΧΞΖ ΕΝ
ΜΗΝΙ CΕ-// ΠΩ ἐπὶ τῆς πατριαρχείας κυρίου Παρθενίου, ἀρχιερατεύοντος // τοῦ
πανιερωτάτου ἀρχιεπισκόπου κυρίου Ἀθανασίου, ἡγουμενεύοντος τοῦ // ὀσιωτάτου ἐν
ἱερομονάχοις κυρίου Θεοφάνους // χεὶρ εὐτελοῦς Ἰακώβου [.....]ἀχ[.] καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ
Δημητρίου, ζροε

Ἀνηγέρθη κ(αὶ) οὗτος ὁ πάνσεπτος ναὸς τῆς ὑπεραγίας // Θεοτόκου τῆς Πεφανερωμένης
παρὰ τοῦ πανοσιωτάτου ἐν ἰε -// ρομονάχοις κύρ Παχωμίου ἡ δὲ ἱστορία ἔγονεν διὰ συν -//
δρομῆς κ(αὶ) δαπάνης τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν ὧν τὰ ση -// μάδια [τ]ὲς βρωντῆς Παναγίας
γραφῆσονται εἰς τὸν (ν)οῦν οὐ // (βί)βλω τῶν σωζόμενων ἐν ἔτη ΑΧΞΖ ἐν μηνὶ Σε -//

¹⁹⁶ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 64.

π(τεμβρί)ω ἐπὶ τῆς πατριαρχείας κυρίου Παρθενίου, ἀρχιερατεύοντος // τοῦ πανιερωτάτου ἀρχιεπισκόπου κυρίου Ἀθανασίου, ἡγουμενεύοντος τοῦ // ὁσιωτάτου ἐν ἱερομόναχοις κυρίου Θεοφάνους // χεὶρ εὐτελοῦς Ἰακώβου [ἱερομον]άχ[ου] καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Δημητρίου, ζροε¹⁹⁷

Σύμφωνα με την επιγραφή, ο ναός είναι αφιερωμένος στη Θεοτόκο Φανερωμένη και ανεγέρθηκε από τον ιερομόναχο Παχώμιο, όπως και ο παραπάνω ναός της Αναλήψεως του Χριστού, αλλά με τη διαφορά ότι εδώ συνέδραμαν και οι *εὐσεβεῖς χριστιανοὶ* στην ιστόρηση του ναού. Είναι η πρώτη κτιτορική επιγραφή στην οποία συναντάμε την ομαδική χορηγία κατοίκων, η οποία θα διαπιστωθεῖ και σε άλλα μνημεία του νομού της Καρδίτσας¹⁹⁸. Το περιεχόμενο του πέμπτου στίχου δεν είναι σαφές σύμφωνα με την άποψη της κυρίας Σδρόλια και σε αυτό το σημείο αξίζει να γίνει μία επισήμανση. Η ίδια στη μεταγραφή της κτιτορικής επιγραφῆς διαβάζει στον τέταρτο με πέμπτο στίχο τη λέξη *ονόματα*. Προσωπικά, διέκρινα να αναγράφεται η λέξη *σημάδια* ἀντὶ *ονόματα*. Επίσης, αναγράφονται πέντε ακόμη λέξεις, τις οποίες παραλείπει να αναφέρει η κυρία Σδρόλια, δηλαδή *σημάδια ἐς βρωντῆς Παναγίας γραφήσονται*. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το δικό μου φωτογραφικό υλικό είναι αρκετά πρόσφατο και η συγκεκριμένη επιγραφή έχει συντηρηθεῖ με αποτέλεσμα να είναι πιο ευδιάκριτο το περιεχόμενο του πέμπτου στίχου. Στη συγκεκριμένη φράση παρατηρείται ορθογραφικό λάθος στη λέξη *βρωντῆς* ἀντὶ *βροντῆς*. Στη συνέχεια, ο ἕκτος στίχος της μεγαλογράμματης επιγραφῆς αναφέρει την ενσάρκου οικονομίας του Χριστού χρονολογία ΑΧΞΖ(=1667)¹⁹⁹. Στους στίχους της μικρογράμματης γραφῆς δίνεται η πληροφορία ότι ο ηγούμενος της μονῆς ἦταν ο Θεοφάνης και ἀρχιεπίσκοπος Φαναρίου ο Αθανάσιος και πατριάρχης ο Παρθένιος. Ο τελευταῖος στίχος μνημονεύει τους ζωγράφους της μονῆς, τον ιερομόναχο Ιάκωβο²⁰⁰ μαζί με τον γιο του Δημήτριο²⁰¹, χωρίς να γνωρίζουμε τα ονόματα των αφιερωτῶν που κατέβαλαν δαπάνη για την ιστόρηση. Τέλος, παρατίθεται και η ἀπὸ κτίσεως κόσμου χρονολογία ζροε. Εντοπίζεται ορθογραφικό λάθος στις λέξεις *ἔτη* ἀντὶ *ἔτει*, *πατριαρχείας* ἀντὶ *πατριαρχίας*.

¹⁹⁷ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 65.

¹⁹⁸ Για τις ομαδικές χορηγίες κατοίκων, βλ. ΚΑΛΟΠΙΣΣΙ–ΒΕΡΤΙ, Church foundations, 333-336.

¹⁹⁹ ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Ἀγραφα, 302.

²⁰⁰ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Ἑλληνες ζωγράφοι Α', 318.

²⁰¹ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Ἑλληνες ζωγράφοι Α', 270.

Αξιοσημείωτο αποτελεί το γεγονός ότι διακρίνεται σε τοιχογραφία ο κτίτορας της μονής, ο Άγιος Δαμιανός ὁ νέος ὁσιομάρτυς // καὶ κτήτωρ τῆς μονῆς ταύτης²⁰² μαζί με τον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο στο νότιο τοίχο²⁰³ (εικ. 47, εικ. 48).

Οι γενειοφόρες μορφές στέκουν μετωπικές. Αριστερά, σύμφωνα με την επιγραφή, βρίσκεται ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, ο οποίος κρατάει στο αριστερό του χέρι ανοιχτό ειλητό στο οποίο αναγράφεται:

ΜΕΤΑΝΟ -// ΕΪΤΕ ΗΨ -// ΚΕ ΓΑΡ, Η
// ΒΑΣΙΛΕΥΣ Α // ΩΝ Δ ΝΩΝ.

Μετανο -// εἴτε ἡγγι -// κε γὰρ ἡ //
βασιλεία // τῶν οὐ(ρα)νῶν²⁰⁴

Στα δεξιά βρίσκεται ο κτίτορας της μονής, ο Δαμιανός²⁰⁵, ο οποίος κρατά μαρτυρικό σταυρό στο δεξί του χέρι και κομποσχοίνι στο αριστερό.

Παράσταση του κτίτορα με τον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο στον ναό Θεοτόκου Φανερωμένης της μονής Πελεκητής Καρύτσα (εικ. 47)

²⁰² Για βιογραφικά στοιχεία του, βλ. ΣΙΩΚΑΣ, Ιερά μονή, 9-11.

²⁰³ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 65.

²⁰⁴ Απόσπασμα από το Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο, 4,17

²⁰⁵ Έχει σωθεί μεταλλική σφραγίδα της μονής, η οποία φέρει την ανάγλυφη εικόνα της Παναγίας με τον Χριστό και το συμπίλημα ΘΥ ΜΗΡ και γράφει κυκλικά: Σφραγίς τῆς Θεοτόκου: τῖς Πεφανερωμένις: ἦν κὲ ἔγερεν: ὁ ὁσιομάρτις: Δαμιανὸς ἐν τῇ Καρίτζα. Η σφραγίδα χρονολογείται το 1682. ΚΑΡΑΤΖΟΓΛΟΥ, Ναοί, 95.

Λεπτομέρεια της παράστασης του κτίτορα με τον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο στον ναό Θεοτόκου Φανερωμένης της μονής Πελεκητής. Καρύτσα (εικ. 48)

Μονή Αγίου Γεωργίου Μαυροματίου

(1656/57)

Μονή Αγίου Γεωργίου. Μαυρομάτι (εικ. 49)

Δύο χιλιόμετρα από το χωριό Μαυρομάτι²⁰⁶ βρίσκεται η μονή του Αγίου Γεωργίου, η οποία πήρε το όνομά της από τον τοπικό ήρωα Γεώργιο Καραϊσκάκη, ο οποίος γεννήθηκε σε γειτονικό σπήλαιο²⁰⁷ (εικ. 49). Ο ναός πρέπει να χτίστηκε ή να ανακαινίστηκε στα τέλη του 16^{ου} αιώνα ή στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, σύμφωνα με τις εικόνες του τέμπλου, οι οποίες φέρουν χρονολογίες 1599-1602²⁰⁸. Αξιοσημείωτο αποτελεί ότι ο άγιος Γεώργιος απεικονίζεται ιστάμενος με στρατιωτική στολή κάτω από το άλογό του. Υπάρχουν πληροφορίες ότι μετά τον 18^ο αιώνα αγιογραφούταν έφιππος.

Το μνημείο έχει σχήμα ελεύθερου σταυρού και ανήκει στο μονόκλιτο αθωνικό τύπο²⁰⁹. Ο αρχιτεκτονικός του τύπος είναι ιδιαίτερος και αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα της περιοχής και γι' αυτό το λόγο έχει δοθεί η ονομασία «ο τύπος της μονής Καραϊσκάκη»²¹⁰. Εξωτερικά, στη δυτική μεριά έχει προσκολληθεί μεταγενέστερος νάρθηκας.

²⁰⁶ Ήταν βυζαντινός οικισμός, η περιοχή του οποίου ήταν, σύμφωνα με την απογραφή του 1454/55, χωρισμένη σε δύο τιμάρια. ΣΠΑΝΟΣ, Ιστορικά στοιχεία, 31.

²⁰⁷ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 57.

²⁰⁸ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 58. Για περισσότερα αρχιτεκτονικά, βλ. ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Άγραφα, 311.

²⁰⁹ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 57.

²¹⁰ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 58.

Όσον αφορά στις επιγραφές, έχουν σωθεί διαφόρων χρονολογιών εσωτερικά του ναού, αλλά όχι η κτιτορική επιγραφή. Η τελευταία βρισκόταν στο πάνω μέρος της εισόδου στο δυτικό τοίχο, αλλά έχει επιχρισθεί και έτσι είναι αδύνατη η ανάγνωσή της (εικ. 50). Είναι γνωστό ότι ο ναός ιστορήθηκε το 1656/57²¹¹. Οι υπόλοιπες χρονολογίες παρατηρούνται σε εικόνες, οι οποίες βρίσκονται στο τέμπλο²¹². Συγκεκριμένα, αναφέρεται ἔτει ΖΠΙ (=1602) στις εικόνες του Σωτήρος, της Θεοτόκου, του Προδρόμου και του Αγίου Γεωργίου. Σε εικόνες, όπως της Αγίας Τριάδας, των ιεραρχών και των μαρτύρων, αναγράφεται «ἔτει ΑΦΝΘ(=1559)» Ν' ΙΒ. Ακόμη, η παράσταση Ευαγγελισμού, η οποία βρίσκεται στο βημόθυρο, έχει επιγραφή «Ιστορήθη ὁ θεῖος τέμπλος...ἔτει ΖΡΝ(=1642). Τέλος, τα ονόματα των κτιτόρων αναγράφονται στην πρόθεση «Μνήσθητι Κύριε τῶν κτιτόρων Εὐθυμίου ἀρχιερέως Καλλίστου ἀρχιερέως Δαμιανοῦ, Ἰακώβου, Ραφαήλ, Γαβριήλ, Νικηφόρου ἱερομονάχων»²¹³.

Επιχρισμένη κτιτορική επιγραφή της μονής Αγίου Γεωργίου. Μαυρομάτι (εικ. 50)

²¹¹ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 58.

²¹² ΣΔΡΟΛΙΑ, Δεσποτικές εικόνες, 241.

²¹³ ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Αγραφα, 311.

Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ρεντίνας

(1662)

Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Ρεντίνα (εικ. 51)

Σε απόσταση 4 χλμ. από τον οικισμό της Ρεντίνας, στο δήμο Μενελαΐδας, σε μία δασώδη πλαγιά της οροσειράς της Πίνδου, βρίσκεται χτισμένο το μοναστήρι²¹⁴ (εικ. 51). Η μονή είναι αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου και στον Άγιο Βασίλειο Αγκύρας και γιορτάζει στις 22 Μαρτίου²¹⁵. Γύρω στο 1550 ίσως να οικοδομήθηκε το πρώτο μοναστήρι, σύμφωνα με το φερμάνι του Σουλτάνου Μαχμούτ Α΄ του 1754²¹⁶. Η ακριβής χρονολογία ίδρυσης της πρώτης και της δεύτερης μονής μπορεί να μην είναι γνωστή, αλλά είναι ο χρόνος ανακαίνισής τους, σύμφωνα με την επιγραφή που βρίσκεται στην εξωτερική όψη της ανατολικής κόγχης του ναού και η οποία θα αναλυθεί στη συνέχεια. Στα χρόνια μετά την Άλωση, το μοναστήρι απέκτησε μεγάλη φήμη και πολύ πλούτο και είχε μετόχιο στη Μόσχα γι' αυτό και το όνομα που έφερε «το Ρωσικό». Αργότερα, η μονή ερημώθηκε και συλλήθηκε και τα κελιά της καταστράφηκαν²¹⁷. Λόγω της γεωγραφικής της θέσης και της ισχυρής

²¹⁴ Για τη μονή Ρεντίνας, βλ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ΘΕΟΧΑΡΗ, Ίεραϊ μοναί, 5-11.

²¹⁵ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναί της Πίνδου, 172.

²¹⁶ ΒΛΑΧΟΣ, Ανέκδοτα έγγραφα, 101. Η Σταυράκη και ο Κρικζώνης αναφέρουν ότι το μοναστήρι ιδρύθηκε τον 9^ο ή 10^ο αιώνα. ΣΤΑΥΡΑΚΗ, ΚΡΙΚΖΩΝΗΣ, Άγραφα, 24.

²¹⁷ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναί της Πίνδου, 172.

οικονομικής της αυτοτέλειας, αποτέλεσε αρκετές φορές σημείο μαχών κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, πνευματικό κέντρο και «αποκούμπι» των αρματωλών. Ακόμη, εκείνη την εποχή υπήρξε λόγω της πνευματικής ακτινοβολίας της, σπουδαίο εκκλησιαστικό κέντρο και «φυτώριο» Ιεραρχών που τίμησαν την Εκκλησία²¹⁸.

Αρχιτεκτονικά, το καθολικό που βρίσκεται στο κέντρο του μοναστικού συγκροτήματος, είναι αγιορείτικου τύπου, με τρούλλο, λιτή και πλευρικά παρεκκλήσια²¹⁹. Διαθέτει φρουριακό περίβολο²²⁰, καθώς και κελλιά²²¹. Το καθολικό θεωρήθηκε από το Μητροπολίτη Ιεζεκιήλ ως «ο περικαλλέστερος ναός ίσως, όλων των ναών της περιφέρειας»²²².

Υπάρχουν διάφορες επιγραφές στον ναό, οι οποίες αποτελούν μαρτυρίες για την ιστορία και τους κτίτορες του ναού. Μία από αυτές βρίσκεται στο ξυλόγλυπτο τέμπλο της μονής και αναφέρεται στον ζωγράφο Ιωάννη ως εξής: χείρ ζωγράφου Ιωάννη ΑΧΝΘ(=1659)²²³.

Κτιτορική επιγραφή ανακαίνισης της μονής της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ρεντίνας (1579,1640)

Η πλάκα, η οποία βρίσκεται εξωτερικά της κόγχης του ιερού, δίνει πληροφορίες για τις δύο ανακατασκευές της μονής (εικ. 52). Αν και δεν είναι ευδιάκριτες οι τελευταίες σειρές της ανορθόγραφης επιγραφής, αναφέρονται, ωστόσο από τον Ιεζεκιήλ, τον Quinn²²⁴ και τον Αλεξάκη με κάποια ασυμφωνία μεταξύ τους.

²¹⁸ΚΟΡΟΜΠΙΛΗΣ, Ρεντίνα, 86. Περισσότερες πληροφορίες για την περιγραφή και την ιστορία της μονής, βλ. ΣΠΕΤΣΙΕΡΗΣ, Χριστιανικά αρχαιότητες, 68-73 και ΒΛΑΧΟΣ, Ανέκδοτα έγγραφα, 101.

²¹⁹ Έξω από τον νάρθηκα υπάρχει υπόστεγο του ναού στον οποίο ο τοίχος είναι ζωγραφισμένος με παραστάσεις ζώων και δέντρων και αναγράφονται με μελάνι διάφορα χρονικά γεγονότα, τα οποία είναι ανεξίτηλα μέχρι σήμερα και εικάζεται ότι το μελάνι είχε φυτική και χημική ουσία. Πρόκειται για ενθυμήσεις. Διακρίνονται τρεις από όλες τις παραστάσεις, οι οποίες κάποιες που βρίσκονται σε κλίμακα εικονίζουν συμβολικά την ανάβαση των αρετών, σύμφωνα με τις διδαχές του Ιωάννου του συγγραφέως της Κλίμακος, η άλλη παράσταση τὸν καιρὸν τὰ πάντα δαμάζοντα και η τρίτη τον ζωδιακό τροχό προς παράσταση της ματαιότητας, βλ. ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 175.

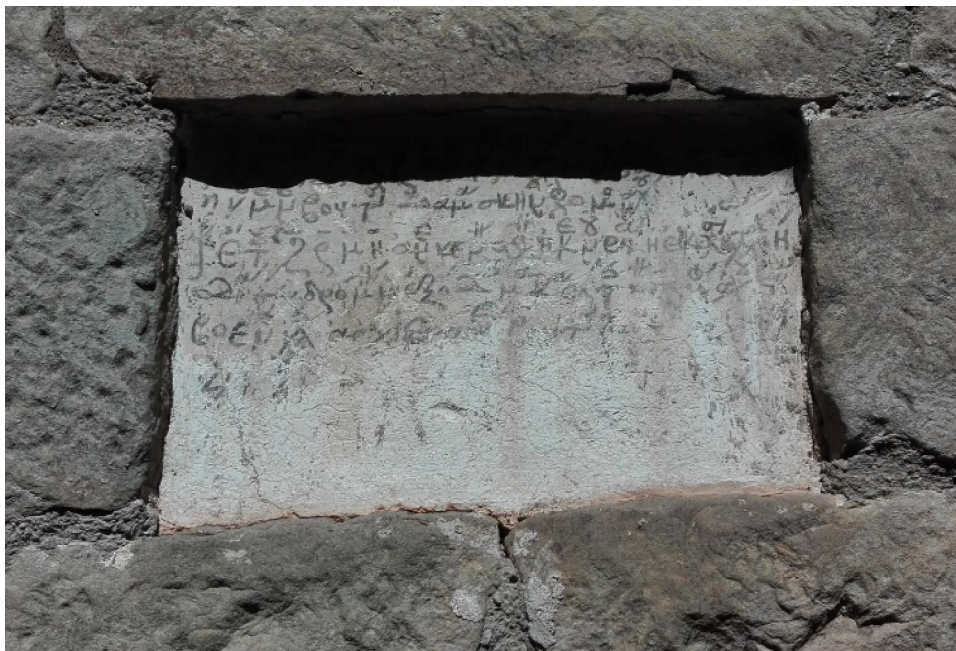
²²⁰ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 58

²²¹ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 167.

²²² Για περισσότερη αρχιτεκτονική ανάλυση, βλ. ΚΑΡΑΤΖΟΓΛΟΥ, Ναοὶ Αθωνίτικου, 89-98

²²³ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Αγράφα, 325.

²²⁴ΒΛΑΧΟΣ, Ανέκδοτα έγγραφα, 101.

Εξωτερική κτιτορική επιγραφή ανακαίνισης της μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Ρεντίνα (εικ. 52)

ἔτους, ΖΠΖ ἀνεκαινίσθη τὸ μοναστήρι καὶ ἡ παλαιὰ ἡ ἐκκλησία ἡγουμενέβοντος Δαμασκηνοῦ ἱερομονάχου καὶ ἔτους ΖΡΜΗ ἀνακαινίσθη ἡ καινούργια τούτη ἐκκλησία διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου μακαρίτου κυρίου Μόσχου Στραβοένογλου ἀρχιερατεύοντος Ζαχαρίου ἀρχι... καὶ ἡγουμενεύοντος Θεονᾶ ἱερομονάχου²²⁵

Σύμφωνα με την επιγραφή, ο ναός ανακαινίστηκε τη χρονολογία ζπζ' (=1579)²²⁶, επί ηγουμένου Δαμασκηνοῦ ἱερομονάχου. Η δεύτερη ανακαίνιση του ναού, αλλά όχι και της μονῆς, ἐγένετο το ζρμ' (=1640), με ἐξόδα του Μόσχου Στραβοένογλου, ο οποίος σύμφωνα με την επιγραφή εἶχε κοιμηθεῖ. Ηγούμενος της μονῆς ἦταν ο ἱερομόναχος Θεωνάς. Η διάκριση της μονῆς σε παλιά και νέα, πιθανόν, δηλώνει ὅτι ἡ προηγούμενη ἦταν σε διαφορετικὴ θέση²²⁷. Επιπρόσθετα, εντοπίζονται ορθογραφικά λάθη, καθὼς διαβάζεται μοναστήρι ἀντὶ μοναστήρι, ἡγουμενέβοντος ἀντὶ ἡγουμενεύοντος, Θεονᾶ ἀντὶ Θεωνᾶ.

²²⁵ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 174. Για τὴν ἀνάγνωση τῆς ἐπιγραφῆς ἀπὸ τὸν Αλεξάκη, βλ. ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Ἀγραφα, 323.

²²⁶ ΒΛΑΧΟΣ, Ἀνέκδοτα ἐγγράφα, 101.

²²⁷ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικοῦ, 59.

Κτιτορική επιγραφή στο καθολικό της μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ρεντίνας (1662)

Η επιγραφή της αγιογράφησης του καθολικού βρίσκεται πάνω από τη δυτική θύρα του νάρθηκα (εικ. 53). Αναπτύσσεται σε επτά στίχους κεφαλαιογραφάτης γραφής, φέρει διακοσμητικά μοτίβα ισλαμικής επίδρασης κατά τον Ορλάνδο και έχει ως εξής²²⁸:

Κτιτορική επιγραφή της μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Ρεντίνα (εικ. 53)

ΕΙΣ Αἴδιον μνήμην, //

†ΑΝΙΣΤΟΡΗΘΗ Ὁ ΘΕΙΟΣ, & ΠΑΝΣΕΠὸς ΝΑὸς ὁὔτος // Ἦς ὑΠΕΡΑΓΙΑΣ ΔΕΣΠΟΙΝΗΣ ἩΜῶΝ
Θῶ̃, ΔΙΑ ΣΗΝΔΡΟΜῆς // & ΔΑΠΑΝΗΣ τῷ ΕὐΓΕΝΕΣΤΑΤΙ Ἀρχοντος ΚΥΡΙ ΦΡΑΓΓΚΟ
ΥΓΧΜΕΝΕΝΟΝΤΟΣ ΘΕΟΝΑ, ἹΕΡΟΜΟΝΑΧΟ & ΜόσχΟ // ΧΕΙΡ ἸΩΑΝΝΟ, ΖΩΓΡΑΦΟ, ΑΧΞΒ̃
ἔΤΟ, ΣΟΤΙΡΙΟΝ // ΜΗΝΙ, ὈΚΤΩΒΡΙΟ,

Εἰς αἰῶδιον μνήμην // ἀνιστορήθη ὁ θεῖος κ(αὶ) πάνσεπτος ναὸς οὗτος // τῆς ὑπεραγίας
Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου διὰ σηνδρομῆς // κ(αὶ) δαπάνης τοῦ εὐγενεστάτου ἀρχοντος
κυρίου Φράγγκος // κ(αὶ) ὑγουμενεύοντος Θεονᾶ ἱερομονάχου κ(αὶ) Μόσχο // χεὶρ Ἰωάννου
ζωγράφου αχξβ ἔτος σοτίριον // μηνὶ Οκτώβριος²²⁹

Αρχικά, αναφέρεται ὅτι ὁ ναὸς εἶναι πρὸς τιμὴν τῆς Θεοτόκου καὶ στὸν τέταρτο στίχο
δίνεται ἡ πληροφορία ὅτι στὴν ἱστορία τοῦ ναοῦ συνέδραμαν ὁ ἀρχοντας Φράγκος, ὁ
ὁποῖος ἦταν αριστοκρατικῆς καταγωγῆς καὶ ὁ ἱερομόναχος Θεωνάς²³⁰. Στὸν πέμπτο στίχο ὁ

²²⁸ ΣΠΑΝΟΣ, Ονόματα Σμοκοβιτών, 124. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Ρεντίνα των Αγραφών, 32.

²²⁹ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 173.

²³⁰ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Ρεντίνα των Αγραφών, 32.

Ορλάνδος παρατήρησε ότι το όνομα του Μόσχου γράφτηκε στο τέλος αυτού του στίχου του οποίου η προσθήκη έγινε σε ύστερη χρονική στιγμή της ιστόρησης²³¹. Πρόκειται για το Μόσχο Στραβοένογλου που συνέβαλε επίσης στην ιστόρηση της μονής το έτος 1662. Στον έκτο στίχο δίνεται η πληροφορία για τον Ιωάννη²³², ο οποίος ήταν εκείνος που ανέλαβε την ιστόρηση του ναού. Αξιοσημείωτο είναι, να αναφερθεί, ότι ο Ιεζεκιήλ αποτυπώνει την επιγραφή με κάποιες παραλλαγές, οι οποίες παρατηρούνται και σε άλλες επιγραφές μνημείων. Συγκεκριμένα, τοποθετεί τη λέξη *ναός* μετά το *οὔτος*. Στον τρίτο στίχο τοποθετεί τη φράση καὶ *Μόσχου*, ενώ αυτή αναφέρεται στο τέλος του τέταρτου στίχου. Ακόμη, παραλείπει τις δύο λέξεις *ἔτος σωτήριον* που είναι στο τέλος του πέμπτου στίχου²³³. Στην επιγραφή εντοπίζονται ορθογραφικά λάθη. Διαβάζεται διὰ *σηνδρομῆς* αντί διὰ *συνδρομῆς*, *Φράγγκος* αντί *Φράγκος*, *ύγουμενεύοντος* αντί *ήγουμενεύοντος*, *Θεονᾶ* αντί *Θεωνᾶ*, *σοτήριον* αντί *σωτήριον*.

²³¹ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Ρεντίνα των Αγράφων, 33. ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Αγραφα, 323.

²³² ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Έλληνες ζωγράφοι Α΄, 327-328. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Έλληνες ζωγράφοι Γ΄, 327. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Ρεντίνα των Αγράφων, 32.

²³³ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 173.

Κατά την παράδοση, ο Φράγκος και ο Μόσχος ήταν αδέρφια²³⁴ (εικ. 54). Η καταγωγή τους ήταν από το Σμόκοβο²³⁵. Απέκτησαν τα πλούτη τους με τις εμπορικές τους δραστηριότητες στις Παραδουνάβιες ηγεμονίες, συνέβαλαν σε έργα στη Ρεντίνα και σε γειτονικές περιοχές. Ακόμη, έργο τους θεωρείται και η ανοικοδόμηση των λουτρών Σμοκόβου, τα μετόχια της μονής Ταξιαρχών, Παπά Θεωνά και Κατάχλωρου²³⁶. Υπήρξαν μεγάλοι δωρητές της μονής Ρεντίνας, καθώς το 1640 ο Μόσχος ανακαίνισε το καθολικό της Μονής και ο Φράγκος πλήρωσε τα έξοδα της αγιογράφησης του²³⁷. Αξιοσημείωτο αποτελεί το γεγονός ότι είκοσι δύο χρόνια αργότερα, το 1662, όταν πραγματοποιήθηκε η ιστόρηση του ναού, ο ευγενέστατος άρχων Φράγγος, θεώρησε υποχρέωσή του να απεικονίσει παραπλεύρως της προσωπογραφίας του τη μορφή του Μόσχου, ο οποίος δαπάνησε για την ανακαίνιση της εκκλησίας²³⁸.

Παράσταση των κτιτόρων Φράγκου και Μόσχου της μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Ρεντίνα (εικ. 54)

Δεξιά στέκεται ο Μόσχος και στα αριστερά ο Φράγκος. Τα εν λόγω πρόσωπα έχουν απεικονιστεί στο βόρειο τοίχο του καθολικού να κρατάνε το ομοίωμα του ναού και να είναι περιβεβλημένα με ποδήρεις χιτώνες²³⁹.

²³⁴ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 59.

²³⁵ ΣΠΑΝΟΣ, Ονόματα Σμοκοβιτών, 124.

²³⁶ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες, 60. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Ρεντίνα των Αγράφων, 34.

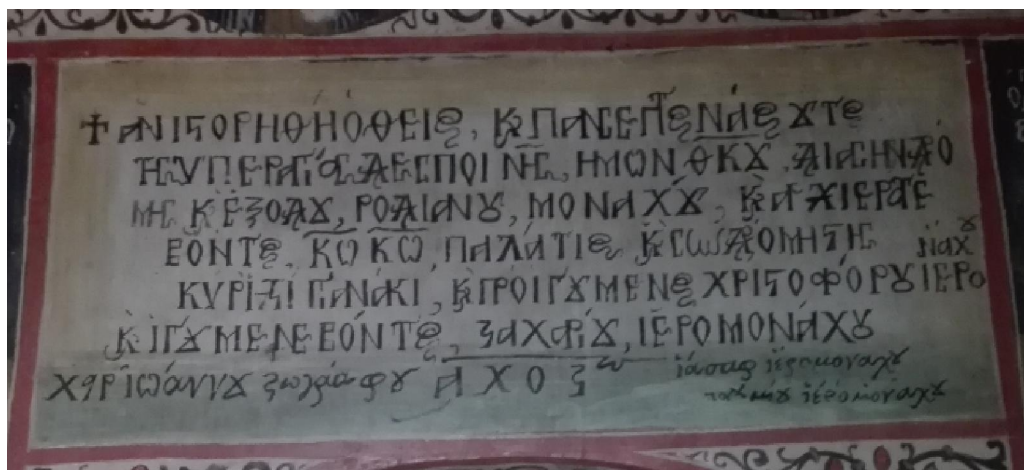
²³⁷ ΣΠΑΝΟΣ, Ονόματα Σμοκοβιτών, 124.

²³⁸ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Ρεντίνα των Αγράφων, 33.

²³⁹ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναί της Πίνδου, 173.

Παρεκκλήσι του Προδρόμου της μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ρεντίνας (1676)

Ο νάρθηκας του ναού τοιχογραφήθηκε δεκατέσσερα χρόνια μετά τον κυρίως ναό. Μία μεγαλογράμματη και εν μέρει μικρογράμματη επιγραφή βρίσκεται στο νότιο τοίχο, στον οποίο υπάρχει θύρα εισόδου που οδηγεί στο παρεκκλήσι του Προδρόμου (εικ. 55) και αναφέρει:

Κτιτορική επιγραφή στο υπέρθυρο του παρεκκλησίου του Προδρόμου της μονής της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Ρεντίνα (εικ. 55)

+ΑΝΙΣΤΟΡΗΘΗ Ο ΘΕΙ^Ο_ς , Κ ΠΩΝΣΕΠΤ^Ο_ς ΝΑ^Ο_ς ΔΤ^Ο_ς // ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ ΔΕΣΠΟΙΝΗΣ ΗΜΩΝ
ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟ -// ΜΗΣ Κ ΕΞΟΔΟΥ ΡΟΔΙΑΝΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ Κ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕ -// ΒΟΝΤΟΣ ΚΩ ΚΩ
ΠΑΛΑΤΙΣ Κ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΗΣ // ΚΥΡΙΤΖΙ ΓΙΑΝΑΚΙ ,Κ ΠΡΟΙΓΔΜΕΝΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ ΙΕΡΟ^{ΝΑΧ}
ΙΓΔΜΕΝΕΒΟΝΤΟΣ, ΖΑΧΑΡΙΟΥ, ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ // ΧΡΗ ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΑΧΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ
ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΠΑΧΩΜΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ

Ανιστορήθη ο θεῖος κ(αὶ) πάνσεπτος ναὸς οὗτος // τῆς Ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν
Θεοτόκου διὰ συνδρο -// μῆς κ(αὶ) ἐξόδου Ροδιανοῦ μοναχοῦ κ(αὶ) ἀρχιερατέ -// βοντος
κ(υρί)ω κ(υρί)ω Παλάτιος κ(αὶ) συνδρομηστής²⁴⁰ // Κυρίτσι Γιαννάκι κ(αὶ) προιγουμένος
Χριστοφόρου ἱερο(μο)νάχου // κ(αὶ) ἰγουμενεύοντος Ζαχαρίου ἱερομονάχου // χεὶρ Ἰωάννου
ζωγράφου ΑΧΟΥ Ἰ(ω)άσαφ ἱερομονάχου Παχωμίου ἱερομονάχου²⁴¹

Από την επιγραφή προκύπτει, ότι οι κτίτορες του ναού της Κοίμησης της Θεοτόκου ήταν ο μοναχός Ροδιανός μαζί με το Γιαννάκη Κυρίτζη που συνέβαλαν στην ιστόρηση. Αρχιερέας

²⁴⁰ Ίσως, ο ζωγράφος κόλλησε τις λέξεις συνδρομῆς και τῆς και πρόκειται για λάθος του ζωγράφου.

²⁴¹ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 174. Στον τέταρτο στίχο ο Ιεζεκιήλ διαβάζει συνδρομῆς ἀντί συνδρομηστής και στον πέμπτο στίχο προηγουμένον ἀντί προιγουμένος.

ήταν ο Παλάτιος, αλλά δεν είναι γνωστό ποιας Επισκοπής²⁴² και ιερομόναχοι υπήρξαν ο Χριστόφορος και ο Ζαχαρίας²⁴³. Η καλλιτεχνική δραστηριότητα του ζωγράφου Ιωάννη²⁴⁴ ολοκληρώθηκε το 1676, σύμφωνα με τον τελευταίο στίχο. Τέλος, το κείμενο μπορεί να είναι τονισμένο, αλλά δεν λείπουν τα ορθογραφικά λάθη. Διαβάζεται *ἀρχιερατέβοντος* αντί *ἀρχιερατεύνοντος*, *συνδρομηστής* αντί *συνδρομητής*, *προιγουμένος* αντί *προηγούμενος* και *ίγουμενεύοντος* αντί *ήγουμενεύοντος*.

Παρεκκλήσι των Αγίων Αποστόλων και Αγίου Νικολάου Ρεντίνας (1743)

Στο βόρειο τοίχο του νάρθηκα, υπήρχε μία ακόμη κτιτορική επιγραφή για την οποία δεν είναι γνωστό σε ποιο ακριβώς σημείο βρισκόταν, ούτε έχει σωθεί μέχρι σήμερα. Πιθανολογείται ότι ήταν στη βόρεια εσωτερική πλευρά του παρεκκλησίου, η οποία σήμερα έχει επιχρισθεί με ασβεστοκονίαμα²⁴⁵. Εντούτοις, η επιγραφή δημοσιεύτηκε από τον Ιεζεκιήλ, τον Quinn και τον Ορλάνδο με κάποιες παραλλαγές του καθενός και έχει ως εξής:

Κτιτορική επιγραφή του παρεκκλησίου των Αγίων Αποστόλων και Αγίου Νικολάου της μονής Ρεντίνας (1743)

Ἰστορήθη τὸ θεῖον καὶ ἱερὸν παρεκκλήσιον τοῦτο τῶν ἁγίων ἐνδόξων καὶ πανευφύμων ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου καὶ τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικολάου ἀρχιεπισκόπου Μυρέων σὺν τῷ ἱερῷ καταπετάσματι δι' ἀναλωμάτων τοῦ πανοσιωτάτου καθηγουμένου ἐν ἱερομονάχοις κ. Δοσιθέου υἱοῦ Κωνσταντὶ ἐκ κώμης ῥενδίνης εἰς μνημόσυνον αὐτοῦ καὶ τῶν γονέων ἔτει σωτηρίῳ 1743 Ἰούνιος²⁴⁶

Στην παραπάνω επιγραφή δίνεται η πληροφορία, ότι η ιστόρηση του παρεκκλησίου συνέβη τον Ιούνιο του 1743 με έξοδα του ηγουμένου Δοσιθέου, ο οποίος ήταν υιός του Κωνσταντίνου από τη Ρεντίνα στου οποίου τη μνήμη ήταν αφιερωμένη η ιστόρηση, καθώς και των γονιών του. Η παράλειψη της αναφοράς του ονόματος του ζωγράφου είναι από τις λίγες φορές που παρατηρείται στις κτιτορικές επιγραφές. Τα πρόσωπα του ηγουμένου Δοσιθέου και του άρχοντα Κωνσταντή θα εντοπιστούν στη συνέχεια στις κτιτορικές επιγραφές των ναών του Αγίου Γεωργίου και του Αγίου Νικολάου Ρεντίνας.

²⁴² Γεγονός το οποίο θα μας βοηθούσε να κατανοήσουμε, εάν το 1676 υπήρχε η Επισκοπή Λητής και Ρεντίνης, η οποία αναφέρεται και στην Tourcograecia. Βλ. ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 174.

²⁴³ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Ρεντίνα των Αγραφών, 64.

²⁴⁴ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Ἑλληνες ζωγράφοι Α', 327-328. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ἑλληνες ζωγράφοι Γ', 327.

²⁴⁵ ΚΑΝΕΛΛΟΣ, Μοναστήρι, 29.

²⁴⁶ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 173. QUINN, Χριστιανικαὶ επιγραφαὶ, 57. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ΘΕΟΧΑΡΗ, Μοναὶ Βράχας, 11.

Ναός της Γεννήσεως του Χριστού Πετρίλου

(1662)

Ναός Γεννήσεως του Χριστού, Πετρίλο (εικ. 56)

Στο συνοικισμό Ρώσση και συγκεκριμένα στο χωριό Πετρίλο, βρίσκεται ο παλαιότερος ναός που σώζεται σήμερα στην κοινότητα (εικ. 56) και είναι αφιερωμένος στη Γέννηση του Χριστού. Πρόκειται για τρίκογχο ναό ξυλόστεγο με διώροφο νάρθηκα, όπου το πάνω μέρος λειτούργησε ως γυναικωνίτης. Πιθανότατα, οικοδομήθηκε το έτος 1662, σύμφωνα με χαράγματα σε λιθανάγλυφη επιγραφή, η οποία είναι εντοιχισμένη στη δυτική πλευρά και η οποία ανέφερε: «Ἰωάννου Ἔτους 1662» (εικ. 57).

Χαράγματα στην εξωτερική πλευρά του ναού της Γεννήσεως του Χριστού, Πετρίλο (εικ. 57)

Κτιτορική επιγραφή του ναού της Γεννήσεως του Χριστού Πετρίλου (1662)

Αξιοθαύμαστο είναι ότι λιθανάγλυφη κτιτορική επιγραφή ανέγερσης του ναού σώθηκε ακέραιη μέχρι σήμερα και βρίσκεται εντοιχισμένη στον εξωτερικό τοίχο του νότιου χορού (εικ. 58) και αναφέρει τα εξής:

ΙΩΑΝΝ // Θ ΕΤΧ 1662 // +ΔΗΧΗC ΤΟΝ Δ -//
ΔΛΟΝ ΤΧ ΘΥ ΛΑ -// ΜΠΟ ΣΔΓΡΟ ΓΕΟΡΓ -// Χ
ΙΕΡΕΟC ΠΟΛΙΖΟΧ

Ιωάννου // Θεοῦ ἔτους 1662 // +δ(έ)ησης τὸν δ
-// οὔλον τοῦ Θε(ε)οῦ Λά -// μπό Ζοῦργρο Γεόργ
-// ου ιερέος Πολίζου

Λιθανάγλυφη κτιτορική επιγραφή ανέγερσης στην εξωτερική όψη του ναού της Γεννήσεως του Χριστού, Πετρίλο (εικ. 58)

Η παραπάνω επιγραφή μαρτυρεί τη χρονολογία οικοδόμησης του ναού, δηλαδή το 1662 με ιερέα τον Γεώργιο Πολύζο. Τα ονόματα τα οποία αναφέρονται, όπως ο Ιωάννης, ίσως ήταν ο ζωγράφος του ναού και ο Λάμπρος Ζούργρος ο βοηθός του και για τους οποίους δεν υπάρχουν περαιτέρω στοιχεία για την ταύτισή τους. Το όνομα του Λάμπρου μπορεί να συνδεθεί με αυτού που μνημονεύεται σε φορητή εικόνα του τέμπλου στο Καταφύγι και του χορηγού με το αντίστοιχο όνομα στην κτιτορική επιγραφή του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Δροσάτο, χωρίς ωστόσο να είναι σίγουρο ότι πρόκειται για το ίδιο άτομο. Παρατηρούνται ορθογραφικά λάθη και παραλείψεις γραμμάτων, όπως *Ιωάννου* αντί *Ιωάννου*, *δήσης* αντί *δέησης*, *Γεόργου* αντί *Γεώργου*, *Πολίζου* αντί *Πολύζου*.

Ο τοιχογραφικός διάκοσμος του ναού²⁴⁷ δεν έχει σωθεί σε καλή κατάσταση, καθώς το μεγαλύτερο μέρος του έχει καλυφθεί με ασβεστοκονίαμα με αποτέλεσμα να μην είναι ευδιάκριτες αρκετές παραστάσεις, όπως και αυτή στο δυτικό τοίχο του καθολικού που απεικονίζονται οι κτίτορες της μονής. Πρόκειται για μία οικογένεια αποτελούμενη από τους δύο γονείς και τα δύο παιδιά τους να φέρουν ομοίωμα του ναού (εικ. 59). Οι μορφές έχουν σκουρόχρωμη επιδερμίδα, γεγονός το οποίο προσδίδει ξενόφερτη καταγωγή.

²⁴⁷ Για το εικονογραφικό πρόγραμμα, βλ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 75.

Παράσταση των κτιτόρων του ναού Γεννήσεως του Χριστού, Πετρίλο (εικ. 59)

Μάλιστα, υπάρχει μία επιγραφή στην τοιχογραφία πάνω από τις μορφές των παιδιών, η οποία είναι φθαρμένη και δεν δύναται να διαβαστεί ολοκληρωτικά. Οι λέξεις που μπορούν να διακριθούν είναι:

Λεπτομέρεια της επιγραφής από την παράσταση των κτιτόρων (εικ. 58)

Κ ΠΑΝϛ[....]
Κ(αὶ) Πανα[γιώτη]

Λεπτομέρεια της επιγραφής από την παράσταση των κτιτόρων (εικ. 59)

ΚΙΟΙ ΥΟΙ....Υ // Μδ....
κι οι υοι....υ // μου....

Στις παραπάνω επιγραφές φαίνεται να παρουσιάζονται τα ονόματα των παιδιών της οικογένειας. Σύμφωνα με τα σωζόμενα γράμματα, ίσως το ένα από αυτά, λεγόταν «Παναγιώτης» (εικ. 58). Επίσης, υπάρχει μία ακόμη επιγραφή στην παράσταση στην οποία δεν είναι ευδιάκριτες οι λέξεις (εικ. 59).

Μονή Γενεσίου της Θεοτόκου Ανθηρού

(1663)

Μονή Γενεσίου της Θεοτόκου. Ανθηρό (αρχείο Ξ. Κουτή) (εικ. 60)

Το μοναστήρι βρίσκεται στα βόρεια του οικισμού του Ανθηρού σε υψόμετρο 1000μ. περίπου στον συνοικισμό Μεταμόρφωση που ονομαζόταν στο παρελθόν Κατούσι (εικ. 60). Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο είναι γνωστό με το όνομα μονή Κατουσίου²⁴⁸. Είναι αφιερωμένη στο Γενέσιον της Θεοτόκου. Οικοδομήθηκε στις αρχές του 17^{ου} αι, πιθανόν, πάνω σε θεμέλια προγενέστερης, σε βραχώδη πλαγιά, ανάμεσα στους οικισμούς Κατούσι και Λαγκάδι της Κοινότητας Ανθηρού, κοντά στα σύνορα Καρδίτσας Τρικάλων²⁴⁹.

Από αρχιτεκτονική άποψη, το καθολικό, που βρίσκεται στο κέντρο του περιβόλου, είναι ναός του μονόκλιτου αθωνικού τύπου με νάρθηκα και ανοιχτή στοά στα δυτικά, πάνω από τα οποία υπάρχει όροφος που χρησίμευε ως Τράπεζα της μονής, η οποία είναι αφιερωμένη στη Ζωοδόχο Πηγή και απολήγει ανατολικά σε δύο τοιχογραφημένα

²⁴⁸ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 62. Το Ανθηρό είναι ένα από τα είκοσι χωριά του δήμου της Αργιθέας του νομού Καρδίτσας. Το τοπωνύμιο Κατούσι είναι κυριώνυμο και δηλώνει το όνομα του αρχικού οικιστή του, ο οποίος λεγόταν Κατούσης, πιθανόν, βλάχικης καταγωγής, καθώς σε αυτούς τους πληθυσμούς εντοπίζεται η κατάληξη -ούσης των επωνύμων. Βλ. ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 12.

²⁴⁹ ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 188.

παρεκκλήσια²⁵⁰. Το βόρειο παρεκκλήσι είναι αφιερωμένο στους Παμμεγίστους Ταξιάρχες και το νότιο στους Αγίους Αναργύρους²⁵¹.

Σύμφωνα με την παράδοση, συνέβη ένα θαύμα που σχετίζεται με την οικοδόμηση του μοναστηριού. Πριν την ολοκλήρωση της μονής, οι μάστοροι ετοιμάζονταν να αποχωρήσουν, λόγω έλλειψης χρημάτων. Τότε, η Παναγία εμφανίστηκε σε όνειρο του πρωτομάστορα και του υπέδειξε να σκάψει σε έναν βράχο, όπου εκεί θα έβρισκε τα χρήματα που χρειάζονταν οι μάστοροι για την αποπεράτωση του έργου τους.

Δεν είναι σαφές το ακριβές έτος ίδρυσης της μονής, ωστόσο, μπορεί να προσδιοριστεί με βάση τις χρονολογίες, οι οποίες είναι ευδιάκριτες σε εικόνες και τοιχογραφίες της, αλλά και σε διάφορα μέρη του ναού. Για παράδειγμα, σε εικόνα του τέμπλου στην οποία απεικονίζεται η Ανάσταση και η Ανάληψη του Χριστού, υπάρχει η χρονολογία από κτίσεως κόσμου ΖΡΛΘ (=1631) και είναι η παλαιότερη εικόνα της μονής²⁵². Παρακάτω, θα τονιστούν αναλυτικότερα οι επιγραφές στις οποίες καταγράφονται κι άλλες ημερομηνίες.

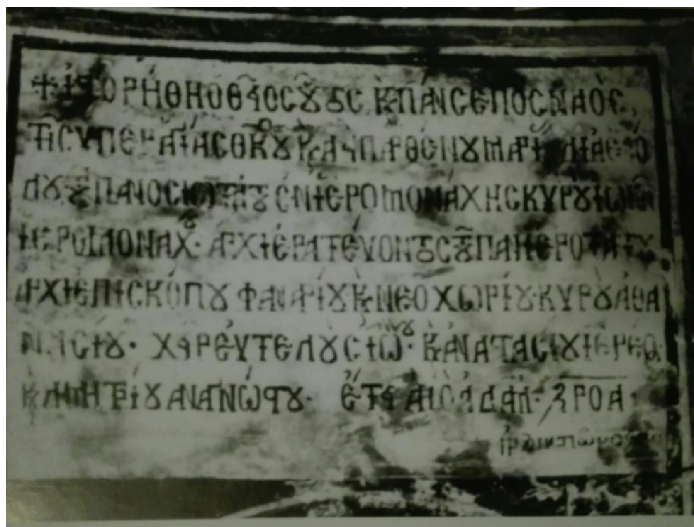
²⁵⁰ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 42. ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 189-190.

²⁵¹ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 42.

²⁵² ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 188.

Κτιτορική επιγραφή του καθολικού της μονής Γενεσίου της Θεοτόκου Ανθηρού (1663)

Στον βόρειο χορό του κυρίως ναού υπάρχει η κτιτορική επιγραφή αποδοσμένη σε οκτώ στίχους μεγαλογράμματης γραφής και η οποία μας πληροφορεί για την ιστορία του ναού (εικ. 61).

Κτιτορική επιγραφή της μονής Γενεσίου της Θεοτόκου. Ανθηρό (αρχείο Ξ. Κουτή) (εικ. 61)

+ ΙΣΤΟΡΗΘΗ Ο ΘΕΟΣ ΘΩΣ Κ ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ, // ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ ΘΕΩΣ Κ ΑΣΠΡΘΕΝΣ ΜΑΡΤΥΡΙΑ
ΔΙΑ ΕΞΟ -// ΔΩ Θ ΠΑΝΟCΙΩΤΑΘ ΕΝ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΗΣ ΚΥΡΘ ΙΩΝΑ // ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΘ
·ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΝΟΝΘ Θ ΠΑΝΙΕΡΟΤΑΤΩ // ΑΡΧΙΕΠΙCΚΟΠΩ ΦΑΝΑΡΙΩ · Κ ΝΕΟΧΩΡΙΩ · ΚΥΡΘ ΑΘΑ -
// ΝΑCΙΩ · ΧΡΕΥΤΕΛΩC ΙΩ^{ΝΒ} Κ ΑΝΑΤΑCΙΩ ΙΕΡΕΟ, Κ ΔΗΜΗΤΡΙΩ ΑΝΑΓΝΩΤΩ · ΕΤΣ ΑΠΟ ΑΔΑΜ
ΖΡΟΑ // ΙΝΔΙΚΤΙΩΡΟΣ Α'

Ιστορήθη ο θεῖος οὗτος κ(αί) πάνσεπτος ναός // τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου κ(αί) ἀειπαρθένου Μαρί(ας) διὰ ἐξό -// δου τοῦ πανοσιωτάτου ἐν ἱερομονάχῃ κυροῦ Ἰωνᾶ // ἱερομονάχου ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιεροτάτου // ἀρχιεπισκόπου Φαναρίου κ(αί) Νεοχωρίου κυροῦ Ἀθα -// νασίου χεῖρ εὐτελοῦς Ἰωάννου · κ(αί) Ἀναστασίου ἱερέως κ(αί) Δημητρίου Ἀναγνώστου · ἔτει ἀπὸ Ἀδὰμ ΖΡΟΑ // ἰνδικτιῶνος α'²⁵³

Από την παραπάνω επιγραφή δίνεται η πληροφορία ότι ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου αγιογραφήθηκε με έξοδα του ιερομονάχου Ιωνά. Το καθολικό φιλοτέχνησαν οι αγιογράφοι ο Ιωάννης ο εὐτελής²⁵⁴, ο ιερέας Αναστάσιος²⁵⁵ και ο Δημήτριος Αναγνώστης²⁵⁶.

²⁵³ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 165. ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Ἀγραφα, 322.

²⁵⁴ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Ἑλληνες ζωγράφοι Α', 327-328. ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 191.

²⁵⁵ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Ἑλληνες ζωγράφοι Α', 165.

²⁵⁶ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Ἑλληνες ζωγράφοι Α', 269.

Ο Ιωάννης ο ευτελής ζωγράφισε και φορητές εικόνες του τέμπλου, διότι σε μία από αυτές διακρίνουμε την υπογραφή του²⁵⁷. Στον πέμπτο στίχο αναφέρεται ότι αρχιεπίσκοπος Φαναρίου και Νεοχωρίου ήταν ο Αθανάσιος εκείνη τη χρονική περίοδο. Στον τελευταίο στίχο αναφέρεται το έτος ΖΡΟΑ(=1663), δηλαδή το έτος αγιογράφησης του καθολικού.

Ωστόσο, μαρτυρίες δείχνουν ότι το καθολικό προϋπήρχε αυτής της χρονολογίας. Συγκεκριμένα, η χρονολογία 1663 διακρίνεται σε πολλά σημεία, όπως στον δεξιό χορό πάνω από το παράθυρο, μέσα στο ιερό βήμα πάνω από την «Πλατυτέρα». Επίσης, η χρονολογία 1661 υπάρχει σε μία εικόνα στην οποία αναγράφεται: *ἱστορίθη ὁ θεῖος τέμπλος διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου τοῦ ὀσιωτάτου δούλων τοῦ θεοῦ καὶ καθηγούμενου Ἰωνᾶ ἱερομονάχου ἐπὶ ἔτους ΑΧΞΑ(=1661)*. Έτσι, οι εικόνες του τέμπλου φιλοτεχνήθηκαν το 1661 και η αγιογράφηση έγινε το 1663²⁵⁸. Όσον αφορά τη χρονολογία κτίσεως του ναού, πρέπει να ήταν αρκετά προγενέστερη, σύμφωνα και με παλαιότερες μαρτυρίες. Η μία βρίσκεται στο τυπικό του έτους 1603 που γράφει ότι «Τὸ παρὸν τυπικὸν ὑπάρχει τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου εἰς μονὴν τοῦ Γενεσίου ἀναμεταξὺ Κατούσι καὶ Μπουκοβίτσης καὶ ὅστις ὑπὸ τοῦ διαβόλου πειραζόμενος ἀποξενώσει αὐτό ἃς ἔχει τὴν Παναγίαν ἀντίδικον ἐν ἡμέρα κρίσεως ἀχλὴ (=1638)». Μία άλλη μαρτυρία είναι η χρονολογία 1631, η οποία βρίσκεται σε μεγάλη τρίμορφη εικόνα, η οποία παριστάνει τους στυλοβάτες του μοναχισμού τον Άγιο Αντώνιο, τον Άγιο Ευθύμιο και τον Άγιο Σάββα και πληροφορεῖ για το έτος κατασκευῆς του τέμπλου, που είναι λίγο πριν την ιστόρηση των εικόνων αυτού, δηλαδή λίγο πριν το 1661. Ακόμη, συναντάται σε επιγραφή που βρίσκεται σε μεγάλη εικόνα, που παριστάνει την Ανάσταση (στο πάνω μέρος) και την Ανάληψη (στο κάτω μέρος) και αναγράφει:

«ΚΑΛΗCΤΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΖΡΛΘ» (=1631)

Από αυτή παρέχεται η πληροφορία, πως το μοναστήρι υπήρχε πριν από το έτος 1631.

²⁵⁷ Στην οποία αναγραφόταν «Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Διμητρίου // Κατζηπούρι // καὶ τὸν τέκνον αὐτοῦ // χεῖρ εὐτελοῦς // Ἰω(άννου) // ἔτους ΑΧΞΑ(=1661)». ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 192.

²⁵⁸ ΜΠΑΛΑΝΟΣ, Ανθηρό, 282.

Επιγραφή στον νότιο χορό της μονής Γενεσίου Θεοτόκου Ανθηρού (1663)

Μέχρι στιγμής για πρώτη φορά παρατηρείται σε επιγραφή τα γράμματα του κειμένου να είναι λευκού χρώματος σε μαύρο κονίαμα. Η επιγραφή αποτελείται από τέσσερις στίχους και τιμά τους μάρτυρες (εικ. 62).

Επιγραφή στον νότιο χορό στη μονή Γενεσίου Θεοτόκου. Ανθηρό (αρχείο Ξ. Κουτή) (εικ. 62)

ΆΓΙΟΙ ΜΑΡΤΥΡΕΣ, ΟΙ ΚΑΛΩΣ ΑΘΛΗΣΑΝΤΕΣ, ΚΑΙ ΣΤΕΦΑΝΩΘΕΝΤΕΣ · // ΠΡΕΣΒΕΥΣΑΤΕ
ΠΡΟΣΚ̄Ν̄ , ΕΛΕΗΘΗΝΑΙ ΤΑΣ ΨΥΧΑΣ ΗΜΩΝ : ~ // + ΕΤΣ ΑΠΟ ΤΗΣ ΕΝΣΑΡΚΟΝ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ, Θ̄ Κ̄Ν̄ ΗΜΩΝ ΙΝ̄ Χ̄Ν̄ ΑΧ ΖΓ̄ .

Άγιοι μάρτυρες οί καλώς ἀθλήσαντες καὶ στεφανωθέντες // πρεσβεύσατε πρὸς Κύριον,
ἐλεηθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν : ~ // ἔτει ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ κυροῦ ἡμῶν Ἰ(ησ)οῦ
Χ(ριστ)οῦ // ΑΧΞΓ(=1663)²⁵⁹

²⁵⁹ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 165.

Κτιτορική επιγραφή στον νάρθηκα της μονής Γενεσίου Θεοτόκου Ανθηρού (1788)

Στο υπέρθυρο της δυτικής εισόδου του νάρθηκα του ναού υπάρχει κτιτορική επιγραφή²⁶⁰ (εικ. 63). Αναπτύσσεται σε επτά στίχους μεγαλογράμματης γραφής και γράφεται με μαύρο χρώμα σε κονίαμα ανοιχτής ώχρας και είναι η εξής:

Κτιτορική επιγραφή στον νάρθηκα της μονής Γενεσίου Θεοτόκου.
Ανθηρό (αρχείο Ξ. Κουτή) (εικ. 63)

†ΑΝΗΣΟΡΙΘΙ Ο ΠΑΡΟΝ ΑΡΧΕΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ, Θ ΠΑΝ -// ΙΕΡΟΤΑΘ • ΚΥ ΚΥ ΜΑΚΑΡΙΘ,
ΔΙΑΣΙΝΔΡΟΜΗΣ ΚΕΖΟΔΘ ΚΕ // • ΙΩΝΑ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΘ Κ ΗΓΩΜΕΝΘ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΜΟΝΗΣ
ΤΑΝΤΗΣ // ΕΚΩΜΗΣ, ΜΠΟΓΟΒΗΤΣΑ, ΙΟΘ ΠΑΠΑΘΑΝΘ, ΕΝΗΜΕΡΕΒΟΝΤΟΣ ΙΩ -// ΝΑ •
ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΘ : ΔΙΑΧΕΙΡΘ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΘ ΕΚΩΜΗΣ ΒΡΕ -// ΣΕΝΗΤΣΑΣ • ΜΕΤΑ ΤΟΝ
ΜΑΘΗΤΟΝ ΜΘ• ΙΩΝΘ ΚΕ ΓΕΩΡΓΙΘ // ΕΤΙ 1788 ΙΔΑΙΘ -19-

Ἀνηστορίθι ὁ παρὸν νάρθηκας ἀρχιερατεύοντος τοῦ παν -// ιεροτάτου κυροῦ κυροῦ
Μακαρίου διὰ σινδρομῆς κ(αὶ) ἐξόδου κέ // Ἰωνᾶ ἱερομονάχου κ(αὶ) ἡγουμένου τῆς ἀγίας
μονῆς ταύτης // ἐ(κ) κόμης, Μπογοβήτσα(ς), (υ)ίο(υ) τοῦ Παπαθάνου, ἐφημερέβοντος Ἰω -//
νᾶ ἱερομονάχου διὰ χειρὸς Κωνσταντίνου ἐ(κ) κόμης Βρε -// στενήτσας μετὰ τὸν μαθητὸν
μου Ἰωάννου κέ Γεωργίου // ἔτι 1788 Ἰουλίου 19

²⁶⁰ Ο Ιεζεκιήλ ὅσο και ὁ Αλεξάκης προτείνουν μία ελαφρῶς διαφοροποιημένη μεταγραφή τῆς ἐπιγραφῆς. Βλ. ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 165. ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Ἀγραφα, 321.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, κατά το έτος ιστόρησης του νάρθηκα αρχιεράτευε ο Μακάριος. Πρόκειται για τον Μακάριο Γ', ο οποίος υπήρξε επίσκοπος Φαναρίου και Νεοχωρίου τουλάχιστον από το 1779 και 1788²⁶¹. Τα έξοδα της αγιογράφησης ανέλαβε ο ηγούμενος Ιωνάς, ο οποίος καταγόταν από το χωριό Μπουκοβίτσα²⁶². Εν συνεχεία, παρέχεται η πληροφορία ότι την αγιογράφιση του νάρθηκα επιμελήθηκε ο Κωνσταντίνος καταγόμενος από τη Βρεστενίτσα²⁶³, τις σημερινές Πηγές Άρτας και ο οποίος συνεργάστηκε με τους μαθητές του Ιωάννη²⁶⁴ και Γεώργιο²⁶⁵. Τέλος, αναγράφεται η ακριβής χρονολογία εικονογράφησης του ναού (19 Ιουλίου 1788)²⁶⁶.

Στην επιγραφή του νάρθηκα εντοπίζονται ορθογραφικά λάθη, όπως *ἀνηστορίθι* αντί *ἀνιστορήθη*, *παρὸν* αντί *παρῶν*, *ἀρχιερατεύοντος* αντί *ἀρχιερατεύοντος*, *πανιερωτάτου* αντί *πανιερωτάτου*, *σινδρομῆς* αντί *συνδρομῆς*, *ἐκόμης* αντί *ἐκ κόμης*, *Μπογοβήτσα* αντί *Μπογοβίτσα*, *ἐφημερέβοντος* αντί *ἐφημερεύοντος*, *Βρεστενήτσας* αντί *Βρεστενίτσας*, *τὸν μαθητὸν* αντί *τῶν μαθητῶν*, *Ἰωάνου* αντί *Ἰωάννου*, *ἔτι* αντί *ἔτει*.

Αξιοσημείωτο είναι ότι υπάρχουν επιγραφές στην Τράπεζα της μονής, καθώς και στα παρεκκλήσια των Αγίων Αναργύρων και των Παμμεγίστων Ταξιαρχών, οι οποίες μαρτυρούν τη συνέχεια της ιστορίας του μοναστηριού. Μάλιστα, δεξιά της Τράπεζας των μοναχών διαβάζεται μία επιγραφή, η οποία απευθύνεται σε όποιον επιθυμεί να λάβει τη Θεία Κοινωνία και καλούνται οι εισερχόμενοι πιστοί να σεβαστούν το χώρο και να αποφύγουν κάθε πράξη που θα μπορούσε να βλάψει την ιερότητά του²⁶⁷ (εικ. 64).

Επιγραφή στην Τράπεζα των μοναχών (αρχείο Ξ. Κουτή) (εικ. 64)

²⁶¹ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 42.

²⁶² ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 42.

²⁶³ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Έλληνες ζωγράφοι Β', 137

²⁶⁴ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Έλληνες ζωγράφοι Α', 338.

²⁶⁵ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Έλληνες ζωγράφοι Α', 224.

²⁶⁶ ΜΠΑΛΑΝΟΣ, Ανθηρό, 284.

²⁶⁷ ΜΠΑΛΑΝΟΣ, Ανθηρό, 284.

Οὗτη ἱερὰ τράπεζος ὃν θεωρίτε πάντες // ἔρχεσθε κ(αὶ) τρέφεσθε, ὅτι ὁ Κύ -// ριος ὑμᾶς ἔδωρίσατο, μυδὶς // εἰσέλθι μνησίκακος ἐνθάδε // μυδὲ φλίαρις κ(αὶ) μέθισως κ(αὶ) ἱνο -// πότις, ἀλ' ἐν ὀσιώτιτι κ(αὶ) σωφροσίνι κ(αὶ) ἥτις // πιῇ καπνὸ(ν) κ(αὶ) ἥτις δὲν εὐτρεπίζη τὴν πα -// ροῦσαν τράπεζαν ἃς ἔχει τὴν κατάρα τῆς // Παναγίας κ(αὶ) τῶν Ταξιαρχὸν κ(αὶ) τῶν ἁγίων // Ἀναργύρων κ(αὶ) πάντων ἁγίων ἀμὴν 1784 // Ἰουλίου 23²⁶⁸

Παρατηρούνται ορθογραφικά λάθη, ὅπως θεωρίτε ἀντὶ θεωρεῖται, ἔδωρίσατο ἀντὶ ἔδωρήσατο, μυδὶς ἀντὶ μηδεὶς, εἰσέλθι ἀντὶ εἰσέλθῃ, μυδὲ ἀντὶ μηδὲ, μέθισως ἀντὶ μέθυσος, ὀσιώτιτι ἀντὶ ὀσιότητι, σωφροσίνι ἀντὶ σωφροσύνη, εὐτρεπίζη ἀντὶ εὐτρεπίζει, Ταξιαρχὸν ἀντὶ Ταξιαρχῶν, Ἀναργύρων ἀντὶ Ἀναργύρων, ἁγίων ἀντὶ ἁγίων.

Παρεκκλήσι Αἱγίων Ἀναργύρων τῆς μονῆς Γενεσίου τῆς Θεοτόκου Ἀθηροῦ (1788)

Εἶναι μονόχωρο καὶ στεγάζεται με χαμηλὸ θόλο. Οἱ δύο μικρὲς κόγχες στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο ἀποτελοῦν τὴν κόγχη τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ τῆς Πρόθεσης. Στὸ δυτικὸ τοῖχο τοῦ παρεκκλησίου τῶν Αἱγίων Ἀναργύρων καὶ συγκεκριμένα στὸ υπέρθυρο τῆς εἰσόδου, βρίσκεται ἡ κτιτορικὴ ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερις στίχους κεφαλαιογράμματῆς γραφῆς γραμμένους με λευκὸ χρῶμα σὲ μαῦρο κονίαμα (εἰκ. 65):

Κτιτορικὴ ἐπιγραφή στὸ υπέρθυρο τῆς εἰσόδου τοῦ παρεκκλησίου Αἱγίων Ἀναργύρων στὴ μονὴ Γενεσίου τῆς Θεοτόκου. Ἀθηρὸ (ἀρχεῖο Ξ. Κουτῆ) (εἰκ. 65)

+ΑΝΗΣΟΡΙΘΗ ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΠΑΡΑΚΛΗΣΙΟΝ ΤΟΝ ΔΙΟΝ + -// ΝΑΓΓΙΡΟΝ ΔΙΑ ΣΙΝΔΡΟΜΗΣ ΚΕ ΕΞΟΔΩ ΙΩΝΑ ΙΕΡΟ -// ΜΟΝΑ -// ΧΧ 1788 ΙΟΥΛΙΟΥ 22

Ἀνηστορίθῃ τὸ παρὸν παρακλήσιον τὸν Ἀ -// γίον Ἀναργύρον διὰ σινδρομῆς κὲ ἐξόδου Ἰωνᾶ ἱερο -// μονά -// χου 1788 Ἰουλίου 22²⁶⁹

²⁶⁸ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 166.

²⁶⁹ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 166.

Αξίζει να παρατηρηθεί ότι αριστερά από το μονάχου είναι χωρίς βεβαιότητα γραμμένη η χρονολογία 1788 Ιουλίου 22. Ο Ιεζεκιήλ και ο Κουτής διαβάζουν τη χρονολογία 1788 και ο Παπαζήσης τη χρονολογία 1784²⁷⁰. Έτσι, προκύπτει ένα πρόβλημα με τη χρονολογία. Διακρίνεται ότι στην επιγραφή της Τράπεζας των μοναχών είναι ευδιάκριτη η χρονολογία 1784, όπως και η χρονολογία 1788 στην επιγραφή του νάρθηκα σε αντίθεση με την επιγραφή στο παρεκκλήσι των Αγίων Αναργύρων. Παρατηρείται, ότι ο αριθμός 8 σε όλες τις περιπτώσεις δεν έχει κλειστά τα δύο άκρα του κύκλου και ότι δεν αποδίδονται σχηματικά το ίδιο. Πιθανόν, δεν ήταν ο ίδιος ζωγράφος στις επιγραφές και ο καθένας τους θα είχε διαφορετικό γραφικό χαρακτήρα, όπως φαίνεται και από την απόδοση των γραμμάτων μεταξύ των επιγραφών. Ακόμη, εντοπίζεται διαφορετική ορθογραφία²⁷¹. Επιπρόσθετα, είναι περίεργο ο ζωγράφος να έχει αποδώσει το τελευταίο ψηφίο της χρονολογίας του παρεκκλησίου ως 4 σε τόσο πλάγια μορφή²⁷².

Σύμφωνα με την παραπάνω επιγραφή ιστόρησης, παρέχονται πληροφορίες για τον κτίτορα του παρεκκλησίου, ο οποίος είναι ο ιερομόναχος Ιωνάς. Εικάζεται, ότι ζωγράφοι είναι ο Κωνσταντίνος²⁷³ από τη Βρεστανίτσα και οι μαθητές του Ιωάννης και Γεώργιος και αυτό διαφαίνεται από την εικονογραφία, την τεχνοτροπία και τη χρονολογία που διαφέρει λίγες μέρες από το παρεκκλήσι της Ζωοδόχου Πηγής και Ταξιαρχών²⁷⁴.

Στην επιγραφή εντοπίζονται ορθογραφικά λάθη, καθώς διαβάζεται *ἀνηστορίθη* αντί *ἀνιστορίθη*, *παρόν* αντί *παρών*, *τὸν Ἅγιον Αναργίρων* αντί *τῶν Αγίων Αναργύρων*, *διὰ συνδρομῆς* αντί *διὰ συνδρομῆς, κὲ* αντί *καὶ*.

Παρεκκλήσι των Παμμεγίστων Ταξιαρχών της μονῆς Γενεσίου Θεοτόκου Ανθηρού (1788)

Από αρχιτεκτονική άποψη, μοιάζει αρκετά με το παρεκκλήσι των Αγίων Αναργύρων, με τη διαφορά ότι το παρεκκλήσι των Παμμεγίστων Ταξιαρχών διαθέτει τρίτη κόγχη στα βόρεια.

Η επιγραφή ιστόρησης βρίσκεται πλαισιωμένη στο υπέρθυρο της εισόδου, αναπτύσσεται σε τρεις μόλις στίχους, αλλά είναι αρκετά δυσδιάκριτη λόγω της φθοράς που έχει υποστεί (εικ. 66) και είναι η εξής:

²⁷⁰ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 166. ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 192. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Αγιογράφοι του 17^{ου}-18^{ου} αἰ., 55.

²⁷¹ Στον νάρθηκα διαβάζουμε *Ἀνηστορίθι* και στο παρεκκλήσι των Αγίων Αναργύρων *Ἀνηστορίθη*.

²⁷² Για την εξαγωγή του συμπεράσματος της χρονολόγησης του παρεκκλησίου των Αγίων Αναργύρων, στάθηκε πολύτιμη και βοηθητική η άποψη του Ξ. Κουτή μέσω της συζήτησης που είχαμε επί του θέματος.

²⁷³ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ἑλληνες ζωγράφοι Β', 137.

²⁷⁴ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 43.

Κτιτορική επιγραφή στο υπέρθυρο της εισόδου του παρεκκλησίου Παμμεγίστων Ταξιαρχών στη μονή Γενεσίου Θεοτόκου. Ανθηρό (αρχείο Ξ. Κουτή) (εικ. 66)

Ἀνηστορίθη τὸ παρὸν παρακκλήσιον τὸν Πανμεγίστον // Ταξιαρχὸν διὰ σινδρομῆς κὲ ἐξόδου Ἰωνᾶ ἱερομονάχου // κ(αὶ) διὰ χιρὸς Κωνσταντίνου ἐ(κ) κόμης Βρεστενίτζας 1788 Ἰουλίου 22²⁷⁵.

Σύμφωνα με την κτιτορική επιγραφή, η ιστόρηση του ναού ολοκληρώθηκε τον Ιούλιο του 1778 από το ζωγράφο Κωνσταντίνο του οποίου η καταγωγή ήταν από τη Βρεστενίτσα. Ο χορηγός της ιστόρησης του παρεκκλησίου ήταν ο ιερομόναχος Ιωνάς, όπως και στο προηγούμενο παρεκκλήσι²⁷⁶. Έτσι, διακρίνοντας ότι η χρονολογία ολοκλήρωσης του συγκεκριμένου παρεκκλησίου είναι ίδια με αυτή του προηγούμενου των Αγίων Αναργύρων και διαφέρει κατά τρεις ημέρες από αυτήν του νάρθηκα, εικάζεται ότι ο ζωγράφος Κωνσταντίνος συνέβαλε και στα έξοδα ιστόρησης του παρεκκλησίου των Ταξιαρχών. Τα ορθογραφικά λάθη δεν εκλείπουν, καθώς διαβάζεται Ἀνηστορίθη αντί Ἀνιστορήθη, παρακκλήσιον αντί παρεκκλήσιον, τὸν Πανμεγίστον Ταξιαρχὸν αντί τῶν Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν, διὰ σινδρομῆς αντί διὰ συνδρομῆς, κὲ αντί καὶ, διὰ χιρὸς αντί διὰ χειρὸς, ἐκ κόμης Βρεστενίτζας αντί ἐκ κώμης Βρεστενίτσης.

²⁷⁵ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Αγιογράφοι του 17^{ου}-18^{ου} αι., 55.

²⁷⁶ Ο Ιεζεκιήλ, ο Παπαζήσης και άλλοι ερευνητές διαβάζουν τη χρονολογία 1784, ενώ ο Ι. Τσιουρής το 1788 με του οποίου την άποψη συμφωνώ. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Αγιογράφοι του 17^{ου} -18^{ου} αι., 55. ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 43, υποστ. 181.

Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ανθηρού

(1682)

Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου, Ανθηρό (αρχείο Ξ. Κουτή) (εικ. 67)

Η μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου χτισμένη στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, βρίσκεται έξω από το χωριό Ανθηρό²⁷⁷ (εικ. 67). Από τη μονή σώζεται μόνο το καθολικό. Πρόκειται για τρίκογχο ξυλόστεγο ναό, ο οποίος σύμφωνα με τον Ιεζεκιήλ παλαιότερα ήταν καμαροσκέπαστος. Ωστόσο, ο Κουτής πιστεύει ότι πρόκειται για εσφαλμένη μαρτυρία, την οποία βασίζει σε συγκεκριμένες παραμέτρους²⁷⁸.

²⁷⁷ Η παλαιότερη ονομασία του χωριού ήταν Μπουκοβίτσα. Τα εγκαίνια της μονής, σύμφωνα με ενθύμηση που σώζεται σε ένα έντυπο Ευαγγέλιο του έτους 1637 της μονής Κατουσίου, έγιναν την Πέμπτη 12 Σεπτεμβρίου του έτους 1676. Βλ. ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 30.

²⁷⁸ Μία από αυτές είναι ότι στη θέση την οποία θα κατείχε ο τρούλλος, υπήρχε από το έτος 1731, όπως μαρτυρούν τα στοιχεία, μία φορητή εικόνα του Παντοκράτορα, η οποία ήταν τοποθετημένη κάτω από το ταβάνι και σήμερα φυλάσσεται στο Ιστορικό και Εκκλησιαστικό Μουσείο Ανθηρού. Στο κάτω μέρος της εικόνας αναγράφεται: «Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ // Θώμω καπετάνου // ἀπὸ τὸ Λασκόβω // ἔτει αἰψλα (=1731)». Επιπρόσθετα, οι τέσσερις Ευαγγελιστές, ο Ιωάννης, ο Ματθαίος, ο Λουκάς και ο Μάρκος ζωγραφίζονται κατά κανόνα στα τέσσερα σφαιρικά τρίγωνα του τρούλλου ή του θόλου, όπως στις μονές Βλασίου και Κατουσίου αντίστοιχα. Στη μονή Μπουκοβίτσας είναι τοποθετημένοι στους κάθετους τοίχους, βόρειο και νότιο, στο μέτωπο των κογχών, όπως συνηθίζεται στους ξυλόστεγους με χορούς, όπως για παράδειγμα στον ναό Γεννήσεως του Χριστού Πετρίλου, που

Κτιτορική επιγραφή της μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ανθηρού (1682)

Στο δυτικό τοίχο στο υπέρθυρο της εισόδου του κυρίως ναού υπάρχει η κτιτορική επιγραφή, η οποία είναι πλαισιωμένη από μία μαύρη γραμμή, αλλά λόγω της μεγάλης φθοράς της, είναι δυσανάγνωστη σε αρκετά σημεία (εικ. 68). Έχει σωθεί παρόλο αυτά από τον μητροπολίτη Ιεζεκιήλ και η οποία παρατίθεται μέσω αυτού:

Κτιτορική επιγραφή της μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Ανθηρό (αρχείο Ξ. Κουτή) (εικ.68)

ΑΝΙΣΤΟΡΗΘΗ Ο ΘΕΟΣ Κ ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΟΥΤΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑ
-// ΓΙΑΣ ΕΝΔΟΣΣ ΔΕΣΠΟΙΝΗΣ ΗΜΩ ΘΕΟΤΟΚΟΝ Κ ΑΣΠΑΡΘΕΝΣ ΜΑΡΙΑΣ ΔΙΑ ΕΞΟΔΩΝ
ΚΑΙ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΤΟΝ ΠΑ -// ΝΟΣΙΩΤΑΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΓΕΡΜΑΝΟΝ ΚΑΙ ΕΞΟΔΩΝ
ΤΩΝ ΕΝΛΑΒΕΣΤΑΤΩΝ ΧΡΙΣ -// ΤΙΑΝΩΝ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΝΩΝΤΟΣ [...] ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΝ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΝ ΦΑΝΑΡΙΟΝ Κ ΝΕΟΧΩΡΙΟΝ ΑΝΑΝΙΟΝ Κ ΙΕΡΑ -// ΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΝ
ΑΝΟ ΘΕΝ ΠΑΝΟΣΙΟΤΑΤ[.....]ΧΟΝ ΓΕΡΜΑΝΩ ΑΧΠΒ

Ανιστορήθη ο θεῖος κ(αὶ) πάνσεπτος ναὸς οὗτος τῆς Κοιμήσεως τῆς ὑπερα -// γίας ἐνδόξου
δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου κ(αὶ) ἀειπαρθένου Μαρίας διὰ ἐξόδων καὶ συνδρομῆς τοῦ πα-//
νοσιωτάτου ἱερομονάχου Γερμανοῦ καὶ ἐξόδων τῶν εὐλαβεστάτων χρι -// στιανῶν
ἀρχιερατεύωντος [τοῦ] πανιερωτάτου ἀρχιεπισκόπου Φαναρίου κ(αὶ) Νεοχωρίου // Ἀνανίου
κ(αὶ) ἱερα -// τεύοντος τοῦ ἄνωθεν πανοσιωτάτου ἱερομονάχου Γερμανοῦ ΑΧΠΒ²⁷⁹

Σύμφωνα με την παραπάνω επιγραφή, ο ιερομόναχος Γερμανός συνέβαλε στη δαπάνη της ιστόρησης του ναού το έτος 1682, την εποχή του αρχιεπισκόπου Φαναρίου και

ανήκει στον ίδιο τύπο και είναι της ίδιας περιόδου. ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 30-31. Για το εικονογραφικό πρόγραμμα της μονής και την εκτενή ανάλυσή του, βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 36 - 183.

²⁷⁹ ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Αγιογράφοι του 17^{ου}-18^{ου} αι., 58. ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 68. ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Αγραφα, 320. ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 32. ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 164. Ο Ιεζεκιήλ παραλείπει τις λέξεις ὑπερα -// γίας ἐνδόξου δεσποίνης ἡμῶν.

Νεοχωρίου του Ανανία²⁸⁰. Στο σκοπό αυτό συνέδραμαν οι κάτοικοι του χωριού και άλλοι ευλαβείς χριστιανοί, όπως ο Καπετάνος από το Λιάσκοβο (Πετρωτό Αργιθέας). Η επιγραφή είναι ανυπόγραφη, καθώς παραλείπεται το όνομα του ζωγράφου.

Όσον αφορά στο δεύτερο στίχο, η ανάγνωση του μητροπολίτη Ιεζεκιήλ και του Κουτή διαφέρουν. Ο Κουτής διαβάζει *δι' ἐξόδων καὶ συνδρομῆς*, ενώ ο μητροπολίτης Ιεζεκιήλ παραλείπει το *δι' ἐξόδων*. Προσωπικά θεωρώ πως στο δεύτερο στίχο, με τη λέξη *Μαρίας* και πριν το *πα -// νοσιωτάτου*, το διάστημα είναι πολύ μεγάλο μόνο για τη λέξη *δι' ἐξόδων* και συμφωνώ με την ανάγνωση του Κουτή. Ως γνωστόν, ο Ιεζεκιήλ δεν αποτύπωνε την επιγραφή ακριβώς όπως ήταν, αλλά συνήθιζε να κάνει κάποιες μικρές παραλείψεις σε αυτές.

Στην επιγραφή εντοπίζεται ορθογραφικό λάθος στον τέταρτο στίχο, καθώς διαβάζεται *ἀρχιερατεύωντος* αντί *ἀρχιερατεύοντος*.

²⁸⁰ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 68. Ο Ανανίας υπήρξε ηγούμενος μίας εκ των μεγαλύτερων μονών των Αγράφων, της μονής Ταρτάνας, την περίοδο του τουρκοβενετικού πολέμου, με σημαντική δράση σε πολλούς τομείς. Βλ. ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 32. Για τη μορφή του Ανανία, βλ. ΜΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, Αρχιεπίσκοπος Φαναρίου, 121.

Μονή Αγίας Τριάδας Οξυάς

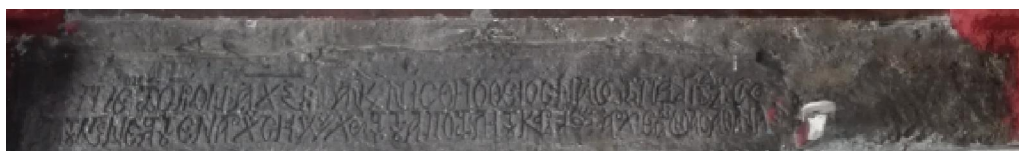
(1682)

Μονή Αγίας Τριάδος. Οξυά (εικ. 69)

Η μονή της Αγίας Τριάδας, βρίσκεται ανάμεσα στους οικισμούς Μεσοράχη και Δάφνη και απέχει μία ώρα από το κέντρο του χωριού της Οξυάς²⁸¹ (εικ. 69). Φέρει περίτεχνες τοιχογραφίες και χρυσοποίκιλτο τέμπλο. Το καθολικό είναι ναός του μονόκλιτου αθωνικού τύπου με τυφλό ημισφαιρικό θόλο, όπου απεικονίζεται ο Παντοκράτωρ²⁸². Το 1951, προστέθηκε ο νάρθηκας στον κυρίως ναό, ο οποίος σήμερα χρησιμοποιείται ως γυναικωνίτης.

Έξω από την είσοδο του ναού, στο υπέρθυρο, υπάρχει ανάγλυφη δίστιχη επιγραφή ανακαίνισης της μονής επί γκρίζου λίθου (εικ. 70) και αναγράφει το εξής:

Επιγραφή στο υπέρθυρο της εισόδου στη μονή Αγίας Τριάδος. Οξυά (εικ. 70)

²⁸¹ Η παλαιότερη ονομασία του χωριού Οξυάς ήταν Σιάμου.

²⁸² ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 69. ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Άγραφα, 311.

ΕΠΙ ΕΨΩ [.]Ο[.]ΡΙΟΝ ΑΧΕΒ ΟΝ[.]Κ[.]ΝΙCΘΗ Ο ΘΕΙΟΣ ΝΑΟΣ ΗΣ ΠΑΝΑΓΙ[.]C
 ΤΡΙΑΔΟΣ, ΠΑΡΑ // Ξ ΕΥΓΕΝΕΦΑΞ ΕΝ ΑΡΧΗ ΚΝ ΧΡΙC Ξ ΑΠΟCΘΗ Ξ ΚΑΡΙΑ
 ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΝΩΑC ΑΘΑΝΑ

Ἐπὶ ἔ(τ)ους τῷ [σ]ο[τή]ριον ΑΧΕΒ ἀν[ε]κ[αι]νίσθη ὁ θεῖος ναὸς τῆς Παναγίας Τριάδος παρὰ
 // τοῦ εὐγενεστάτου ἐν ἄρχουσι κυ(ρίου) Χρίστ(ου) τοῦ Αποστόλη τοῦ Καρίλ(η)
 ἀρχιερατεύονταc Αθανα(σίου)²⁸³

Ἡ επιγραφή ανακαίνισης εἶναι ευκρινής και γνωστοποιεῖ ὅτι ὁ ναὸς ανακαινίστηκε
 ὅταν ἀρχιερέας ἦταν ὁ Αθανάσιος²⁸⁴, τὸ ἔτος 1662, ἀπὸ τοῦ ἀρχοντα Χρίστο τοῦ Αποστόλη
 τοῦ Καραϊλή. Εντοπίζονται ὀρθογραφικὰ λάθη στὶς λέξεις *σοτήριον* ἀντὶ *σωτήριον*, *ἄρχουσι*
 ἀντὶ *ἀρχουσι* και *ἀρχιερατεύονταc* ἀντὶ *ἀρχιερατεύονταc*.

Κτιτορικὴ επιγραφή τῆς μονῆς Αγίας Τριάδος Οξυάς (1682)

Ἡ κτιτορικὴ επιγραφή βρίσκεται στο ἐσωτερικὸ του και συγκεκριμένα στο υπέρθυρο,
 και εἶναι ἀρκετὰ δυσδιάκριτη²⁸⁵ (εικ. 71). Τα περισσότερὰ γράμματα τῆς επιγραφῆς
 καταστράφηκαν με ἀποτέλεσμα νὰ εἶναι δυσανάγνωστη. Ωστόσο, ὁ Ἰεζεκιήλ ἐπισκέφθηκε
 τὴ μονή τὸ 1928 και διέσωσε τὴ μεγαλογράμματη επιγραφή που ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑξι
 στίχους και ἔχει ὡς ἐξῆς²⁸⁶:

Κτιτορικὴ επιγραφή τῆς μονῆς Αγίας Τριάδος. Οξυά (εικ. 71)

²⁸³ ΓΚΕΚΑΣ, Οξυά, 420. ΤΥΜΠΑΣ, Μοναστήρι, 15.

²⁸⁴ Πρόκειται για τὸν Αθανάσιο Α΄ Τριπολίτη (1652/1671), ὁ ὁποῖος αναφέρεται ἀπὸ τὸν Ἰεζεκιήλ στους
 Ἐπισκοπικοὺς καταλόγους, καθὼς και ἀπὸ ἄλλους, οἱ ὁποῖοι δὲν συμφωνοῦν.

²⁸⁵ ΓΚΕΚΑΣ, Οξυά, 421.

²⁸⁶ ΓΚΕΚΑΣ, Οξυά, 421.

Ίστορήθη ὁ πάνσεπτος οὗτος ναὸς τῆς Παναγίας καὶ ὁμοουσίου²⁸⁷ καὶ ζωοποιοῦ καὶ ἀδαιρέτου Τριάδος τοῦ σεβασμίου καὶ εὐαγοῦς μοναστηρίου τοῦ κατὰ τὴν κώμην κειμένου τῆς ἐπιλεγομένης Σιάμου διὰ συνδρομῆς καὶ δαπάνης // Τιμοθέου ἱερομονάχου καὶ Ἀνθίμου ἱερομονάχου καὶ ἐτέρων συνδρομητῶν Παναγιώτου ἱερέως, Κωνσταντίνου, // Δήμου καὶ πλείστων. Ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου καὶ θεοφιλεστάτου ἀρχιεπισκόπου Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου // κ.κ. Κλήμεντος. Ἡμῖν δὲ ἔλεος γένοιτο ἡ οὐράνιος καὶ προσκυνητὴ Τριάς ὁ τῶν ὅλων Θεὸς // διὰ χειρὸς Δημητρίου Ἀναγνώστου ἔτει ΑΧΠΒ Ἰουνίου ΚΕ'(=25) ΝΕ²⁸⁸

Ἡ ἐπιγραφή πληροφορεῖ ὅτι ἡ ἱστόρηση τοῦ πάνσεπτου ναοῦ τῆς Παναγίας καὶ ἀδαιρέτου Τριάδας πραγματοποιήθηκε 25 Ἰουνίου τοῦ 1682 ἀπὸ τὸν ζωγράφο Δημήτριο Ἀναγνώστη²⁸⁹, ὅταν ἀρχιερέας ἦταν ὁ Κλήμης²⁹⁰. Ἡ οικονομικὴ βοήθεια γιὰ τὴν ἱστόρηση τοῦ ναοῦ υπῆρξε πολυπρόσωπη, καθὼς συνέβαλαν οἱ ἱερομόναχοι Τιμόθεος καὶ Ἀνθιμος, ὁ ἱερέας Παναγιώτης, ὁ Κωνσταντίνος, ὁ Δήμος καὶ ἄλλα πρόσωπα ποὺ δὲν ἀναφέρονται. Ὄνόματα ἀρχιερέων Φαναρίου ἀναφέρονται στὰ δίπτυχα τῆς προσκομιδῆς κληρικῶν, ὅπως τοῦ Ἀθανασίου, τοῦ Εὐθυμίου, τοῦ Δαβίδ, τοῦ Ἰωσήφ, τοῦ Κλήμεντος, τοῦ Ἀνανίου, τοῦ Ἀρσενίου καὶ τοῦ Ἀνθίμου²⁹¹. Τὰ ὀνόματα τοῦ ἱερέα Παναγιώτη, τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἄλλων προσώπων μνημονεύονται στὴν πρόθεση τοῦ ναοῦ²⁹².

Πιθανότατα κάποια ἀπὸ τὰ ἀναφερόμενα πρόσωπα νὰ ἦταν οἱ υπόλοιποι κτίτορες ποὺ δὲν γνωστοποιοῦνται στὴν ἐπιγραφή. Περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τοὺς κτίτορες τῆς μονῆς δὲν εἶναι γνωστά, καθὼς ἡ ταπεινοφροσύνη τοὺς φαίνεται ὅτι προτίμησε τὴν ἀνωνυμία καὶ τὴν ἀφάνεια.

²⁸⁷ Ο Τύμπας δὲν τὴν ἀναφέρει τὴ λέξη ὁμοουσίου.

²⁸⁸ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 168. ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικοῦ, 69. ΤΥΜΠΑΣ, Μοναστήρι, 16.

²⁸⁹ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Ἑλληνες ζωγράφοι Α', 270.

²⁹⁰ ΓΚΕΚΑΣ, ΟΞυά, 420. Ὁ τελευταῖος ηγούμενος τοῦ μοναστηρίου ἦταν ὁ μοναχὸς Παρθένιος. ΤΥΜΠΑΣ, Μοναστήρι, 17.

²⁹¹ ΤΥΜΠΑΣ, Μοναστήρι, 17. ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Ἀγραφα, 311.

²⁹² ΤΥΜΠΑΣ, Μοναστήρι, 21.

Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου Βατσουνιάς

(1708)

Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Βατσουνιά (εικ. 72)

Ο παλαιότερος διακοσμημένος ναός του 18^{ου} αιώνα στα Άγραφα είναι ο ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο χωριό Βατσουνιά²⁹³ (εικ. 72). Από αρχιτεκτονική άποψη, πρόκειται για μονόκλιτο ναό με ημικυκλική κόγχη και δίρριχτη στέγη. Επίσης, υπάρχει ένας νεότερος εξωνάρθηκας στη δυτική του πλευρά. Διαθέτει τέσσερα φωτιστικά ανοίγματα μόνο στη νότια πλευρά, όπου ήταν και η κύρια είσοδος του ναού, ενώ η δυτική που είναι η δεύτερη είσοδος, οδηγούσε και αυτή στο εσωτερικό του. Οι οπές των ξυλοδοκών, αλλά και τα ίχνη τοιχογραφιών εξωτερικά του νότιου τοίχου μαρτυρούν ότι ο ναός έφερε χαγιάτι στη δυτική και νότια πλευρά²⁹⁴.

Κτιτορική επιγραφή του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Βατσουνιάς (1708)

Η κτιτορική επιγραφή βρίσκεται πάνω από τη νότια είσοδο σε στρογγυλό πλαίσιο (εικ. 73). Το κείμενο γράφεται με μαύρο χρώμα σε κονίαμα σκούρας ώχρας. Διακρίνεται ένας σταυρός σε ίδιο μέγεθος με τα γράμματα του κειμένου, το οποίο αποτελείται από δέκα

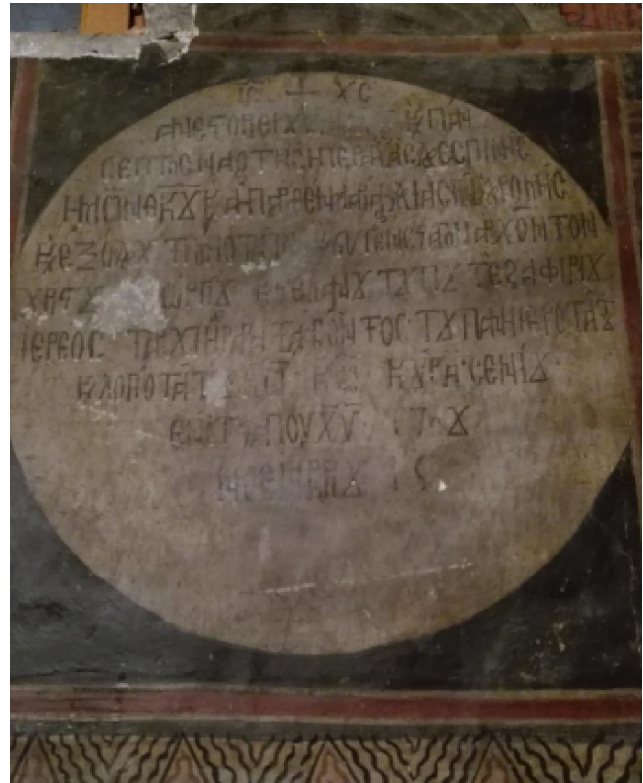
²⁹³ Ήταν βυζαντινός οικισμός που αναφέρεται στην απογραφή του 1454/55 ως τιμάριο ενός σπαχή του Φαναρίου. ΣΠΑΝΟΣ, Ιστορικά στοιχεία, 30.

²⁹⁴ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 23.

στίχους. Ο σταυρός βρίσκεται ανάμεσα στις λέξεις IC † XC και δε συναντάται σε καμία άλλη επιγραφή του νομού Καρδίτσας.

IC+XC // ΑΝΕΣΤΟΡΙΘΙ Ο ΘΕΙΟΣ Κ ΠΑΝ -//
ΟΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΗΠΕΡΑΓΗΣ ΔΕΣΠΙΝΗΣ //
ΗΜΩΝ ΘΚΩ Κ ΑΗΠΑΘΕΝΜΑΡΙΑΣ ΔΙΑ ΣΗΝ
ΔΡΟΜΗΣ // Κ ΕΞΟΔΩ [...] ΤΙΜΗΟΤΑΤΩΝ Κ
ΕΥΓΕΝΕΣΑΤΟΝ ΑΡΧΟΝΤΟΝ // ΧΡΙΣΤΩ ΓΕΩΡΓΙΩ
ΚΕ ΣΤΕΦΑΝΩ ΤΩ ΠΟΤΕ ΖΑΦΕΡΙΩ // ΙΕΡΕΟΣ
ΤΑΡΧΙΗΡΑΤΑΒΟΝΤΟΣ ΤΩ ΠΑΝΗΙΕΡΟΤΑΤΩ // Κ
ΛΟΓΙΟΤΑΤΩ ΚΩΚΩ ΚΥΡ ΑΡΣΕΝΙΩ // ΕΝ ΕΤΙ
ΑΠΟΥ ΧΩ // 1708 ΝΟΕΜΒΡΙΩ 15

Ι(ησοῦ)ς + Χ(ριστὸ)ς // ἀνεστορίθι ὁ θεῖος
κ(αὶ) πάνσεπτος ναὸς τῆς ἡπεραγῆας
δεσπίνης // ἡμῶν Θεοτόκου κ(αὶ)
ἀηπαρθέν(ου) Μαρίας διὰ σηνδρομῆς //
κ(αὶ) ἐξόδου [τῶν] τιμηοτάτων κ(αὶ)
εὐγενεστάτον ἀρχόντον // Χρίστου
Γεωργίου κὲ Στεφάνου τοῦ ποτέ Ζαφειρίου
// ἱερέος ταρχιεραταβόντος τοῦ
πανηιεροτάτου // κ(αὶ) λογιοτάτου κ(υρί)ω
κ(υρί)ω κύρ Αρσενίου // ἐν ἔτι ἀπὸ
Χ(ριστ)οῦ 1708 // Νοεμβρίου 15

Κτιτορική επιγραφή του ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Βατσουνιά (εἰκ. 73)

Η επιγραφή φέρει τη χρονολογία 15 Νοεμβρίου 1708, όπου τοιχογραφήθηκε ο ναός της Κοιμήσεως της ὑπεραγίας δέσποινας καὶ ἀηπαρθένου Θεοτόκου, ἀλλὰ ο ζωγράφος παραμένει ἀγνωστος. Τα ἐξόδα τῆς ιστόρησης ἀποτελοῦν χορηγία τριῶν ἀτόμων αριστοκρατικῆς καταγωγῆς «τιμηοτάτων καὶ εὐγενεστάτον ἀρχόντον»²⁹⁵ τοῦ Χρίστου, τοῦ Γεωργίου καὶ τοῦ Στέφανου τῶν ὁποίων ὁ πατέρας τους ἦταν ὁ ἱερέας Ζαφείριος, ὁ ὁποῖος τῇ συγκεκριμένη χρονικῇ στιγμῇ δὲν ζοῦσε καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὁ ζωγράφος ἔγραψε τὴ λέξη «πουτέ» που σημαίνει ὅτι «κάποτε» υπῆρξε ἱερέας. Ἡ μὴ ἀναγραφὴ τοῦ ἐπιθέτου, ἀλλὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ πατρὸς καὶ τῆς ιδιότητάς του, ἐγίνε γιὰ λόγους τιμῆς πρὸς αὐτόν²⁹⁶. Μάλιστα, μαρτυρεῖται ὅτι πρόκειται γιὰ μίᾳ ἀκόμη εὐπορῇ οἰκογένειᾳ, σύμφωνα με τὸν προσδιορισμὸ εὐγενεστάτον ἀρχόντον. Στους τελευταίους στίχους τῆς ἐπιγραφῆς γίνεται λόγος γιὰ τὸν Αρσένιο, ὁ ὁποῖος υπῆρξε ἀρχιερέας τὴν τότε χρονικὴ περίοδο²⁹⁷.

²⁹⁵ Ἡ ἴδια ἐκφραση συναντάται καὶ σὲ ἄλλα μνημεῖα τῶν Αγραφῶν, ὅπως στο καθολικὸ τῆς μονῆς Βλασίου (1644), στὸν ναὸ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στο Δροσάτο (1645).

²⁹⁶ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 23.

²⁹⁷ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 24.

Στην επιγραφή εντοπίζονται ορθογραφικά λάθη. Διαβάζεται ἀνεστορίθι ἀντί ἀνιστορήθη, ἡπεραγίας δεσπίνης ἀντί ὑπεραγίας δεσποίνης, ἀηπαρθένου ἀντί ἀειπαρθένου, τιμηοτάτων ἀντί τιμιωτάτων, εὐγενεστάτον ἀρχόντον ἀντί εὐγενεστάτων ἀρχόντων, κὲ ἀντί καὶ, ταρχιεραταβόντος ἀντί τοῦ ἀρχιερατεύοντος, πανηιεροτάτου ἀντί πανιεροτάτου, ἐν ἔτι ἀντί ἐν ἔτει, ἀποῦ ἀντί ἀπό.

Ναός Αγίου Γεωργίου Ρεντίνας

(1719)

Ναός του Αγίου Γεωργίου. Ρεντίνα (εικ. 74)

Το χωριό Ρεντίνα απέχει 56 χλμ. από την Καρδίτσα²⁹⁸ και στις γραπτές πηγές εμφανίζεται ως Ρενδίνα ή Ρενδύνα. Το όνομα ίσως προήλθε από τα πολλά ρέματα που διασχίζουν το χωριό (ρέμα, ρέματα, ρεματιά, ρεμαντίνα, Ρεντίνα)²⁹⁹. Η ονομασία της συναντάται για πρώτη φορά σε επισκοπικούς καταλόγους της Μητροπόλεως της Λάρισας κατά τη βυζαντινή εποχή³⁰⁰.

Στο κέντρο του χωριού Ρεντίνας³⁰¹, η οποία υπήρξε στα χρόνια της Τουρκοκρατίας ένα από τα σημαντικότερα και πλουσιότερα κεφαλοχώρια των Αγραφών, είναι χτισμένος ο ναός του Αγίου Γεωργίου³⁰² (εικ. 74).

Η Ρεντίνα ιδρύθηκε πριν από το 1521, διότι αναφέρεται στην οθωμανική απογραφή αυτού του έτους³⁰³. Η ιστόρηση του ναού ολοκληρώθηκε το 1719 από τους αγιογράφους Σεραφείμ και Δημήτριο Αναγνώστου από το Μέτσοβο και τα εγκαίνιά του έγιναν το 1722

²⁹⁸ ΣΤΑΥΡΑΚΗ, ΚΡΙΚΖΩΝΗΣ, Άγραφα, 21.

²⁹⁹ ΣΤΑΥΡΑΚΗ, ΚΡΙΚΖΩΝΗΣ, Άγραφα, 22.

³⁰⁰ ΚΑΝΕΛΛΟΣ, Μοναστήρι, 56.

³⁰¹ Για περαιτέρω ιστορικά στοιχεία για τη Ρεντίνα, βλ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Άγραφα, 169-186.

³⁰² ΚΑΝΕΛΛΟΣ, Μοναστήρι, 35. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Άγραφα, 180. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Άγραφα, 180-184.

³⁰³ ΚΑΥΑΡΙΝΑΡ, ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί, 300.

από τον επίσκοπο Θαυμακού Ζωσιμά³⁰⁴. Επί άρχοντος Δημητρίου Τσολάκογλου, ανακαινίζεται πλήρως ο ιερός ναός του Αγίου Γεωργίου και λειτουργεί η σχολή στο μοναστήρι³⁰⁵. Η ανακαίνιση έγινε το 1789 με πρότυπα των παλαιοχριστιανικών εκκλησιών, με φατνώματα που σχηματίζουν γεωμετρικά σχήματα και εικονογραφίες³⁰⁶.

Από αρχιτεκτονική άποψη, ο ναός του Αγίου Γεωργίου είναι μονόχωρος, επιμήκης με πλάγιους χορούς και ξύλινο υπερώο στη δυτική πλευρά. Εξωτερικά της νότιας και βόρειας πλευράς του ναού υπάρχει εξωνάρθηκας. Διαθέτει δύο παρεκκλήσια, νότια του Αγίου Δημητρίου, το οποίο βάση της επιγραφής χτίστηκε το 1662 και βόρεια του Αγίου Σεραφείμ³⁰⁷. Σήμερα, το παρεκκλήσι του Αγίου Σεραφείμ έχει μετατραπεί σε εκκλησιαστικό μουσείο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής τέχνης³⁰⁸. Επιπρόσθετα, επιγραφές σώζονται στο εσωτερικό του ναού, οι οποίες δίνουν πληροφορίες για το έτος ανέγερσης και ιστόρησης του ναού³⁰⁹.

Κτιτορική επιγραφή του ναού του Αγίου Γεωργίου Ρεντίνας (1719)

Η ήδη δημοσιευμένη κτιτορική επιγραφή του ναού του Αγίου Γεωργίου Ρεντίνας αποτελεί μία από τις πιο ενδιαφέρουσες επιγραφές των Αγράφων (εικ. 75). Η επιγραφή βρίσκεται χαραγμένη πάνω από την κεντρική θύρα, η οποία οδηγεί από τον νάρθηκα στον κυρίως ναό³¹⁰. Το κείμενό της περικλείεται σε ένα δίχρωμο (κόκκινο και άσπρο) πλαίσιο και το χρώμα του φόντου είναι καφέ κίτρινο, ενώ των γραμμών μαύρο. Η αρχή του κειμένου σηματοδοτείται από έναν περίτεχνο κόκκινο σταυρό, στο αριστερό άκρο του πρώτου στίχου. Η επιγραφή εκτείνεται σε έντεκα στίχους, είναι γραμμένη κατεξοχήν σε κεφαλαιογράμματα γραφή, με εξαίρεση τους στίχους 10 και 11, όπου απαντά και μικρογράμματα. Σε μερικά σημεία, οι λέξεις χωρίζονται μεταξύ τους από κόμμα ή τελεία, επάνω στη γραμμή βάσης. Ακόμη, εμπεριέχονται βραχυγραφίες, όπως συνηθίζεται σε υστεροβυζαντινές επιγραφές. Παρατηρείται η χρήση τόνων και πνευμάτων.

³⁰⁴ ΣΤΑΥΡΑΚΗΣ, ΚΡΙΚΖΩΝΗΣ, Άγραφα, 27.

³⁰⁵ ΚΟΝΤΑΞΗΣ, Ρεντίνα των Αγράφων, 182.

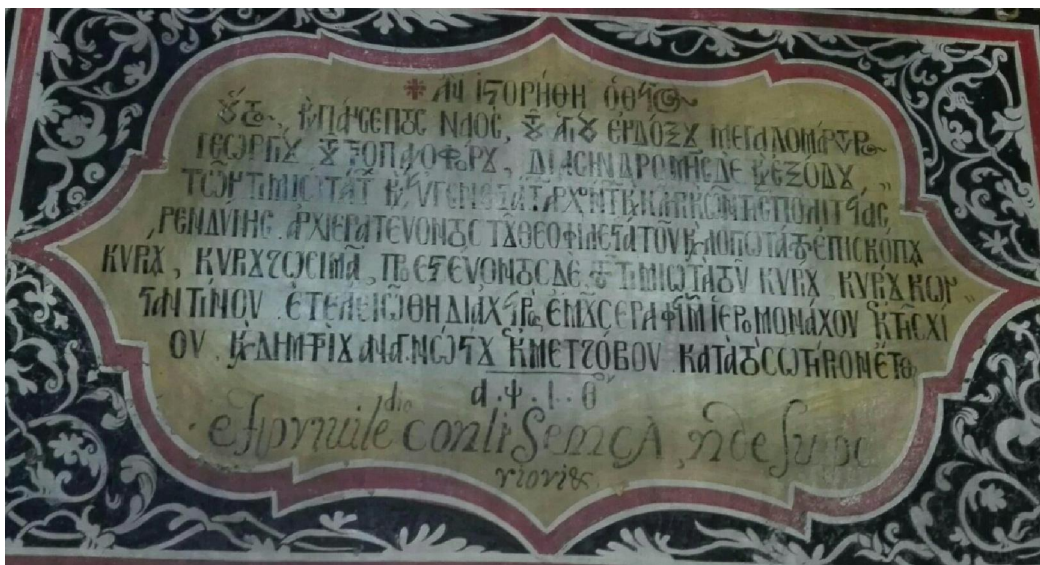
³⁰⁶ ΚΟΝΤΑΞΗΣ, Ρεντίνα των Αγράφων, 182. Πάνω στην οροφή υπάρχει επιγραφή, η οποία μαρτυρεί την ανακαίνιση του 1789. Βλ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 25, υποσ. 79.

³⁰⁷ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 25.

³⁰⁸ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 25.

³⁰⁹ ΚΑΝΕΛΛΟΣ, Μοναστήρι, 34.

³¹⁰ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 25.

Κτιτορική επιγραφή του ναού του Αγίου Γεωργίου. Ρεντίνα (εικ. 75)

+ΑΝ ΙΣΟΡΗΘΗ ΟΘΕΟΣ // ἕδς, ἔ ΠΑΡΣΕΠΩΣ ΝΑΟΣ, ὃ ΑΓΙΩ ΕΡΔΟΞΩ,ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥΡΟΣ
//ΓΕΩΡΓΙΩ ὃ ΤΡΟΠΑΙΟΦΩΡΩ, ΔΙΑΣΗΝΔΡΟΜΗΣ ΔΕ ἔ ΕΞΟΔΩ, // ΤΩΡ ΤΙΜΙΩΤΑΤ ἔ,
ΕΥΓΕΝΕΣΤΑΤΑΡΧΟΝΤ ἔ ΚΛΗΡΙΚΩΝ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΡΕΝΔΥΝΗΣ.ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ
ΤΩΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΩ ἔ ΛΟΓΙΩΤΑΔΕΠΙΣΚΟΠΩ // ΚΥΡΙΩ , ΚΥΡΙΩ ΖΩΣΙΜ ᾧ,ΠΡΟΕΣΕΥΟΝΤΟΣ ΔΕ, ὃ
ΤΙΜΙΩΤΑΔΩΝ ΚΥΡΙΩ ΚΥΡΙΩ ΚΩΡ -// ΣΑΝΤΙΝΟΥ. ΕΤΕΛΕΙΩΘΗ ΔΙΑΧΕΡΩΣ ΕΜΩ
ΣΕΡΑΦΕΙΜ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΕΚ ΤΗΣ ΧΙ -// ΟΥ, ἔ ΔΗΜΗΤΡΙΩ ΑΝΑΓ.ΝΩΣΩ ΕΚΜΕΤΖΩΒΟΥ .ΚΑΤΑ
ΤΩ ΣΩΤΗΡΙΟΝ ΕΤΟΣ // Α · Ψ · Ι · Θ^{ον} *Ef privile dio conli SemcA,nde Supelriorius //*

+ Άνιστορήθη ό θείος //ούτος κ(αί) πάνσεπτος ναός τουῦ αγίου ένδόξου μεγαλομάρτυρος //
Γεωργίου τουῦ τροπαιοφόρου διά συνδρομῆς δέ κ(αί) έξόδου // τῶν τιμιωτάτω(ν) κ(αί)
εὐγενεστάτ(ων) άρχόντ(ων) κ(αί) κληρικῶν τῆς πολιτείας // Ρενδύνης άρχιερατεύοντος τουῦ
θεοφιλεστάτου κ(αί) λογιωτάτου // έπισκόπου κυρίου κυρίου Ζωσιμᾶ προεστεύοντος δέ τουῦ
τιμιωτάτου κυρίου κυρίου Κων -// σταντίνου. Έτελειώθη διά χειρὸς έμου Σεραφείμ
ίερομονάχου έκ τῆς Χί -// ου, κ(αί) Δημητρίου Άναγνώστου έκ Μετζόβου κατά τὸ σωτήριον
έτος // αψίθ (=1719) *Ef privile dio conli SemcA, nde Supelriorius //*³¹¹

Στους πρώτους στίχους της παραπάνω επιγραφῆς παρέχονται πληροφορίες για το διάκοσμο του ναού, ο οποίος πραγματοποιήθηκε με την οικονομική βοήθεια όχι όλων των κατοίκων του χωριού, αλλά μιας συγκεκριμένης ομάδας ατόμων. Το προσηγορικό *εὐγενεστάτων* που προσδιορίζει τους άρχοντες και κληρικούς, υποδεικνύει ευκατάστατους

³¹¹ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναί τῆς Πίνδου, 176-177. Ο Ιεζεκιήλ διαβάζει έξόδοις αντί έξόδου στον τρίτο στίχο και *superiori* αντί *superiorius* στον τελευταίο στίχο.

ανθρώπους. Ο τέταρτος στίχος μαρτυρεί, ότι η αγιογράφηση του ναού οφείλεται στη συνδρομή των ανώτερων στρωμάτων της κοινότητας της Ρεντίνας, αρχόντων και κληρικών. Στον έκτο και έβδομο στίχο γίνεται αναφορά σε δύο πρόσωπα για τα οποία χρησιμοποιούνται επίθετα σε υπερθετικό βαθμό θεοφιλεστάτου και λογιωτάτου και τιμιωτάτου προσδίδοντας έτσι ιδιαίτερο σεβασμό προς αυτά. Ένα από αυτά τα πρόσωπα είναι ο Ζωσιμάς, ο οποίος υπήρξε επίσκοπος Θαυμακού από το 1711 έως το 1715 και από το 1717 έως το 1727³¹². Το άλλο πρόσωπο είναι ο Κωνσταντίνος, ένας από τους κτίτορες της ιστορίας του ναού του Αγίου Γεωργίου Ρεντίνας, ο οποίος ηγούνταν του Συμβουλίου των Προεστών των Αγράφων³¹³. Στον έβδομο και όγδοο στίχο γίνονται γνωστοί οι ζωγράφοι του ναού, καθώς αποκαλούνται με τα ονόματά τους και μαρτυρείται και η καταγωγή τους. Πρόκειται για τον ιερομόναχο Σεραφείμ από τη Χίο³¹⁴ και τον Δημήτριο Αναγνώστη από το Μέτσοβο³¹⁵. Ο ιερομόναχος Σεραφείμ έχει επίσης ζωγραφίσει δύο φορητές εικόνες, οι οποίες σήμερα βρίσκονται στο Κάιρο και η άλλη στην Αίνο³¹⁶. Φαίνεται ότι οι κτίτορες δεν αρκέστηκαν στους τοπικούς καλλιτέχνες υποδεικνύοντας έτσι ότι ήταν επιλεκτικοί.

Η ερμηνεία και η ανάλυση στοιχείων της επιγραφής οδηγεί σε ενδιαφέροντα μέχρι τώρα συμπεράσματα σχετικά με τον κτίτορά της, και κατ' επέκταση με την κοινωνική οργάνωση του χωριού και τη συγκρότηση ατόμων από άλλες περιοχές. Έτσι, χρονολογείται με ακρίβεια το έτος αποπεράτωσης της αγιογράφησης του ναού, σύμφωνα με τη χρονολογία 1719 που παρατίθεται, όχι όμως και ο χρόνος ανέγερσης, καθώς δεν αναγράφεται. Στη συνέχεια, ακολουθεί ο λατινικός στίχος *ex priviled(g)io con(s)i)li senica nde superioris* (= εκ προνομίου του συμβουλίου των προεστών τα ανωτέρω), ο οποίος αποτελείται από συντομογραφίες³¹⁷. Με αυτή τη φράση δίνεται μία σημαντική πληροφορία για ένα από τα δικαιώματα του Συμβουλίου των Προεστών. Συνιστάται ως τη μοναδική λατινική επιγραφή στους ναούς των Αγράφων του 17^{ου} και 18^{ου} αι.³¹⁸. Επίσης, η επιγραφή αποδεικνύει τη διδασκαλία της λατινικής γλώσσας στη Σχολή της Ρεντίνας και τη γνώση της από τους άρχοντες και τους κληρικούς. Αποτελεί συντομογραφία της φράσης : «*ex privilegio consili senica de superioris*» που σημαίνει «εκ προνομίου του συμβουλίου των προεστών τα ανωτέρω». Αναφέρεται ότι η ανέγερση και η ιστορία των ναών γίνονταν με άδεια του Συμβουλίου των Προεστών, δηλαδή της δημογεροντίας στην οποία είχε παραχωρηθεί αυτό το προνόμιο από το Οθωμανικό κράτος³¹⁹. Ακόμη, δηλώνει ότι σε όλη τη διάρκεια και της

³¹² ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 26.

³¹³ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 26.

³¹⁴ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Έλληνες ζωγράφοι Α', 121.

³¹⁵ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Έλληνες ζωγράφοι Α', 271.

³¹⁶ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 25.

³¹⁷ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 26.

³¹⁸ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 26.

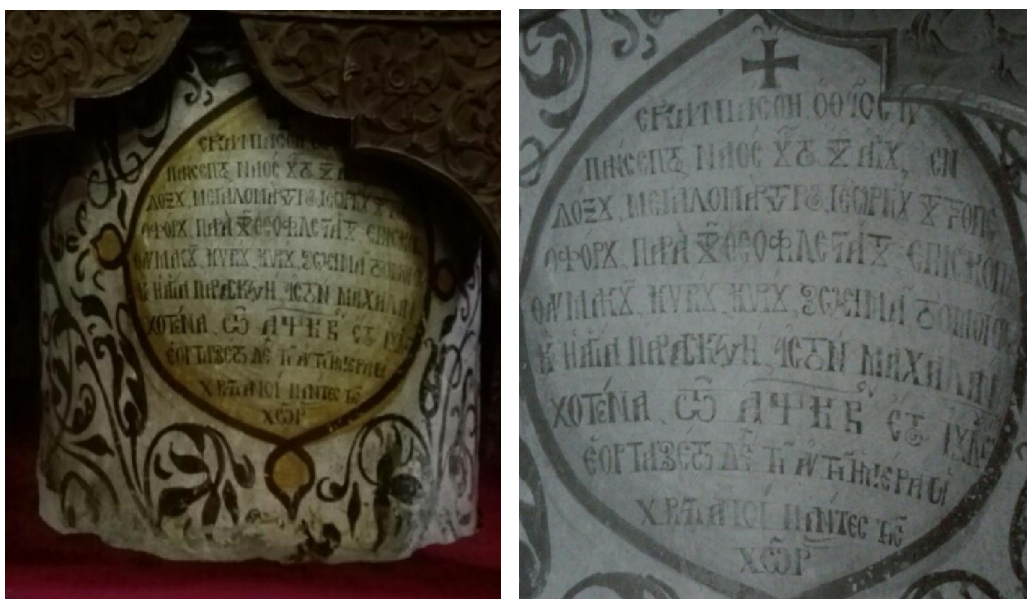
³¹⁹ ΚΟΝΤΑΞΗΣ, Ρεντίνα των Αγράφων, 185.

προεστίας Τσολάκογλου είχε συμβολή σε ό,τι εκκλησιαστικό κτίριο ή αγιογράφηση έλαβε χώρα στα Άγραφα.

Το μορφωτικό επίπεδο των ζωγράφων ήταν χαμηλό, γεγονός το οποίο μαρτυρούν τα ορθογραφικά τους λάθη στο κείμενο της κτιτορικής επιγραφής, χωρίς ωστόσο να επισκιάζεται η κομψότητα της τέχνης τους. Διαβάζεται σηνδρομής αντί συνδρομής, τιμιωτάτων αντί τιμιοτάτων, Ρενδύνης αντί Ρενδίνης, λογιωτάτου αντί λογιοτάτου και τιμιωτάτου αντί τιμιοτάτου.

Επιγραφή στον κίονα της Αγίας Τράπεζας του ναού του Αγίου Γεωργίου Ρεντίνας (1662)

Επίσης, υπάρχει μία επιγραφή στον κίονα που υποβαστάζει την Αγία Τράπεζα και η οποία έχει εννοιολογική σχέση με την κτιτορική επιγραφή του ναού (εικ. 76). Φέρει τόνους και πνεύματα και είναι γραμμένο με μαύρο χρώμα σε ξεθωριασμένη όχρα. Αναπτύσσεται σε δέκα στίχους με κεφαλαιογράμματα γραφή.

Επιγραφή στον κίονα της Αγίας Τράπεζας του ναού του Αγίου Γεωργίου Ρεντίνας (Η δεξιά φωτογραφία είναι παρμένη από τη διατριβή του ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Οι τοιχογραφίες, 486) (εικ. 76)

ΕΓΚΑΝΙΆΣΘΗ Ο ΘῶΟΣ Κ // ΠΑΝΣΕΠῶ, ΝΑΟΪ ῥῶῥ ΑΓΙῶ, ΕΝ -// ΔΟΞῶ
 ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥΡῶ, ΓΕΩΡΓΙῶ ῥ ΤΡΟΠΕ -// ΟΦΟΡῶ, ΠΑΡΑ ῥ ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑῶ, ΕΠΙΣΚΟΠῶ //
 ΘΑΥΜΑΚῶ, ΚΥΡΙῶ, ΚΥΡΙῶ, ΖΩΣΙΜῶ, ΔΟΜΟΙΟΝ // Κ Η ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ, ῥῥῶΝ, ΜΑΧΑΛΑΝ //
 ΧΟΤΕΝΑ, Ὡ ΑΨΚΒ^{ov} ἔῥῶ, Ἰῶ^h // ΕΟΡΤΑΖΕῶ ΔΕ Τῆ Αῦτῆ ΗΜΕΡΑ ΟΙ // ΧΡΙΣΤΙ ΑΝΟΙ ΠΑΝΤΕΣ
 Τῆ // ΧῶΡ

†ἐγκαίνιασθη ὁ θεῖος κ(αὶ) πάνσεπτος ναὸς οὗτος τοῦ ἁγίου ἐν -// δόξου, μεγαλομάρτυρος,
 Γεωργίου τοῦ τροπε -// οφόρου, παρὰ τοῦ θεοφιλεστάτου, ἐπισκόπου // Θαυμακοῦ, κυρίου,
 κυρίου Ζωσιμᾶ, τὸ ὅμοιον // κ(αὶ) ἡ ἁγία Παρασκευή, εἰς τὸν μαχαλὰν Χοτένα, τῶ αψκβ^{ov}
 (=1722) ἔτος Ἰουλίου η' ἐορταζέτω δὲ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ οἱ // χριστιανοὶ πάντες τῆς // χώρ(ας)³²⁰

Στο κείμενο της επιγραφῆς αναφέρονται ὅτι τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ ἐγίναν ἀπὸ τοῦ
 ἐπίσκοπο Θαυμακοῦ Ζωσιμά, ὁ ὁποῖος ἀποκαλεῖται ξανά θεοφιλεστάτου καὶ υπῆρξαν
 παράλληλα ἐγκαίνια ἐνὸς ναοῦ τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς, ὅπου ἡ θέση τοῦ παραμένει
 ἀγνωστῇ. Ὁ μαχαλὰς Χότενα, που ἀναφέρεται στὴν ἐπιγραφὴ εἶναι ἡ συνοικία, ἡ ὁποία
 βρισκόταν βορειοδυτικὰ τῆς Ρεντίνας καὶ σήμερὰ δὲν σώζεται³²¹. Τὸ 1722,
 πραγματοποιήθηκαν τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ, ὅπως μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴ χρονολογία που
 ὑπάρχει στὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς. Αναφέρεται ὅτι ὅλοι οἱ χριστιανοὶ τῆς περιοχῆς
 γιόρταζαν αὐτὸ τὸ ἔτος καὶ ἡ ἀφορμὴ τοῦ εορτασμοῦ ἦταν ἡ ἐνέργεια τῶν ἀρχόντων καὶ
 κληρικῶν γιὰ τὴν ὁποία παρέχονται πληροφορίες ἀπὸ τὴν πρώτη ἐπιγραφὴ³²².

Παρατηροῦνται ὀρθογραφικὰ λάθη, ὅπως τροπεοφόρου ἀντὶ τροπαιοφόρου, Ἰουλίηον
 ἀντὶ Ἰουλίου καὶ ἐορταζέτω ἀντὶ ἐορταζέτο.

³²⁰ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 177. Ὁ Ἰεζεκιήλ δὲν ἀναφέρει τοὺς τρεῖς τελευταίους στίχους τῆς
 ἐπιγραφῆς.

³²¹ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 27.

³²² ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 27.

Στον ναό του Αγίου Γεωργίου υπάρχει μία εικόνα του Αγίου στο τέμπλο του ναού, η οποία είναι αφιέρωμα του Δημητρίου Τσολάκογλου³²³ (εικ. 77). Στη συγκεκριμένη εικόνα υπάρχει η επιγραφή: «Ὁξὺς πέλων σὺ προστάτης μάκαρ // Γεώργιε ἔνδοξον ἀθλητῶν ῥόδον εὐωδιάζων // τὴν ὑφήλιον ξένως· πρόστηθι κάμου υἱέων τὲ καὶ // γένους καὶ σαῖς λιταῖς φύλαττε ἀεὶ παμμάκαρ // Δημητρίου λάτρου σοὶ οἶκον καὶ πάτρην // Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Δημητρίου Τσολάκογλου τοῦ ἐκ Ῥενδίνης // 1794 χεῖρ Νικηφόρου»³²⁴ (εικ. 78).

Προκύπτει από την επιγραφή ότι η εικόνα είναι αφιέρωμα του Δημητρίου Τσολακόγλου και φιλοτεχνήθηκε το 1794 από το ζωγράφο Νικηφόρο³²⁵.

Εικόνα στο τέμπλο του ναού του Αγίου Γεωργίου.
Ρεντίνα (εικ. 77)

Λεπτομέρεια της επιγραφής της εικόνας του Αγίου Γεωργίου.
Ρεντίνα (εικ. 78)

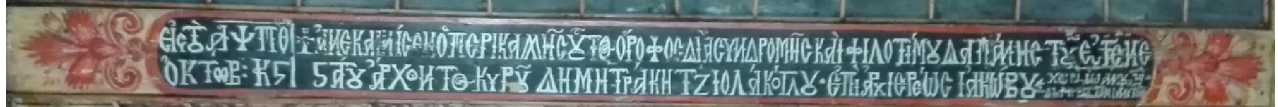
³²³ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Άγγραφα, 181.

³²⁴ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Ρεντίνα των Αγράφων, 126. ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 177.

³²⁵ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Ἑλληνες ζωγράφοι Β', 323.

Κτιτορική επιγραφή ανακαίνισης του ναού του Αγίου Γεωργίου Ρεντίνας (1789)

Αξιοσημείωτο είναι ότι υπάρχει και η επιγραφή ανακαίνισης του ναού (εικ. 79) σε μεγαλογράμματη γραφή αποτελούμενη από δύο στίχους, στην οροφή του ναού του Αγίου Γεωργίου και στην οποία αναγράφεται:

Κτιτορική επιγραφή ανακαίνισης στην οροφή του ναού του Αγίου Γεωργίου. Ρεντίνα (εικ. 79)

ΕΙΣ ὃ ΑΨΠΘΙ † ΑΝΕΚΑΙΝΙΣΘΗ Ὁ ΠΕΡΙΚΑΛΛΗΣ ΟΥΤΟΣ ὈΡΟΦΟΣ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΤΙΜῸΣ
ΔΑΠΑΝΗΣ Τῷ ΕΥΓΕΝΕΙ -// ΟΚΤΩΒ: ΚΣΙ ΣΑΤΙΣ ἈΧΟΙΤΟΣ ΚΥΡῸ ΔΗΜΗΤΡΑΚΗ ΤΖΙΟΛΑΚΟΓΛῸΣ • ΕΠΙ
ἈΡΧΙΕΡΕΩΣ ΙΑΚΩΒῸΣ ΧΕΙΡ ΙΩΑΝΝΙΣ ΚΑΙ ΔΗΜΗΤΡΙῸΣ ΔΟΜΙΑΝΙΤΩΝ

«εἰς τὸ αψπθ † ἀνεκαίνισθη ὁ περικαλλὴς οὗτος ὄροφος διὰ συνδρομῆς καὶ φιλοτίμου δαπάνης τοῦ εὐγενε -// Οκτωβ(ρίου), 26 στάτου ἄρχοντος κυροῦ Δημητράκη Τζιολάκογλου ἐπὶ ἀρχιερέως Ἰακώβου, χεὶρ Ἰωάννου καὶ Δημητρίου δομιανιτῶν»³²⁶

Σύμφωνα με την επιγραφή, ο Ιάκωβος ήταν ο τελευταίος επίσκοπος Θαυμακού που υπαγόταν στη Μητρόπολη Θεσσαλονίκης³²⁷. Δίνεται η πληροφορία ότι ο ναός ανακαίνιστηκε στις 26 Οκτωβρίου του 1789, ανήμερα της εορτής του Αγίου Δημητρίου. Το ουσιαστικό ἄρχοντος στην οροφή της Εκκλησίας δεν είναι προσφώνηση ἐπὶ το μεγαλειωδέστερο, ἀλλὰ πρόκειται για τον τίτλο που απονέμει το Πατριαρχεῖο και γι' αυτό αναγράφεται στον ναό. Υποδηλώνει το Πατριαρχικό οφίκιο (officium), αξίωμα που κατείχε ο Τσολάκογλου και δεν πρόκειται για τυχαία εγγραφή³²⁸.

³²⁶ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 177.

³²⁷ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Τεραὶ μοναὶ (1929), 36.

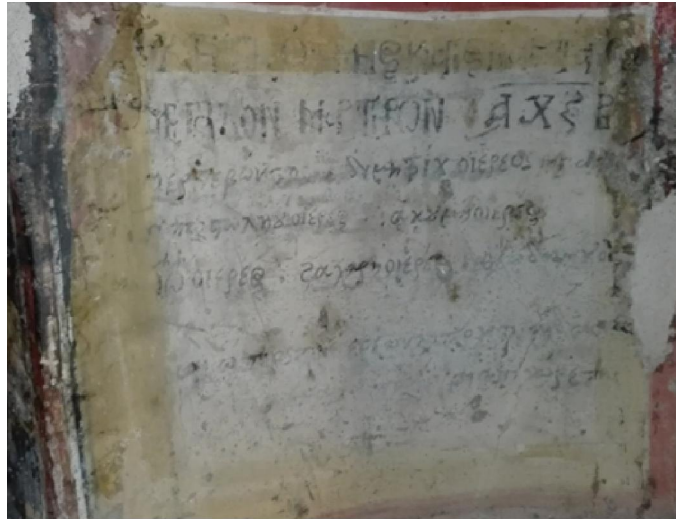
³²⁸ ΚΟΝΤΑΞΗΣ, Ρεντίνα των Αγράφων, 187.

Παρεκκλήσι Αγίου Δημητρίου του ναού Αγίου Γεωργίου Ρεντίνας (1662)

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου φέρει νότια κλειστή στοά, που απολήγει ανατολικά στο παρεκκλήσι του Αγίου Δημητρίου και το οποίο χρονολογείται το 1662, είναι δηλαδή παλαιότερο του κυρίως ναού³²⁹. Στην πρόθεση υπάρχει η επιγραφή (εικ. 80), στην οποία βλέπουμε ότι μνημονεύονται τα ονόματα των ιερέων που λειτουργούσαν την τότε χρονική περίοδο:

ΕΚΤΗΣΗ Ω ΉΜΗΣ Κ ΔΙΣ ΝΔΣ ΤΑΙΩΝ //
ΜΕΓΑΛΩΝ ΜΑΡΤΙΡΩΝ [..... ..]
ΑΧΞΒ // ήρα^α τεβώντος • διμηΐδ
οιέρεος // αποστολίου οιέρε^ς Ιακουμη
οιέρεος ιω οιέρεος, ζαχαρη.. οιέρεος
θεωδοσίου οι.... // και ώπιος τών ιερέων
λητούργισι κ δέν [...] // [..... ..]
άσιχώρετος.

Ἐκτήστη ὁ τήμηρος κ(αί) ἱερὸς ναὸς
τῶ(ν) ἁγίων μεγάλων μαρτίρων
[Δημητρίου καὶ Γεωργίου] ΑΧΞΒ (1662)
ήερατέβωντος Διμητρίου οιέρεως //
Ἀποστολίου οιέρεως Ἰακουμῆ οιέρεως
Ἰω(άννου) οιέρεως, Ζαχαρή(ου) οιέρεως
Θεωδοσίου οί(ερέος) // καὶ ὥπιος τῶν
ιερέων λιτουργίσι κ(αί) δέν [τοὺς //
μνημονεύση νὰ εἶναι] ἄσιχώρετος³³⁰

Επιγραφή στην πρόθεση του παρεκκλησίου του Αγίου Δημητρίου του ναού Αγίου Γεωργίου. Ρεντίνα (εικ. 80)

Ο Ιεζεκιήλ παραθέτει στην επιγραφή κάποιες λέξεις, οι οποίες δεν διακρίνονται σήμερα, όπως *Δημητρίου καὶ Γεωργίου*. Η επικρατέστερη ερμηνεία είναι ότι ίσως ο ναός ήταν αφιερωμένος στους δύο Αγίους Γεώργιο και Δημήτριο. Ακόμη, ο Ιεζεκιήλ προσθέτει το τμήμα *τοὺς μνημονεύση νὰ εἶναι*, το οποίο σήμερα δεν είναι ευδιάκριτο.

Παρατηρούνται ορθογραφικά λάθη. Διαβάζεται ἐκτήστη ἀντί ἐκτίσθη, τήμιος ἀντί τίμιος, μέγαλον ἀντί μεγάλων, μαρτίρων ἀντί μαρτύρων, ήερατεύοντος ἀντί ἱερατεύοντος, διμητρίου ἀντί Δημητρίου, οιέρεως ἀντί ἱερέος, ζαχαρήου ἀντί Ζαχαρίου, ὥπιος ἀντί ὅποιος, λιτουργίσι ἀντί λειτουργήσει, ἄσιχώρετος ἀντί ἀσυγχώρητος.

³²⁹ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 78.

³³⁰ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ, 178.

Ναός Αγίου Νικολάου Ρεντίνας

(1725)

Ναός Αγίου Νικολάου. Ρεντίνα (εικ. 81)

Ο ναός του Αγίου Νικολάου (εικ. 81) βρίσκεται κοντά στην πλατεία του χωριού Ρεντίνας. Πρόκειται για τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με γυναικωνίτη στο δυτικό της άκρο. Το 1932, ανακαινίστηκε, δίχως να θυμίζει εξωτερικά τον παλαιό ναό. Η είσοδος στον ναό γίνεται από τη νότια και δυτική πλευρά. Κατά την ανακαίνιση αυτή, οι τοιχογραφίες της καταστράφηκαν και παρέμειναν αυτές του Ιερού Βήματος. Το τέμπλο είναι επιχρυσωμένο και απεικονίζονται διάφορες εικόνες, όπως η σειρά δωδεκάορτου, των Αποστόλων, των προφητών και στην κορυφή ο Εσταυρωμένος Χριστός. Ακόμη, μία εικόνα του Αγίου Νικολάου φέρει υπογραφές από τους μαθητές του Διονυσίου από το Φουρνά, του Γεωργίου και Στεργίου. Έτσι, εικάζεται ότι οι ίδιοι είναι και οι δημιουργοί της τοιχοφράφησης γενικά του ναού.

Κτιτορική επιγραφή στην εξωτερική πλευρά του ναού του Αγίου Νικολάου Ρεντίνας (1725)

Η πρώτη μαρτυρία για την εκκλησία του Αγίου Νικολάου ανάγεται στο έτος 1725, όπως αναφέρεται στη σταυρόσχημη επιγραφή, η οποία είναι εντοιχισμένη στη δυτική πρόσοψη του ναού³³¹ (εικ. 82).

Διαθέτει μία επιγραφή, η οποία αναφέρει το εξής:

ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΘΗ Ο Θ -// ΙΟΣ [...] ΟΥΤ -// [..]
ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΕΝ[.....]1725

«Ἀνακαινίσθη ὁ θ -// (ε)ῖος [καὶ] οὗτ -//
(ος) ναὸς τοῦ ἐν // [ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν //
Νηκολάου δι' ἐξόδου // Κωνσταντίνου
κτήσθης Παναγιότης] // 1725»³³²

Εξωτερική κτιτορική επιγραφή ανακαίνισης του ναού του Αγίου Νικολάου. Ρεντίνα (εικ. 82)

Σύμφωνα με την επιγραφή, η ανακαίνιση του ναού του Αγίου Νικολάου αποπερατώθηκε το 1725. Ωστόσο, δεν υπάρχει μία ένδειξη για το πότε χτίστηκε ο ναός και εικάζεται ότι συνέβη αρκετά χρόνια πριν, ώστε να χρειάζεται συντήρηση. Οι κτίτορες του ναού ήταν ο Παναγιώτης και ο Κωνσταντίνος, ο οποίος, πιθανόν, είναι εκείνος που αναφέρεται ως *προεστεύων* στην κτιτορική επιγραφή του ναού του Αγίου Γεωργίου της Ρεντίνας. Όσον αφορά τον πρωτομάστορα Παναγιώτη, δε διατίθενται πληροφορίες³³³. Χορηγός με το ίδιο όνομα συναντάται στο πρόσωπο του ιερέα Παναγιώτη στη μονή Αγίας Τριάδος Οξυάς χωρίς βεβαιότητα όμως ότι πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο. Αξιοσημείωτο είναι ότι γενικά η αναφορά του ονόματος του αρχιτεχνίτη δεν είναι συχνό φαινόμενο για εκείνη την εποχή³³⁴.

Μία άλλη χρονολογική ένδειξη του ναού είναι το 1726 το οποίο αναγράφεται στο τέμπλο. Έτσι, εικάζεται, ότι η εικονογράφηση του ναού, πρέπει να έγινε στο διάστημα 1725 που είναι, όπως αναφέρθηκε, το έτος ανακαίνισης του ναού και το 1726 που είναι το έτος δημιουργίας του τέμπλου. Επίσης, παρατηρούνται κάποια ορθογραφικά λάθη στην επιγραφή, όπως *θίος* αντί *θεῖος*, *Νηκολάου* αντί *Νικολάου*, *κτήσθης* αντί *κτίστης*, *Παναγιότης* αντί *Παναγιώτης*.

³³¹ ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Ἀγροφά, 325.

³³² ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 48.

³³³ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 48.

³³⁴ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 48.

Ναός Αγίας Παρασκευής Πετροχωρίου

(1734)

Ναός Αγίας Παρασκευής. Πετροχώρι (εικ. 83)

Ο ναός της Αγίας Παρασκευής (εικ. 83) βρίσκεται βορειοανατολικά του χωριού Πετροχώρι³³⁵, ένα χιλιόμετρο νότια αυτού. Από αρχιτεκτονική άποψη, ανήκει στον τύπο της δρομικής βασιλικής και έχει τρεις εισόδους στη βόρεια, στη νότια και στη δυτική πλευρά. Παλαιότερα έφερε χαγιάτια, σύμφωνα με ίχνη τοιχογραφίας που σώζονται³³⁶. Στη θέση τους σήμερα υπάρχουν προστώα, με τρεις καμάρες το καθένα, οι οποίες στηρίζονται σε τέσσερις κίονες και στον αντίστοιχο τοίχο³³⁷. Δεν δίνεται ακριβής πληροφορία για τη χρονολόγηση της οικοδόμησης του ναού, ωστόσο η παράσταση της Κοιμήσεως της Θεοτόκου αναγράφει τη χρονολογία 1655, γεγονός το οποίο μαρτυρεί ότι έγινε τουλάχιστον ογδόντα χρόνια πριν³³⁸.

³³⁵ Η παλιά ονομασία του χωριού ήταν Σπυρέλο. Το οικωνύμιο Σπυρέλο είναι κυριωνύμιο και δηλώνει το όνομα του αρχικού οικιστή του, ο οποίος λεγόταν Σπυρέλης. Βλ. ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 240.

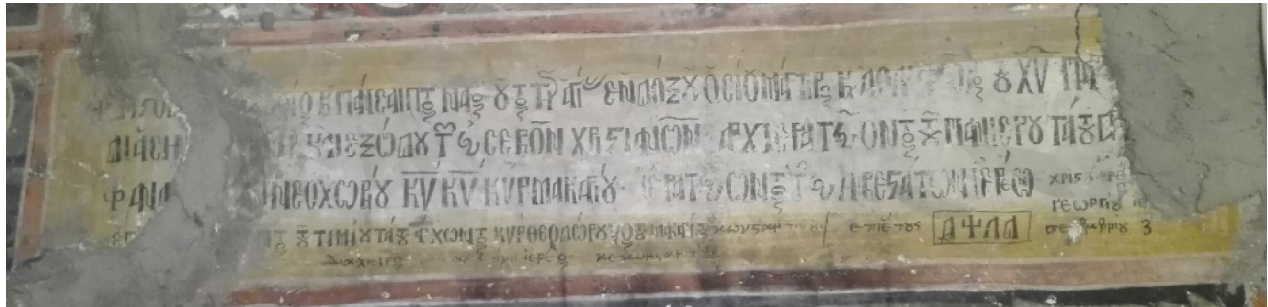
³³⁶ Για το εικονογραφικό πρόγραμμα του ναού, βλ. ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 242.

³³⁷ ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 241.

³³⁸ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 28.

Κτιτορική επιγραφή του ναού της Αγίας Παρασκευής (1734)

Επάνω από τη βόρεια είσοδο και στο εσωτερικό του ναού υπάρχει η κτιτορική επιγραφή³³⁹ (εικ. 84). Αναπτύσσεται σε πέντε στίχους σε κεφαλαιογράμματα και μικρογράμματα γραφή. Το κείμενό της είναι γραμμένο με μαύρο χρώμα σε κονίαμα σκούρας ξεθωριασμένης ώχρας. Δυστυχώς, η επιγραφή έχει υποστεί φθορές σε πολλά σημεία και είναι δυσανάγνωστη. Γι'αυτό το λόγο σε αυτά τα σημεία παρατίθεται η μεταγραφή της επιγραφής με τη βοήθεια του Τσιουρή.

Κτιτορική επιγραφή του ναού της Αγίας Παρασκευής. Πετροχώρι (εικ. 84)

+ΗΣΟΡΗΘΕΙ Ο ΘΙΟΣ Κ ΠΑΝΣΑΙΠΟΣ ΝΑΟΣ ΘΟΣ ΤΗΣ ΑΓΙ ΕΝΔΟΣΧ ΟΣΙΟΜΑΡΤΥΡΟΣ Κ
ΑΘΛΗΦΩΡΟΣ Θ ΧΩ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ // ΔΙΉ ΣΗΝΔΡΟΜΙΣ ΚΑΙ ΕΞΩΔΩ ΤΩ ΕΥΣΕΒΩΝ
ΧΡΙΣΙΑΝΩΝ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΟΣ ΘΠΟΝΙΕΡΑΤΑΘ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ // ΦΑΝΑΡΙΟΥ ΚΑΙ
ΝΕΟΧΩΡΗΣ ΚΥ ΚΥ ΚΥΡΜΑΚΑΡΙΘ· ΙΕΡΑΤΕΥΟΝΟΣ ΤΩΝ ΕΥ[.]ΒΕΣΑΤΩΝ ΙΕΡΕΩ. ΧΡΙΣΤΟΥ
ΙΕΡΕΩΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΙΕΡΕΩΣ //ΕΠΙΤΡΟΠΕΥΟΝΟΣ Θ ΤΙΜΙΣΤΑΘ ΑΡΧΩΝΟΣ ΚΥΡ ΘΕΟΔΩΡΟΣ
ΝΟΣ Θ ΜΑΚΑΡΙΘ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ // ΕΠΙΕΤΟΣ ΑΨΛΔ σεπτεμβριδ 3 // δια χειρός [.....]ινδ
ιερέος κέ κωνσταντίνδ

+ Ήστορήθει ό θίός κ(αί) πάνσαιπτος ναός ούτος της άγί(ας) ένδόξου όσιομάρτυρος κ(αί)
άθληφώρος του Χριστου Παρασκευής // δια σηνδρομής και έξώδου τώ(ν) εύσεβόν χριστιανών
άρχιερατεύοντος του πανιερουτάτου άρχιεπισκόπου // Φαναρίου και Νεοχωρήου κυρού
κυρού κύρ Μακαρίου ιερατεύοντος των εύ[σε]βεστάτων ιερέων Χρίστου ιερέως Γεωργίου
ιερέως // έπιτροπεύοντος του τιμιουτάτου άρχωντος κύρ Θεοδώρου υός του Μακαρίτου
Κωνσταντίνου // επί έτους ΑΨΛΔ Σεπτεμβρίου 3 // δια χειρός [Κωνσταντ]ίνου ιερέος³⁴⁰ κέ
Κωνσταντίνου³⁴¹

³³⁹ ΧΟΛΕΒΑΣ, Πετροχώρι, 182.

³⁴⁰ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Έλληνες ζωγράφοι Β', 134.

³⁴¹ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Έλληνες ζωγράφοι Β', 134.

Παρέχεται η πληροφορία ότι η ιστόρηση του ναού της Αγίας Παρασκευής υπήρξε αποτέλεσμα συλλογικής προσπάθειας, καθώς συνέδραμε οικονομικά η κοινότητα του χωριού. Η ιστόρηση του ναού έγινε στις 3 Σεπτεμβρίου του ΑΨΛΔ(=1734). Ωστόσο, δεν μνημονεύεται ο χρόνος της ανέγερσης, αλλά εντοπίζεται μία ένδειξη από τη σκηνή της Κοίμησης της Θεοτόκου στην οποία αναγράφεται η χρονολογία 1655 στη βάση της παράστασης. Στον έκτο και τελευταίο στίχο γίνεται λόγος για τους δύο ζωγράφους, οι οποίοι τυγχάνουν να έχουν το ίδιο όνομα και λέγονται Κωνσταντίνοι. Ζωγράφος με το ίδιο όνομα εμφανίζεται να είναι ο Κωνσταντίνος από το χωριό Βρεστενίτσα στη μονή Γενεσίου Θεοτόκου Ανθηρού (1788) και στο παρεκκλήσι της Ζωοδόχου Πηγής και Ταξιαρχών στη μονή Κατουσίου (1788). Εκείνη τη χρονική περίοδο της αγιογράφησης του ναού, ο Μακάριος ήταν αρχιεπίσκοπος Φαναρίου και Νεοχωρίου τουλάχιστον τη χρονική περίοδο 1734-1736, με βάση τις κτιτορικές επιγραφές του ναού που εξετάζονται, της Αγίας Παρασκευής και της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Πετροχωρίου, που θα παρουσιαστούν στη συνέχεια³⁴². Οι ιερείς του χωριού ήταν ο Χρίστος και ο Γεώργιος, των οποίων τα ονόματα αναφέρονται και στην κτιτορική επιγραφή του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Πετροχωρίου και για τους οποίους οι πληροφορίες, ωστόσο, είναι ελλιπείς. Στον τέταρτο στίχο γίνεται αναφορά στον *υἱὸν τοῦ Μακαρίτου Κωνσταντίνου* και στον άρχοντα της κοινότητας, ο οποίος ήταν ο Θεόδωρος. Δεν είναι βέβαιο, εάν πρόκειται για τον προεστό του Συμβουλίου των Αγράφων ή για κάποιο τοπικό άρχοντα. Ωστόσο, το όνομα του συναντάται σε επιγραφές των ναών της Ρεντίνας.

Η επιγραφή αν και διατηρεί τον τονισμό, εντοπίζονται ορθογραφικά λάθη, καθώς διαβάζεται *ήστορήθει* αντί *ίστορήθη*, *θίος* αντί *θεῖος*, *πάνσαιπτος* αντί *πάνσεπτος*, *ἀθληφῶρος* αντί *ἀθληφόρος*, *σηνδρομῖς* αντί *συνδρομῆς*, *ἐξώδου* αντί *ἐξόδου*, *εὐσεβὸν* αντί *εὐσεβῶν*, *πανιερουτάτου* αντί *πανιεροτάτου*, *τιμιουντάτου* αντί *τιμιοτάτου*, *ἄρχωντος* αντί *ἄρχοντος*.

³⁴² ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 29.

Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου Πετροχωρίου

(1736)

Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Πετροχώρι (αρχείο Ξ. Κουτή) (εικ. 85)

Βόρεια του χωριού Πετροχώρι και σε μικρή απόσταση από αυτόν βρίσκεται ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (εικ. 85). Πρόκειται για δορμικό ναό με πλάγιους χορούς και είσοδο στη νότια πλευρά του. Μία δεύτερη είσοδος στο βόρειο τοίχο οδηγεί σε ένα μικρό, κλειστό χώρο και ίσως είναι ο εξωνάρθηκας³⁴³. Είναι διακοσμημένος με τοιχογραφίες του 1736, οι οποίες είναι σε καλή κατάσταση. Το τέμπλο είναι ξυλόγλυπτο. Διαθέτει δύο εισόδους, μία στο νότιο και μία στο βόρειο τοίχο³⁴⁴. Όσον αφορά την ίδρυση του ναού δεν τη γνωρίζουμε, καθώς δεν έχει σωθεί κάποια χρονολογία που να την μαρτυρεί, όπως συνέβη με τον ναό της Αγίας Παρασκευής Πετροχωρίου που παρατηρήθηκε προηγουμένως.

Κτιτορική επιγραφή του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Πετροχωρίου (1736)

Η κτιτορική επιγραφή του 1736 βρίσκεται στο υπέρθυρο της βόρειας εισόδου (εικ. 86). Αναπτύσσεται σε πέντε στίχους σε μεγαλογράμματη γραφή και φέρει τονισμό και

³⁴³ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 29.

³⁴⁴ ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 243.

πνεύματα. Το κείμενο είναι γράφεται με μαύρο χρώμα σε γκριζο κονίαμα. Υπάρχει σταυρός στον πρώτο στίχο της επιγραφής σε ίδιο μέγεθος με αυτό του κειμένου. Η επιγραφή έχει ως εξής:

Κτιτορική επιγραφή του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Πετροχώρι (αρχείο Ξ. Κουτή) (εικ. 86)

+ ΑΝΙΣΤΟΡΙΘΗ Ο ΘΙΟΣ ΚΑΙ ΠΑΝΣΕΠΘ, ΝΑΟΣ, ΩΔ, ΤΗ^ς ΗΠΕΡΑΓΙ ΔΕΞΠΝΥΝΙΣ // ΗΜΩΝ ΘΚΟΝ ΚΕ
ΑΙΠΘΘΕΝΙΔ ΜΑΡΙ^{ας} ΔΙΑ ΣΗΝΔΡΟΜΗ^ς ΚΑΙ ΕΞΟΔΩΝ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΤΑΥΤΗΣ // ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΟΝΤΟΣ
ΤΩ ΠΑΝΙΕΡΟΤΑΩ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΩ • ΦΑΝΩΡΙΩ ΚΕ ΝΕΟΧΩΡΙΩ ΚΥ ΚΥ ΜΑΚΑΡΙΩ // ΙΕΡΑΤΕΝΟΝΩ,
ΤΟΝ ΕΝΣΕΒΕΣΑΤΟΝ ΙΕΡΕΟΝ Χρίστο ιερέος. Νικολάου ιερέος. Διαμαντή ιερέος // Γεωργίου
ιερέος. Αλεξίου ιερέος. Ιωάννου ιερέος ΕΠΙ ΕΤΟΥΣ ΑΨΛΣΤ Νοεμβρίου 27

Ανιστορίθη ο θίος καὶ πάνσεπτος ναὸς οὗτος τῆς ἡπεραγί(ας) δεσπύνις // ἡμῶν Θ(εοτό)κου
κὲ αἰπαρθένου Μαρί(ας) διὰ σηνδρομῆς καὶ ἐξόδων τῆς χώρας ταύτης // ἀρχιερατεύοντος
τοῦ πανιεροτάτου ἀρχιεπισκόπου • Φαναρίου κὲ Νεοχωρίου κυροῦ κυροῦ Μακαρίου //
ιερατεύοντος τὸν εὐσεβεστάτον ιερέον Χρίστο ιερέος, Νικολάου ιερέος. Διαμαντή ιερέος //
Γεωργίου ιερέος. Αλεξίου ιερέος. Ἰωάννου ιερέος ἐπὶ ἔτους ΑΨΛΣΤ Νοεμβρίου 27

Σύμφωνα με την επιγραφή, η ιστόρηση του ναού πραγματοποιήθηκε με έξοδα της κοινότητας του χωριού στις 27 Νοεμβρίου του 1736³⁴⁵. Στους επόμενους στίχους παρέχεται η πληροφορία για τα ονόματα των ιερέων του ναού, του Χρίστου, του Νικολάου, του Διαμαντή, του Γεωργίου, του Αλεξίου, του Ιωάννου, ενώ δύο χρόνια πριν στον ναό της Αγίας Παρασκευής του ομώνυμου χωριού, αναφέρθηκαν οι δύο ιερείς ο Χρίστος και ο Γεώργιος. Παρουσιάζεται ανάμεσα τους και ο Μακάριος, ο οποίος αναφέρθηκε ξανά προηγουμένως στην επιγραφή του ναού της Αγίας Παρασκευής.

³⁴⁵ Δηλαδή δύο χρόνια μετά την ιστόρηση του ναού της Αγίας Παρασκευής, γεγονός το οποίο μας δείχνει την οικονομική άνθηση του χωριού, οι χωρικοί μπορούσαν να ολοκληρώσουν ένα σημαντικό έργο σε σύντομο χρονικό διάστημα. ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 243.

Συμπερασματικά, το Πετροχώρι γνωρίζει οικονομική άνθηση, καθώς οι χωρικοί μπορούν να συμβάλλουν στην ολοκλήρωση της ιστόρησης και των δύο ναών της Αγίας Παρασκευής (1734) και της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (1736) του χωριού μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα δύο χρόνων. Άλλα στοιχεία που λαμβάνονται είναι ότι δεν υπήρξε κάποιος χορηγός που να ήταν πρόθυμος να βοηθήσει σε ένα από τα δύο έργα. Εντούτοις, φαίνεται ότι η πίστη των χριστιανών του χωριού ήταν μεγάλη και γι' αυτό οδηγήθηκαν στην ομαδική χορηγία.

Εντοπίζονται ορθογραφικά λάθη, όπως *Ανιστορίθη* αντί *Ανιστορήθη*, *θίως* αντί *θεῖως*, *ήπεραγίας* αντί *ύπεραγίας*, *δεσπύνις* αντί *δεσποίνης*, *κὲ* αντί *καὶ*, *ἀιπαρθένου* αντί *ἀειπαρθένου*, *διὰ σηνδρομῆς* αντί *διὰ συνδρομῆς*, *τὸν εὐσεβεστάτον ἱερέον* αντί *τῶν εὐσεβεστάτων ἱερέων*.

Μονή Σπηλιάς Κουμπουριανών (1736)

Μονή Σπηλιάς. Κουμπουριανά (εικ. 87)

Η μονή Σπηλιάς (εικ. 87) βρίσκεται ανάμεσα στα χωριά Λεοντίτο, Κουμπουριανά και Στεφανιάδα του Δήμου Αργιθέας, σε μία απόκρημνη τοποθεσία στην πλαγιά του όρους Ζερβού (1763μ.) στην κορυφή ενός βράχου σε υψόμετρο 900μ. Το οικοδομικό της συγκρότημα σώζεται ακέραιο, παρά την επίθεση των Τούρκων το 1866/67³⁴⁶. Πήρε το όνομα από τη σπηλιά που βρίσκεται χαμηλότερα, όπου σύμφωνα με την παράδοση βρέθηκε εκεί η θαυματουργή εικόνα της Παναγίας³⁴⁷. Κατά την επανάσταση των Αγράφων, στην περίοδο του ρωσοτουρκικού Κριμαϊκού πολέμου 1854-1856 για την απελευθέρωση της Θεσσαλίας, η μονή Σπηλιάς χρησίμευε ως πολιτικό και στρατιωτικό κέντρο, όπου είχε έδρα η προσωρινή

³⁴⁶ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 48.

³⁴⁷ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Αγραφα, 318.

Ελληνική Κυβέρνηση υπό το Δημήτριο Αλεξανδρή από το Πετρωτό³⁴⁸. Ο χρόνος ίδρυσης της μονής δεν είναι δυνατόν να καθοριστεί με ακρίβεια. Ως *terminus ante quem* μπορεί να χρησιμοποιηθεί το έτος 1677 που εκδόθηκε πατριαρχικό και συνοδικό σιγίλλιο από τον πατριάρχη Διονύσιο Δ΄ Μουσελίμη – Κομνηνό³⁴⁹ κατά τη δεύτερη πατριαρχία του (24 Οκτωβρίου 1676 - 2 Αυγούστου 1679). Αυτό αναγράφει ότι ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων από τον ιερομόναχο Ανανία, ίσως στην αμέσως πρότερη δεκαετία, όπως μνημονεύεται στο στίχο 18 του συγκεκριμένου σιγιλλίου³⁵⁰. Η μονή Σπηλιώτισσας καθιερώθηκε ως πατριαρχική και σταυροπηγιακή μονή, έπειτα από αίτημα του ιερομονάχου Ανανία. Αυτό το γεγονός σημαίνει ότι η μονή χτίστηκε κάποια χρόνια πριν το 1677 και έχει αποκτήσει περιουσιακά στοιχεία, έτσι, ώστε ο ιερομόναχος Ιωνάς να ζητά προστασία³⁵¹.

Η μονή Σπηλιάς αποτελείται από δύο ναούς. Ο πρώτος τιμάται εις μνήμην της Κοιμήσεως της Θεοτόκου κατά την εορτή της οποίας τελείται και η πανήγυρις της μονής. Πρόκειται για μονόκλιτο αθωνικό τύπο και είναι κτισμένο νότια του νεότερου καθολικού και εφάπτεται σε αυτό. Σύμφωνα με την προφορική παράδοση, χτίστηκε από τους αδελφούς και μοναχούς Αθανάσιο και Παρθένιο, οι οποίοι προέρχονταν από την τότε υπάρχουσα μονή Αγίου Χαραλάμπους της Στεφανιάδας. Η χρονολογία ίδρυσης της μονής είναι άγνωστη. Διάφοροι μελετητές αναφέρουν την ύπαρξη κτιτορικής επιγραφής, στο παλαιό καθολικό, με χρονολογία 1064(:). Ωστόσο, η επιγραφή αυτή όχι μόνο δε σώζεται σήμερα, αλλά και αμφισβητείται η ορθή ανάγνωσή της³⁵². Ο δεύτερος ναός είναι αφιερωμένος στη Ζωοδόχο Πηγή. Πρόκειται για έναν απλό τετρακίονιο αθωνικού τύπου ναό και φέρει μεταγενέστερο εξωνάρθηκα³⁵³, ο οποίος κτίστηκε το 1892, σύμφωνα με την επιγραφή που βρίσκεται στο υπέρθυρο της εισόδου.

«Ἐκτίσθη ὁ νάρθηξ παρὰ τῶν σηνδρομητῶν κὲ κυρίου Χρυσάνθου ἱερομονάχου Ἰουλίου 3 1892»,³⁵⁴.

³⁴⁸ ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Ἀγραφα, 319. ΔΗΜΟΣ, ΘΑΝΑΣΙΑ, ΝΤΑΒΑΡΙΝΟΣ, Κουμπουριανά Αργιθέας, 68.

³⁴⁹ ΣΠΑΝΟΣ, Σιγίλλιο, 129-140.

³⁵⁰ ΔΗΜΟΣ, ΘΑΝΑΣΙΑ, ΝΤΑΒΑΡΙΝΟΣ, Κουμπουριανά Αργιθέας, 67.

³⁵¹ ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 249.

³⁵² ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 49.

³⁵³ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 48.

³⁵⁴ ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 250. Για περισσότερη αρχιτεκτονική ανάλυση, βλ. ΚΑΡΑΤΖΟΓΛΟΥ, Ναοί Αθωνίτικου, 99-107.

Κτιτορική επιγραφή στον ανατολικό τοίχο του νάρθηκα του ναού Ζωοδόχου Πηγής (1736)

Το νέο καθολικό ανοικοδομήθηκε τον Απρίλιο του 1736 με έξοδα των μοναχών. Αυτό είναι γνωστό σύμφωνα με την επιγραφή που υπήρχε εγχάρακτη σε πλάκα εξωτερικά του ναού προς τιμήν της Ζωοδόχου Πηγής, της οποίας όμως σήμερα σώζεται μόνο το πλαίσιο (εικ. 88).

Παρακάτω παρατίθεται η επιγραφή στην αρχική της μορφή, σύμφωνα με τον Ιεζεκιήλ:

«Ανοικοδομήθη ὁ θεῖος καὶ ἱερὸς ναὸς τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἐπὶ ἔτους ΑΨΛς (1736) μηνὶ Ἀπριλίου διὰ συνδρομῆς Παρθενίου καὶ Παπαῖωνᾶ καὶ Παπαγαβριήλ καὶ Παπαανανία»³⁵⁵.

Σύμφωνα με την αναφορά των τεσσάρων μοναχών δεν αποκλείεται η ύπαρξη μεγάλης μοναστικής κοινότητας, λαμβάνοντας υπόψη το μεγάλο μέγεθος του μνημείου.

Υπέρθυρο της εισόδου στον κυρίως ναό.
Ναός Ζωοδόχου Πηγής, μονή Σπηλιάς. Κουμπουριανά
(εικ. 88)

Σχετικά με τη χρονολόγηση αγιογράφησης του ναού, δεν υπάρχουν άμεσες πληροφορίες. Ωστόσο, έχουν σωθεί φορητές εικόνες στο τέμπλο του ναού³⁵⁶, οι οποίες φιλοτεχνήθηκαν από τον ζωγράφο Θεόδωρο από την Αγία Λαρίσης και ο οποίος ανέλαβε την ιστόρηση της μονής της Αγίας Τριάδος στη Δρακότρυπα, η οποία θα αναλυθεί στη συνέχεια³⁵⁷.

³⁵⁵ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 162. ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Άγραφα, 319.

³⁵⁶ Για λεπτομέρειες των φορητῶν εικόνων, βλ. ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 49, υποσ. 223.

³⁵⁷ Οι ερευνητές ταυτίζουν το πρόσωπο του αγιογράφου της μονής Σπηλιάς Θεόδωρου από το Βουκουρέστι με τον ιερέα Θεόδωρο που ζωγράφισε το καθολικό της μονής Αγίας Τριάδας Δρακότρυπας. Επίσης, το όνομα Θεόδωρος το συναντάμε και σε εικόνα του Αγίου Ιωάννη του

Επιγραφή στο τέμπλο του ναού (1779)

Στη μονή συναντάται ένας αγιογράφος με το όνομα Ιωάννης. Αναφέρεται μαζί με το συνάδελφό του Γεώργιο σε επιγραφή δεξιά από τη δέηση του ξυλόγλυπτου επιχρυσωμένου σε έξεργο ανάγλυφο επί ερυθρού βάθους τέμπλου του νεώτερου καθολικού της μονής³⁵⁸. Η επιγραφή είναι η εξής:

«ἐν ᾗτει ἀψὸθ (1779) ἐκαλοπίσθη ὁ θεῖος καὶ περίφημος τέμπλος δι' ἐξόδου κόπου τὲ καὶ μόχθου τοῦ πανοσιωτάτου ἡγουμένου Γαβριὴλ ἱερομονάχου καὶ τῶν λοιπῶν γερόντων καὶ ἱερομονάχων τῆς αὐτῆς μονῆς ἀρχιερατεύοντος Μακαρίου. Ἐτελειώθη ἐν μηνὶ Αὐγούστου κγ' διὰ χειρὸς Γεωργίου καὶ Ἰωάννου»³⁵⁹.

Προδρόμου στη μονή Κοιμήσεως του Ανθηρού με χρονολογία ΑΧΠΔ (1684). ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 250-251.

³⁵⁸ ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Αγιογράφοι του 17^{ου}-18^{ου} αι., 53.

³⁵⁹ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 162. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Αγιογράφοι του 17^{ου}-18^{ου} αι., 53. ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Ἀγροφα, 319.

Μονή Αγίου Αθανασίου Δροσάτου

(1737)

Μονή Αγίου Αθανασίου. Δροσάτο (εικ. 89)

Η μονή του Αγίου Αθανασίου (εικ. 89) βρίσκεται κοντά στο χωριό Δροσάτο³⁶⁰ στους πρόποδες του όρους Καράβα³⁶¹ στο δήμο Αργιθέας και τιμάται στο όνομα του Αγίου Αθανασίου Αλεξανδρείας³⁶². Η ιστορία της μονής είναι άγνωστη, καθώς δεν έχει σωθεί γραπτή μαρτυρία και οι πληροφορίες που αντλούνται είναι από την κτιτορική επιγραφή. Από το άλλοτε μοναστηριακό συγκρότημα, σήμερα σώζεται μόνο το καθολικό, το οποίο αρχιτεκτονικά, ανήκει στον αθωνίτικο μονόκλιτο τύπο με τρούλλο. Διαθέτει ευμεγέθη εξωνάρθηκα, ο οποίος είναι μεταγενέστερος³⁶³. Υπάρχουν χρονολογίες στο καθολικό, στο ξυλόγλυπτο τέμπλο και στο Άγιο Ποτήριο, οι οποίες οδηγούν στη διαπίστωση ότι η μονή ιδρύθηκε πριν το 1720. Συγκεκριμένα, αναγράφονται το έτος 1720 στο τέμπλο: *Δέησις τῶν δοῦλον ... Ἰωάννου τοῦ Γεωργίου ἔτους 1720*, τα ονόματα των κτιτόρων και των ιερομονάχων Γαβριήλ και Αθανασίου στην πρόθεση, τα ονόματα των δωρητῶν Δημητρίου και Χάιδως και η χρονολογία 1694 στο Άγιο Ποτήριο της μονής³⁶⁴.

³⁶⁰ Η παλαιότερη ονομασία του χωριού ήταν Μεζήλο.

³⁶¹ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 30.

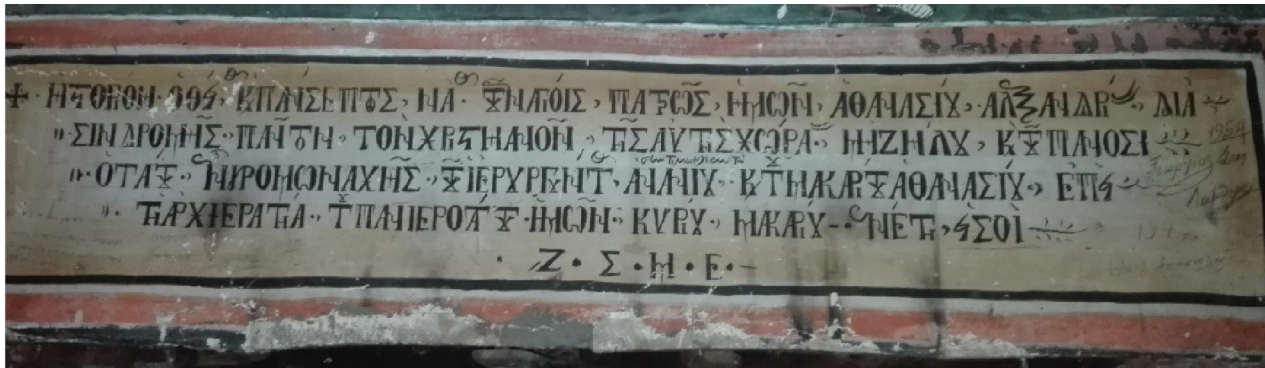
³⁶² ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 186.

³⁶³ ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 222.

³⁶⁴ ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 223.

Κτιτορική επιγραφή της μονής Αγίου Αθανασίου Δροσάτου (1737)

Η κτιτορική επιγραφή βρίσκεται στο εσωτερικό υπέρθυρο της δυτικής εισόδου του ναού (εικ. 90). Το περιεχόμενο της περικλείεται σε ορθογώνιο παραλληλόγραμμο τρίχρωμο (μαύρο, λευκό, κόκκινο) πλαίσιο. Γράφεται με μαύρο χρώμα σε κονίαμα σκούρας ώχρας. Το κείμενο της επιγραφής αποτελείται από πέντε στίχους, είναι γραμμένο σε κεφαλαιογράμματη γραφή και φέρει τονισμό και πνεύματα. Σε πολλά σημεία οι λέξεις χωρίζονται από κόμμα, τελεία ή συνδυασμό αυτών των δύο. Η αρχή του κειμένου σηματοδοτείται από ένα μαύρο σταυρό ίδιου μεγέθους με τα γράμματα της επιγραφής και μία τελεία στο αριστερό άκρο του πρώτου στίχου. Σχηματοποιημένα κλαδιά υπάρχουν στο τέλος των τεσσάρων στίχων. Ο δεύτερος, ο τρίτος και ο τέταρτος στίχος ορίζονται από δύο μικρές κάθετες παύλες και μία τελεία.

Κτιτορική επιγραφή της μονής Αγίου Αθανασίου. Δροσάτο (εικ. 90)

+ΗΣΟΡΙΘΗ Ο Θ^{ος} Κ ΠΑΝΣΕΠ^{ος}ΟΣ, ΝΑ^{ος} Δ ΝΑΓΙΟΙΣ, ΠΑΤ^{ος}ΩΣ, ΗΜΩ^{ων}, ΑΘΑΝΑΣΙΔ, ΑΛΞΑΝΔΡΙ^{ος} ·, ΔΙΑ // ΣΙΝΔΡΟΜΗΣ ΠΑΝ^{ος}ΘΝ ΤΟΝ ΧΡΙΣΤΗΑΝΟ^{ον} ·, ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ ΧΩΡΑ^ς ·, ΜΗΖΗΛΩ, Κ Τ ΠΑΝΟΣΙ -// · ΟΤΑ^ςΘ, · ΕΝΙΡΟΜΩΝΑΧΗΣ ·, Θ ΙΕΡΟΥΡΓΟΥΝΤ^{ος}, ΑΝΑΝΙΩ, · Κ Τ ΜΑΚΑΡΙΩ ΑΘΑΝΑΣΙΔ ·, ΕΠΙ // · Τ ΑΡΧΙΕΡΑΤΗΑ, · Τ ΠΑΝΙΕΡΟΤΑ^ςΘ ΗΜΩ^{ων} ·, ΚΥΡΙΩ, · ΜΑΚΑΡΙΩ - · ΕΝΕΤ, ΣΟΙ // · Ζ·Σ·Η·Ε -

Ίστορίθη ὁ θεῖος κ(αὶ) πάνσεπτος, ναὸς τοῦ (ἐ)ν ἁγίοις, πατρῶς, ἡμῶν, Ἀθανασίου, Ἀλεξανδρί(ας), διὰ // σινδρομῆς πάντον τὸν χριστιανὸν, τῆς αὐτῆς χώρα(ς), Μηζήλου, κ(αὶ) τοῦ πανοσι -// οτάτου, ἐν ἰ(ε)ρομωναχῆς, τοῦ ἱερουργοῦντος, Ἀνανίου, κ(αὶ) τοῦ Μακαριτοῦ Ἀθανασίου, ἐπεὶ // τῇ(ς) ἀρχιερατῆα(ς) τοῦ πανιεροτάτου ἡμῶν, κυρίου, Μακαρίου ἐν ἔτη, ΕΙΣΟΙ // ΖΣΜΕ³⁶⁵

³⁶⁵ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 186.

Από την κτιτορική επιγραφή παρέχονται οι πληροφορίες, ότι η ιστόρηση του ναού πραγματοποιήθηκε με συνδρομή όλων των κατοίκων του Δροσάτου και την πρωτοβουλία του ηγουμένου Ανανία και του προκατόχου του μακαριστού Αθανασίου. Ο Ιεζεκιήλ αναφέρει ότι εκτός ότι η επιγραφή είναι δυσνόητη, είναι και η φράση «Μακαριωτάτου Αθανασίου» ακατανόητη και ίσως να αναγράφει «μακαρίτου Αθανασίου» με του οποίου την άποψη συμφωνώ³⁶⁶. Στον τελευταίο στίχο μαρτυρείται το έτος χρονολόγησης της ιστόρησης του ναού που ήταν το 1737³⁶⁷, αλλά παραλείπεται να αναφερθεί το όνομα του ζωγράφου. Κατά τον χρόνο της ιστόρησης, αρχιεπίσκοπος Φαναρίου και Νεοχωρίου ήταν ο Μακάριος³⁶⁸.

Αξίζει η έρευνα να σταθεί στους δύο τελευταίους στίχους και συγκεκριμένα στον τέταρτο και πέμπτο στίχο, όπου αναγράφονται ΨΣΟΙ και Ζ·Σ·Μ·Ε αντίστοιχα. Κάποιοι μελετητές λαμβάνουν το ΨΣΟΙ ως χρονολογία, δηλαδή ΖΣΟΙ (=1763). Από την άλλη πλευρά, ο Ιεζεκιήλ, στο έργο του *Έργα και ημέραι*, το αναφέρει ως ΖΣΟΕ (=1767) εκφράζοντας και ο ίδιος παράλληλα μία αμφιβολία³⁶⁹. Η ορθή απάντηση είναι ότι αναγράφεται ΕΙΣΟΙ και όπως αναφέρει ο Κουτής, οι δύο δάσκαλοι του Πετρίλου μετέφεραν λανθασμένα το περιεχόμενο της επιγραφής στον Ιεζεκιήλ³⁷⁰. Τέλος, όσον αφορά τη χρονολογία του τελευταίου στίχου, ο Ιεζεκιήλ, όπως και ο Αλεξάκης, εσφαλμένα διαβάζουν ΖΣΗΕ και τοποθετούν την αγιογράφιση³⁷¹ του ναού το έτος 1777, διότι αναγράφεται η από γεννήσεως Χριστού χρονολογία ΖΣΜΕ (=1737)³⁷².

Επίσης, μία ακόμη χρονολογία που έχει σωθεί είναι της ιστόρησης του ανατολικού τοίχου του νάρθηκα, η οποία βρίσκεται δίπλα στην απεικόνιση της Θεοτόκου και αναγράφει: 1776 // ΟΚΤΩΜΒΡΙΟΥ // 27. Αν και διατηρείται η στίξη, εντοπίζονται ορθογραφικά λάθη. Διαβάζεται *ιστορίθη* αντί *ιστορήθη*, *πατρως* αντί *πατρός*, *δια σινδρομής* αντί *διὰ συνδρομής*, *πάντον τόν χριστιανόν* αντί *πάντων τών χριστιανών*, *Μηζήλου* αντί *Μεζήλου*, *πανοσιοτάτου* αντί *πανωσιοτάτου*, *ιερομωναχής* αντί *ιερομονάχης*, *ἐπεί τῇ(ς)* *ἀρχιερατή(ς)* αντί *ἐπὶ τῇ(ς) ἀρχιερατεία(ς)*, *πανιεροτάτου* αντί *πανιερωτάτου*, *ἔτη* αντί *ἔτει*.

³⁶⁶ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 186.

³⁶⁷ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 30.

³⁶⁸ ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 222.

³⁶⁹ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 186.

³⁷⁰ ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 222, υποσ. 474.

³⁷¹ ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 222.

³⁷² ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 186. ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Αγραφα, 318.

Μονή Κορώνης Αγράφων

(1739)

Εξωτερική όψη της μονής Κορώνας. Αγραφα (εικ. 91)

Στην ανατολική οροσειρά της Πίνδου³⁷³, σε μία κατάφυτη από βελανιδιές και καστανιές περιοχή, στις υπώρειες των Αγράφων, βρίσκεται η μονή Κορώνης, η οποία είναι αφιερωμένη στο Γενέσιον της Θεοτόκου³⁷⁴ (εικ. 91). Είναι χτισμένη σε υψόμετρο 800μ. Βρίσκεται 7 χιλιόμετρα από το χωριό Μεσενικόλα, κοντά στη λίμνη Πλαστήρα και 20χλμ. περίπου από την Καρδίτσα. Το όνομα της μονής τιμάται στο Γενέσιον της Θεοτόκου στις 8 του μήνα Σεπτεμβρίου. Μία εντοιχισμένη μαρμάρινη πλάκα βρίσκεται πάνω από τη θύρα του εξωνάρθηκα, στην οποία υπάρχει χαραγμένη η παράσταση του Γενεσίου της Θεοτόκου και γύρω της η επιγραφή «ΚΟΡΩΝΑ ΦΑΝΑΡΙΟΥ 1123»³⁷⁵.

Με βάση την παράδοση, ευσεβείς χριστιανοί έχτισαν το 1123 την πρώτη μονή και την αφιέρωσαν στη Γέννηση της Παναγίας. Χτίστηκε πάνω στα ερείπια αρχαίου ιερού της θεάς Αρτέμιδος, κατόπιν ευρέσεως της θαυματουργού ιερής εικόνας της Παναγίας της Κορωνιώτισσης - Παντανάσσης³⁷⁶. Έπειτα, υπέστη μία καταστροφή από μεγάλο σεισμό με αποτέλεσμα να κατεδαφιστεί. Αργότερα, στα μέσα του 16^{ου} αιώνα, ανεγείρεται ο νέος ναός του οποίου η ιστόρηση έγινε το 1587 με κτίτορα τον τοπικό άρχοντα Ανδρέα Μπούνο,

³⁷³ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 179.

³⁷⁴ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 31.

³⁷⁵ Πατέρες Ἱερᾶς Μονῆς, Μονή Κορώνης, 24.

³⁷⁶ Πατέρες Ἱερᾶς Μονῆς, Μονή Κορώνης, 31.

προερχόμενος από εύπορη οικογένεια των Αγράφων και του οποίου απεικόνιση βρίσκεται στο καθολικό της μονής³⁷⁷. Αξιοσημείωτο αποτελεί ότι η μονή ήταν αναγνωρίσιμη και για το γεγονός ότι ο νεομάρτυρας Σεραφείμ εκάρη και μόνασε σε αυτή στα τέλη του 16^{ου} αι.³⁷⁸, ο οποίος είναι ο πολιούχος της πόλης της Καρδίτσας.

Η παλαιότερη ονομασία του μοναστηριού ήταν «μονή της Κρυεράς Πηγής» και από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα συναντάται ως μονή Κορώνας³⁷⁹. Η άποψη η οποία επικρατεί για την ονομασία της Κορώνας είναι ότι η μονή σαν στέμμα-κορώνα στεφανώνει την οροσειρά των Αγράφων, καθώς και τον Θεσσαλικό κάμπο³⁸⁰. Κατά τη γνώμη του Ιεζεκιήλ, η ονομασία ως Κορώνα δόθηκε στη μονή, επειδή βρίσκεται ψηλά και δεσπόζει του κάμπου³⁸¹. Κατά τον Καθηγητή Ορλάνδο, η ονομασία οφείλεται σε κάποια παράδοση ή περιστατικό της ίδρυσης της μονής που σχετίζεται με το πουλί Κορώνη (Κουρούνα)³⁸².

Μετά την παρακμή των μοναστηριών, το 1930, με απόφαση του μητροπολίτη της Καρδίτσας ενώθηκαν με τη μονή Κορώνας εγκαταλειμμένες μονές. Αυτές είναι η μονή της Αγίας Τριάδος Μορφοβουνίου, η μονή Πέτρας Καταφυγίου, η μονή Αγίου Παντελεήμονος Πεζούλας, η μονή Αγίου Δημητρίου Μεσενικόλα, ο ναός του Αγίου Τρύφωνος Μοσχάτου και ο ναός Αγίου ιερομάρτυρος Σεραφείμ Καρδίτσας³⁸³. Επίσης, προστίθεται και ο ναός του Αγίου Νικολάου στο χωριό Μέλισσα ή αλλιώς Νταούτη.

Στο παρελθόν η μονή Κορώνας υπήρξε πλούσια σε χειρόγραφους κώδικες και λειτουργικά βιβλία. Σήμερα, φυλάσσονται εκεί και μερικοί κώδικες της Ρεντίνας. Ο Καθηγητής Ορλάνδος ήταν ο πρώτος, ο οποίος ανακάλυψε αυτόν τον πνευματικό πλούτο και έκανε μία πρώτη περιγραφή των χειρογράφων κωδίκων³⁸⁴.

³⁷⁷ Πατέρες Ίερᾶς Μονῆς, Μονή Κορώνης, 11.

³⁷⁸ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 179.

³⁷⁹ ΓΡΙΒΕΛΛΑΣ, ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ, ΜΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, Τοπική ιστορία, 174.

³⁸⁰ Πατέρες Ίερᾶς Μονῆς, Μονή Κορώνης, 11.

³⁸¹ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 179.

³⁸² ΑΛΕΞΑΚΗ, Ἀγραφα, 312.

³⁸³ Πατέρες Ίερᾶς Μονῆς, Μονή Κορώνης, 93-95.

³⁸⁴ Πατέρες Ίερᾶς Μονῆς, Μονή Κορώνης, 36.

Ναός Γενεσίου της Θεοτόκου της μονής Κορώνης Αγράφων (1587;)

Ναός Γενεσίου της Θεοτόκου. Μονή Κορώνης (εικ. 92)

Ο σημερινός ναός είναι κτίσμα του 16^{ου} αιώνα (εικ. 92). Ωστόσο, τριάντα μέτρα βορειότερα υπάρχει κι άλλος παλαιότερος ναός, ο οποίος είναι μικρότερος και δε φέρει τέμπλο, ούτε εικόνες, ούτε επιχρίσματα και πιθανόν, η μονή αυτή να είχε ιδρυθεί παλαιότερα³⁸⁵. Το καθολικό της μονής είναι αφιερωμένο στο Γενέσιο της Θεοτόκου και ανήκει στον αθωνικό τύπο με εξωνάρθηκα στη δυτική του πλευρά. Διαθέτει παρεκκλήσι, το οποίο είναι αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο και είναι προσκολλημένο στη βόρεια πλευρά του εξωνάρθηκα του καθολικού³⁸⁶. Τα εγκαίνια του καθολικού έγιναν από τον επίσκοπο Καπούας και Φαναρίου Λαυρέντιο το 1587, αφού περατώθηκε η αγιογράφηση του από τον μοναχό Δανιήλ Άζεγκτο³⁸⁷, ηγουμενεύοντας του αγίου ιερομάρτυρος Σεραφείμ³⁸⁸.

³⁸⁵ ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Άγραφα, 312.

³⁸⁶ ΚΑΡΑΤΖΟΓΛΟΥ, Ναοί Αθωνίτικου, 67. Για περισσότερη ανάλυση της αρχιτεκτονικής, βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ναοί Αθωνίτικου, 70-82.

³⁸⁷ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Έλληνες ζωγράφοι Α', 254.

³⁸⁸ Πατέρες Ίερῶς Μονῆς, Μονή Κορώνης, 57.

Κτιτορική επιγραφή του ναού Γενεσίου Θεοτόκου της μονής Κορώνης Αγράφων (1587;)

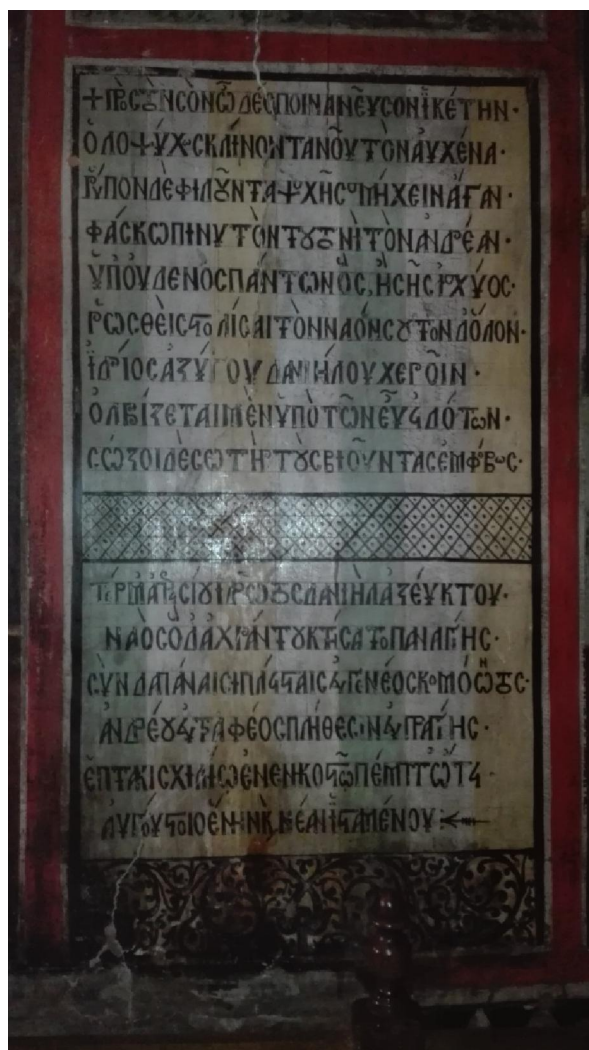
Εντός του καθολικού, στο δυτικό τοίχο, υπάρχουν δύο ορθογραφημένες μεγαλογράμματες επιγραφές και δίνουν πληροφορίες για τον νέο κτίτορα Ανδρέα Μπούνο, τον αγιογράφο μοναχό Δανιήλ³⁸⁹, ο οποίος απεικονίζεται σε τοιχογραφία, αλλά και για το έτος αποπεράτωσης της ιστόρησης του καθολικού (εικ. 93). Οι δύο επιγραφές αναπτύσσονται σε κάθετο ορθογώνιο σχήμα με μορφή ποιήματος. Οι επιγραφές περικλείονται από κόκκινη, λευκή και μαύρη γραμμή και είναι οι ακόλουθες:

+ ΠΡΟΣ ΟΝ ΣΟΝ Ω ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΝΕΥΣΟΝ
 ΙΚΕΤΗΝ • // ΟΛΟΨΥΧ^ΩΣ ΚΛΙΝΟΝΤΑ ΝΟΥ
 ΤΟΝ ΑΥΧΕΝΑ • // ΡΥΠΟΝ ΔΕ ΦΙΛΩΝΤΑ
 ΨΥΧΗΣ ΣΜΗΧΕΙΝ ΑΓΑΝ • // ΦΑΣΚΩ ΠΙΝΥΤΟΝ
 ΤΟΥΤΟΝ ΤΟΝ ΑΝΔΡΕΑΝ • // ΥΠ' ΟΥΔΕΝΟΣ
 ΠΑΝΤΩΝ ΟΣ ΗΣΗΣ ΙΣΧΥΟΣ • // ΡΩΣΘΕΙΣ
 ΣΟΛΙΣΑΙ ΤΟΝ ΝΑΟΝ ΣΤ ΤΟΝ ΔΙΟΛΟΝ • //
 ΙΔΡΙΟΣ ΑΖΥΓΟΝ ΔΑΝΙΗΛΟΝ ΧΕΡΘΙΝ • //
 ΟΛΒΙΖΕΤΑΙ ΜΕΝ ΥΠΟ ΤΩΝ ΕΥ ΕΙΔΟΤΩΝ • //
 ΣΩΖΟΙ ΔΕ ΣΩΤΗΡ ΤΟΣ ΒΙΟΥΝΤΑΣ
 ΕΜΦ^ΘΒ^ΩΣ •

+ Πρὸς τὸν σὸν, ᾧ Δέσποινα, νεῦσον ἰκέτην
 // ὀλοψύχως κλίνοντα νοῦ τὸν αὐχένα //
 ρῦπον δὲ φιλοῦντα ψυχῆς σμήχειν ἄγαν //
 φάσκω πινυτὸν τοῦτον τὸν Ἀνδρέαν // ὑπ'
 οὐδενὸς πάντων ὅς, ἥσης ἰσχύος // ῥωσθεῖς
 στολῖσαι τὸν ναὸν σου τόνδ' ὅλον // ἰδρίος
 ἀζυγοῦ Δανιήλου χερθῖν // ὀλβίζεται μὲν
 ὑπὸ τῶν εὖ εἰδότες // σώζει δὲ Σωτὴρ τοὺς
 βιοῦντας ἐμφόβως

ΤΕΡΜ' ΑΠΛΟΝΣΙΔ ΙΔΡΩΣ ΔΑΝΙΗΛ
 ΑΖΕΝΚΤΟΝ • // ΝΑΟΣ Ο ΔΑΧΡΩΤΣ ΚΗΣΑΤΟ
 ΠΑΝΑΓΙΗΣ • // ΣΥΝ ΔΑΠΑΝΑΙΣΙ ΠΑΣΤΑΙΣ
 ΕΥΓΕΝΕΟΣ ΚΟΜΩΣ • // ΑΝΔΡΕΣ
 ΕΝΦΑΦΕΟΣ ΠΗΘΕΣΙΝ ΕΝΓΡΑΓΙΗΣ • //
 ΕΠΤΑΚΙΣ ΧΙΛΙΩ ΕΝΕΝΗΚΟΣΩ ΠΕΜΠΤΩ
 (Ε)ΤΣ • // ΑΝΓΟΝΤΟΙΟ ΕΗΝ Κ ΝΕΩΝ
 ΙΤΑΜΕΝΟΥ:

Τέρμα πλουσίου ιδρωτος Δανιήλ αζεύκτου //

Κτιτορική επιγραφή του ναού της Γεννήσεως της Θεοτόκου. Μονή Κορώνας. Αγραφα (εικ. 93)

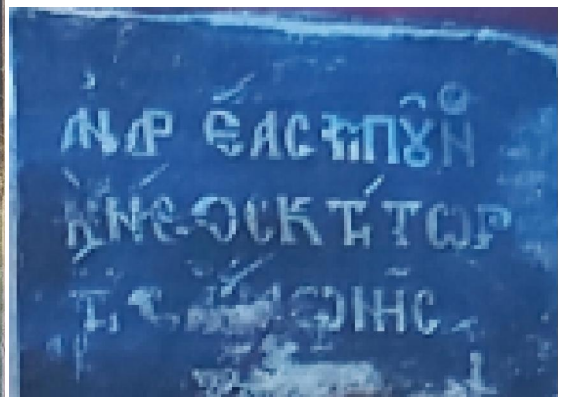
ναὸς ὃ δ'ἀχράντου κτήσατο Παναγίης // σὺν
δαπάναισι πλείσταις εὐγενέος κομόωντος //
Ἀνδρέου εὐτραφέος πλήθεσιν εὐπραγίης //
Ἑπτακισχίλιῳ ἐνενηκοστῷ πέμπτῳ ἔτει //
Αὐγούστοιο ἐνῆν κ(αὶ) νέαν ἱσταμένου³⁹⁰

Εντοπίζονται ορθογραφικά λάθη ὅπως *σμήχειν* ἀντὶ *σμήχην*, *πινυτὸν* ἀντὶ *πενητὸν*.

Πάνω ἀπὸ τις προαναφερθεῖσες ἐπιγραφές ἀπεικονίζεται ὁ κτίτορας Ἀνδρέας Μπούνος, νὰ κρατᾷ ομοίωμα τοῦ ναοῦ ποὺ το προσφέρει στὴν ἐνθρονη Θεοτόκῳ³⁹¹ (εἰκ. 94). Στὸ πάνω μέρος τῆς κεφαλῆς τοῦ βρίσκεται ἡ ἐπιγραφή «Ἀνδρέας Μπούνος καὶ νέος κτίτωρ τῆς μονῆς» (εἰκ. 95). Εντοπίζεται ορθογραφικὸ λάθος στὴ λέξη *μωνῆς* ἀντὶ *μονῆς*.

Παράσταση τοῦ κτίτορα τοῦ ναοῦ τῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου τῆς μονῆς Κορώνας. Ἀγραφα (εἰκ. 94)

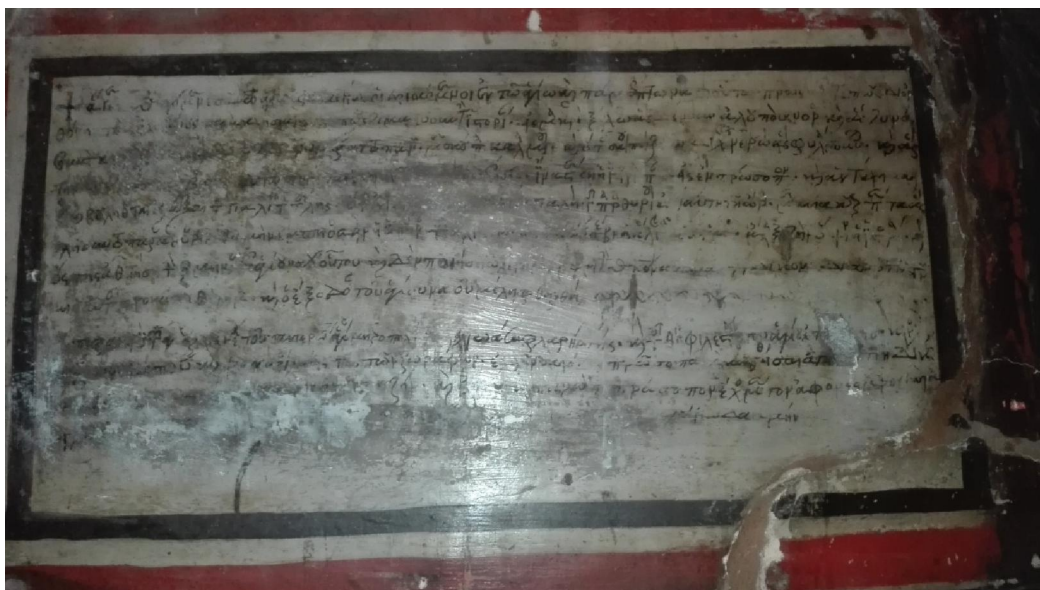

Λεπτομέρεια τῆς ἐπιγραφῆς στὴν παράσταση τοῦ κτίτορα (εἰκ. 95)

Επίσης, μία ἀκόμη ἐκτενὴς ἐπιγραφή (εἰκ. 96) βρίσκεται στὸ βόρειο τοῖχο τοῦ καθολικοῦ. Τὸ κείμενο τῆς ἀναπτύσσεται σὲ μικρογράμματη γραφή, πλασιωμένο ἀπὸ μία μαύρη γραμμὴ πάνω σὲ μαρμάρινη πλάκα καὶ ἀναφέρει τὰ εξῆς:

³⁹⁰ Πατέρες Ἱερῶς Μονῆς, Μονὴ Κορώνης, 24. ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Ἀγραφα, 312. ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 179-180.

³⁹¹ ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Ἀγραφα, 313.

Επιγραφή στον ναό της Γεννήσεως της Θεοτόκου της μονής Κορώνας. Αγραφα (εικ. 96)

†Άγιε καθηγούμενε σὺν τῷ ἁγίῳ ἑφημερίῳ οἱ ἐστιασόμενοι ἐν τῷ ἁγίῳ καὶ πανσέπτῳ ναῷ τοῦτο γινώσκετε πῶς διορ -// θόνω τὸ κλησιαρέους, πῶς τί μαζεύω κὺ τί ἱστορί : Εἰς μακρὸ ξύλο ἅς δένουν ἀλουποῦς νορὰ³⁹² καὶ ἅς τυνάζουν τὸν κονιορτὸν καὶ τὰ ἀνυφαντοπάνια μὲ σκούπα καλαμιοῦ καὶ ὅταν σκουπήζετε δίχως νερὸ φυλάγεσθε καὶ ἅς τηνάσετε κάθε Σάββατον οὕτω ποιῆται ἐν παντὶ καιρῷ ὡς λέγομεν ἵνα στέκη ἡ ἱστορία εἰς ἓν πρόσωπον καὶ ἂν τύχη κα -// θαρὰ καὶ βουληθῆτε ἀλλάξει τὰ γιαλιά ...λῆς ὅταν εὐγάλη ὁ τεχνίτης τὸ ἓνα γιαλιὲ τοῦ παραθυρίου ἐν τούτῃ τῇ ὥρᾳ μὲ μία καρπέτα // ἅς κλείσουν τὸ παραθύρι νὰ μὴν ἔμπη ὁ αἰεὶρ ἢ ὁ πῆρα τοῦ ἡλίου ἔσωθεν ὅπου καὶ ἂν εἰσέβῃ ὁ ἥλιος ἀλλάξει τὴν ὄψιν ἢ ἱστορία καὶ // ὅστις ἀθ(ε)τήση τὴν ἐξαμηνία τοῦ ἁγίου ναοῦ τούτου καὶ δὲν ποιήσῃ ᾧ λέγομεν νὰ ἔχη τὴν Θ -// εοτόκον αὐτὴν ἀντίδικον διὰ τὸ τῆς γνώμης αὐτοῦ γεγωναίνε θέλημα καὶ ὁ ἔξοδος τοῦ ἁγίου ναοῦ μέλη φθαρθῇ

Ἐπιφάνεια τοῦ ἁγίου ἀρχιερέως τοῦ πανιερωτάτου ἁγίου μητροπολίτου Ἰωάσαφ Λαρήσης καὶ τοῦ θεοφιλεστάτου ἁγίου ἐπισκόπου κυρίου Λαυρεντίου Καπούας καὶ Φαναρίου. Ὅστις τῶν ζωγράφων ἔλθειν σκιάσαι πρόσωπα καὶ...ηδι καλῶς ἡδέα μῆτε ἀλίψαι χάρτην καὶ καπνιστὴν καὶ βάλη ἐπάνω εἰς πρόσωπον ἔχομε τὸν ἀφορεσμένον καὶ ἀσυγχόρετον καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτον καὶ ἡ μερὴς αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἰούδα ἀμὴν³⁹³

Στην παραπάνω επιγραφή δίνονται λεπτομερείς οδηγίες τόσο για τη φύλαξη και συντήρηση των τοιχογραφιών από τις καιρικές συνθήκες και τον κατά καιρούς καθαρισμό τους, όσο και για τη φύλαξή τους από τυχόν επεμβάσεις νεότερων ζωγράφων. Στην επιγραφή εντοπίζονται ορθογραφικά λάθη, όπως *τυνάζουν* ἀντὶ *τινάζουν*, *σκουπήζετε* ἀντὶ

³⁹² Εἶναι ἡ σουρά της αλεπούς. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἱερὰ μονὴ Κορώνης.

³⁹³ Πατέρες Ἱερᾶς Μονῆς, Μονὴ Κορώνης, 69-70.

σκουπίζετε, τινάσετε αντί τινάσετε, πρόσωπον αντί πρόσωπο, βουληθήτε αντί βουληθεῖτε, γιαλιά αντί γυαλιά, γιαλή αντί γυαλί, πήρα αντί πυρά, πρόσωπα αντί πρόσωπα, ασυγχώρετον αντί ασυγχώρετον.

Η μονή αποτελείται από τέσσερα παρεκκλήσια, του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, της Αγίας Τριάδος, της Ευρέσεως ή της Παναγίας των Αγγέλων και τέλος των Αγίων Πέτρου του Αθωνίτου και Ονουφρίου του Αιγυπτίου³⁹⁴.

Παρεκκλήσι του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου της μονής Κορώνης Αγράφων (1739)

Το παρεκκλήσι του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου είναι προσκολλημένο στη βόρεια πλευρά του εξωνάρθηκα του καθολικού. Πρόκειται για μονόκλιτο ναῦδιο με ημικυκλική κόγχη και τρίπλευρη επικλινή στέγη. Διαθέτει δύο θύρες στον εξωνάρθηκα και στη βόρεια πλευρά³⁹⁵.

Στο βόρειο τοίχο του κυρίως ναού υπήρχε μία επιγραφή, η οποία αν και δε σώζεται σήμερα, είναι γνωστό ότι ανέφερε *εἶμαι ὁ κτήτωρ ἐκ χωρίου Βραγιανῶν Ἀποστολάκης ἔτει ἀπὸ Χρ. αψλε*. Αυτή συνόδευε την παράσταση του κτίτορα που υπάρχει σήμερα. Κτίτορας του παρεκκλησίου του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου ήταν ο Αποστολάκης από το χωριό Βραγκιανά και το 1739 έγινε η αγιογράφηση του παρεκκλησίου με δικά του έξοδα³⁹⁶. Η λέξη κτίτωρ υπονοεί τη συμβολή του Αποστολάκη στην ιστόρηση του παρεκκλησίου και όχι στην ανέγερσή του. Αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι ο κτίτορας που εμφανίζεται στη μονή, ο Ανδρέας Μπούνος, διακρίνεται να κρατά ομοίωμα του καθολικού στο οποίο είναι προσκολλημένο το παρεκκλήσι. Η απεικόνιση του Αποστολάκη να κρατά φορητή εικόνα του Προδρόμου στα χέρια του, διαφοροποιείται από άλλες κτιτορικές παραστάσεις, στις οποίες συνήθως οι χορηγοί κρατούν ομοίωμα του ναού (εικ. 97). Η αναφορά στο ζωγράφο παραλείπεται και δεν είναι γνωστό ποιος ιστόρησε το παρεκκλήσι.

³⁹⁴ Πατέρες Ἱερᾶς Μονῆς, Μονή Κορώνης, 85-88.

³⁹⁵ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 31.

³⁹⁶ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Ἱερὰὶ μοναὶ, 39. Σε αντίθεση με τον Ιεζεκιήλ, ο Ορλάνδος υποστηρίζει την αναγραφή της χρονολογίας 1739 αντί για 1735. ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 31, υποσ.111. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Σταχυολογήματα, 410.

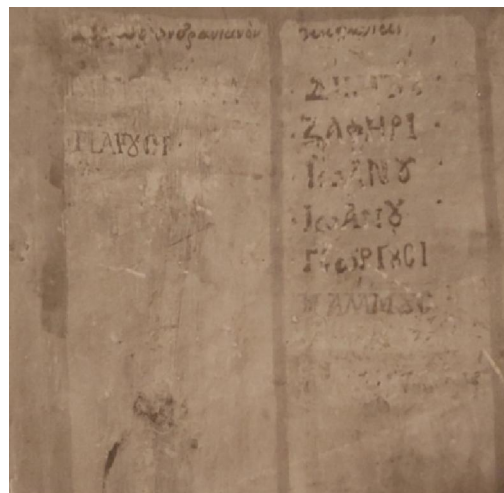
Πρόσφατη απεικόνιση της παράστασης του κτίτορα στο παρεκκλήσι του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου στη μονή Κορώνας. Αγραφα (εικ. 97)

Απεικόνιση από το άρθρο του ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Τερά μονή Κορώνης, ΕΕΒΣ ΙΕ (1939), 410 (εικ. 97)

Ακόμη, στην κόγχη της πρόθεσης αναφέρονται τα ονόματα του κτίτορα και άλλων προσώπων σε δύο στήλες:

Μνήσθητι κύριε τῶν κτητόρων τῆς Ἀγίας μονῆς ταύτης ἐκ χωρίου Βρανιανῶν Καστανιάς α' στήλη: Ἀποστόλη // Παρούση β' στήλη : Δημητρίου // Ζαφήρι // Ἰωάννου// Ἰωάννου // Μαλάμους//.. άννου...α //...γράφως³⁹⁷ (εικ. 98).

Ονόματα του κτίτορα και άλλων προσώπων στην κόγχη της πρόθεσης του παρεκκλησίου του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου στη μονή Κορώνας. Αγραφα (εικ. 98)

³⁹⁷ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 31.

Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου Αστρίτσας (1740)

Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Αστρίτσα (εικόνα από ΤΡΟΥΠΚΟΥ, *Οι τοιχογραφίες*, 224) (εικ. 99)

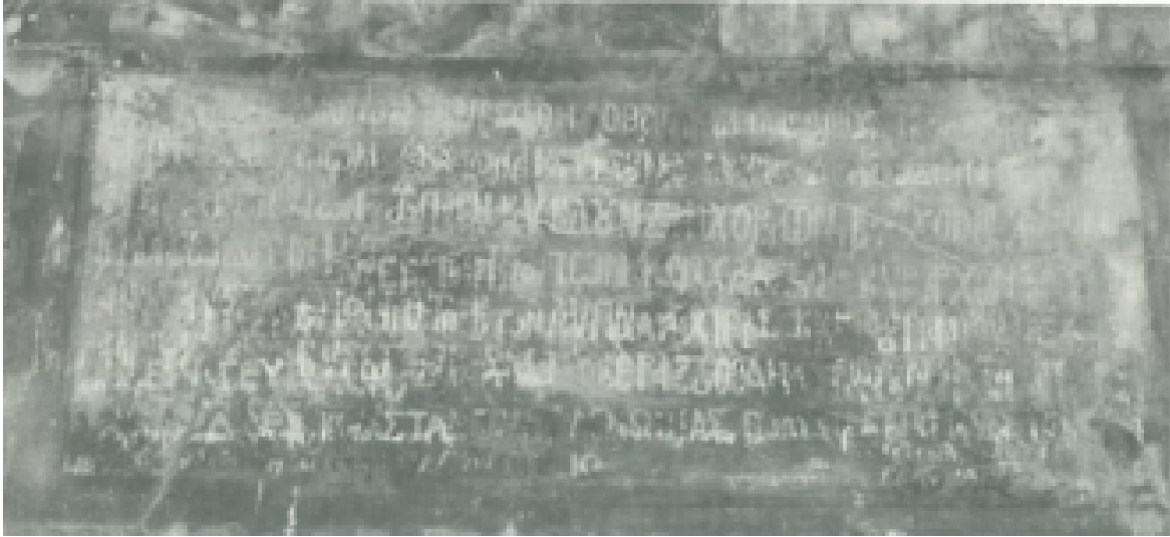
Βορειοανατολικά της Καρδίτσας συναντάται το χωριό Αστρίτσα³⁹⁸, στο κέντρο του οποίου βρίσκεται ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (εικ. 99), ο οποίος εγκαταλείφθηκε με την ίδρυση της νέας εκκλησίας³⁹⁹. Πρόκειται για μία μονόχωρη βασιλική με δίρριχτη στέγη και υπερυψωμένο νάρθηκα στα δυτικά. Στο νότιο τοίχο του κυρίως ναού και στο δυτικό του νάρθηκα, υπάρχουν δύο θυραία ανοίγματα αντίστοιχα, εκ των οποίων το πρώτο παραμένει εν χρήσει. Ακόμη, βόρεια του δυτικού τοίχου εξωτερικά, είναι μία μικρών διαστάσεων πρόχειρη κατασκευή, η οποία έχει αποθηκευτική χρήση.

Η κτιτορική επιγραφή βρίσκεται στο εσωτερικό υπέρθυρο της νότιας εισόδου και σώζει πληροφορίες σχετικά με την ίδρυση και ιστόρηση του ναού (εικ. 100). Φαίνεται ότι η επιγραφή έχει υποστεί μεταγενέστερες προσθήκες στο κάτω τμήμα της, οι οποίες αντικατέστησαν τμήματα του αρχικού κειμένου⁴⁰⁰. Το κείμενο της επιγραφής είναι δυσανάγνωστο, διότι έχει υποστεί πολλές φθορές και γι' αυτό το λόγο παρατίθεται από την Σδρόλια και την Τρούπκου με κάποιες παραλλαγές.

³⁹⁸ Η παλαιότερη ονομασία του χωριού ήταν Μπουλή.

³⁹⁹ ΤΡΟΥΠΚΟΥ, *Τοιχογραφίες*, 223-244.

⁴⁰⁰ ΤΡΟΥΠΚΟΥ, *Τοιχογραφίες*, 223-244.

Κτιτορική επιγραφή του ναού Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Αστρίτσα
(εικόνα από ΤΡΟΥΠΚΟΥ, Οι τοιχογραφίες, 225) (εικ. 100)

Ανηγέρθη εκ βάθρων καὶ ἱστορήθη ὁ θεῖος καὶ πάν -// σεπτος ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου διὰ ἐξόδου τῶν // εὐλαβῶν χριστιανῶν καὶ τῶν περιχώρων ... // [συν]δρομῇ τῶν ἐπίτροπῶν Ἀρχοντῇ [Νικο]λάου Παναγιώτῃ // ἀχιερατεύοντος τοῦ Ἁγίου Λαρίσσης κυρίου Ἰακώβου // ἱερατεύοντος τῶν ἱερέων Θεοδοσίου Δημητρίου Τριανταφύλλου // Θεοδώρου Κωνσταντίνου Λεμωνιάς Πολύζου Ἀναγνώστου // ἀνανεώθη ἐν ἔτῃ 1906 Μαΐου 10 // ἐτελιώθη ἐν ἔτῃ 1740 Μαρτ(ίου)⁴⁰¹

Παρέχεται η πληροφορία ὅτι το ἔτος 1740 ολοκληρώθηκε ἡ ἀνέγερση ἐκ βάθρων καὶ ἡ ἱστόρηση τοῦ ναοῦ⁴⁰², σύμφωνα με διαταγὴ τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης Ἰακώβου Β΄⁴⁰³. Οἱ ἐπίτροποι Ἀρχοντῆς, Νικόλαος καὶ Παναγιώτης καὶ οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ καὶ τῶν περιχώρων τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα δὲν σώθηκαν, συνέβαλαν στα ἐξόδα τοῦ ναοῦ. Οἱ ἱερεῖς ἦταν ὁ Θεοδόσιος, ὁ Δημήτριος, ὁ Τριαντάφυλλος, ὁ Θεόδωρος, ὁ Κωνσταντίνος, ὁ Λεμονιάς, ὁ Πολύζος, ὁ Ἀναγνώστης. Ὁ Θεόδωρος ἴσως ταυτίζεται με τὸν ζωγράφο ἱερέα ἀπὸ τὴν Ἀγιά Λάρισας που θὰ τονιστοῦν στὴ συνέχεια. Οἱ μεταγενέστερες προσθήκες στὴν ἐπιγραφή μαρτυροῦν τὶς ἐργασίες ἀνανέωσης τοῦ ναοῦ 10 Μαΐου τοῦ 1906. Παρατηρεῖται ὀρθογραφικὸ λάθος ἔτη ἀντὶ ἔτει.

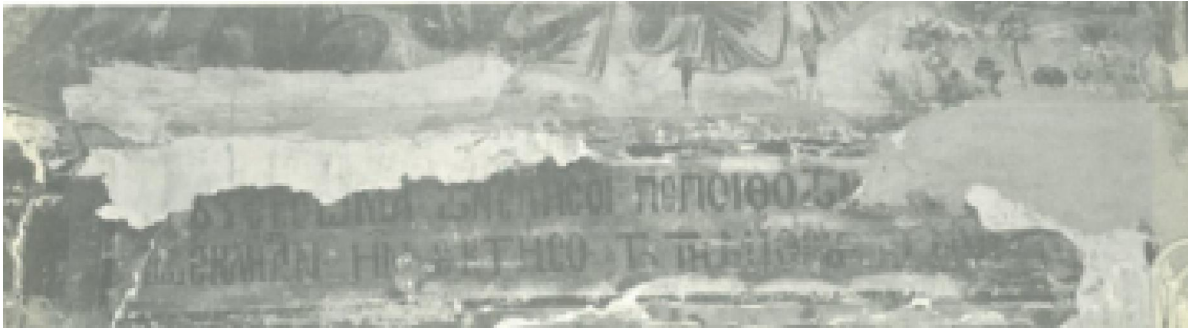
Στον νάρθηκα υπάρχουν ἀκόμη δύο ἐπιγραφές με ὑμνολογικὸ περιεχόμενο. Ἡ πρώτη που βρίσκεται στὴ δυτικὴ θύρα (εικ. 101), ἀποτελεῖ τμήμα τῆς τρίτης ὠδῆς τοῦ Κοσμά

⁴⁰¹ ΣΔΡΟΛΙΑ, Περιοδεῖες, 226-227. Για τὴ μεταγραφή τῆς Τρούπκου, βλ. ΤΡΟΥΠΚΟΥ, Τοιχογραφίες, 224.

⁴⁰² Για τὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα τοῦ ναοῦ, βλ. ΤΡΟΥΠΚΟΥ, Τοιχογραφίες, 226-231.

⁴⁰³ Τὸ ὄνομά του ἀναφέρεται ἐπίσης στὴν κτιτορικὴ ἐπιγραφή τοῦ ναοῦ τῆς Ὑπαπαντῆς στο Θετίδιο Λάρισας.

του Μελωδού και ψάλλεται στον όρθρο της εορτής της Υπαπαντής και στα θυρανοίξια των ναών⁴⁰⁴ και αναφέρει:

Επιγραφή του ναού Κοιμήσεως της Θεοτόκου στον νάρθηκα. Αστρίτσα
(εικόνα από ΤΡΟΥΠΚΟΥ, Οι τοιχογραφίες, 226) (εικ. 101)

Ὁ ΣΤΕΡΕΩΜΑ ὧΝ ΕΠΗ ΣΟΙ ΠΕΠΟΙΘΩΝ [.....] ΕΚ[.]ΛΗ[.]ΑΝ ἦΝ ΕΚΤΗΣΟ ΤΟ ΤΗΜΙΟ
CΘ [.....]

Τὸ στερέωμα τῶν ἐπὶ σοί πεποιθότων [στερέωσον κύριε τὴν] ἐκ[κ]λη[σί]αν ἣν ἐκτήσο τὸ
τημίο σου [αἷματι]

Παρατηρούνται ορθογραφικά λάθη στην επιγραφή, καθώς διαβάζεται ἐπὶ ἀντὶ ἐπὶ
ἐκτήσο ἀντὶ ἐκτήσω, τημίο ἀντὶ τιμίω.

Η δεύτερη επιγραφή βρίσκεται πάνω από την ανατολική θύρα προς τον κυρίως ναό.
Προέρχεται από τους Αναβαθμούς (ήχος α', αντίφωνο Γ') και ψάλλεται στον όρθρο της
Κυριακής της Ορθοδοξίας και της Β' Κυριακής του Ματθαίου, και συνδυάζεται με τη σκηνή
της Τελικής Κρίσης που απεικονίζεται στον ανατολικό τοίχο του νάρθηκα⁴⁰⁵. Η επιγραφή
είναι η εξής:

Ἐπὶ οἶκον Δαυῖδ, φόβος μέγας· ἐκεῖ γὰρ θρόνων ἐκτεθ(έ)ντων, κριθήσονται ἅπασαι,
αἱ φυλαὶ τῆς γῆς καὶ γλῶσσαι).

Στην εξωτερική επιφάνεια του νότιου τοίχου, πάνω και αριστερά της εισόδου,
υπάρχει εντοιχισμένη μία εγχάρακτη επιγραφή η οποία αναφέρει:

ΕΘΕΜΕ -// ΛΙ[...] // ΝΑΟΣ Τ -// ΙΣ ... // ΑΓΙΑΣ ... // ΜΙΤΕ (ΡΑ)Σ // ...Α

ἐθεμε-//λι[ώθει]// ναὸς τ -// ις ... // Ἀγίας ... // μιτέ(ρα)ς // ...α

Παρατηρεῖται ορθογραφικό λάθος στη λέξη μιτέρας ἀντὶ μητέρας.

⁴⁰⁴ ΤΡΟΥΠΚΟΥ, Τοιχογραφίες, 223-244.

⁴⁰⁵ ΤΡΟΥΠΚΟΥ, Τοιχογραφίες, 223-244.

Ναός Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου Δρακότρυπας
(1741)

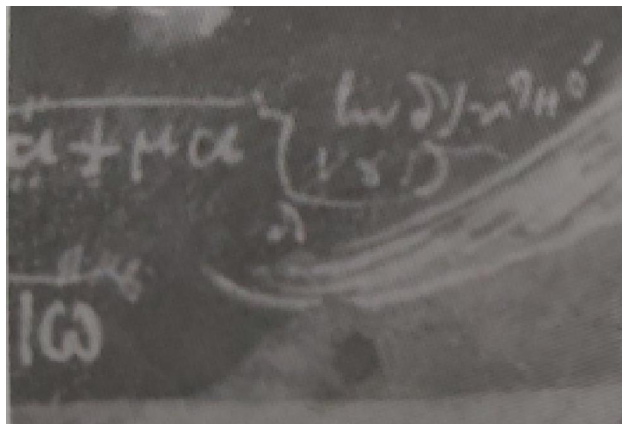
Ναός του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου. Δρακότρυπα (εικ. 102)

Στο νότιο άκρο του χωριού Δρακότρυπας βρίσκεται ο μικρών διαστάσεων ενοριακός ναός του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου (εικ. 102). Πρόκειται για έναν μονόχωρο ναό με ημικυκλική κόγχη, δίρριχτη στέγη και κλειστό εξωνάρθηκα στη βόρεια πλευρά.

Επιγραφή του ναού του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου Δρακότρυπας (1741)

Υπάρχει μία χαραγμένη επιγραφή πάνω από την είσοδο του βόρειου τοίχου (εικ. 103) και συγκεκριμένα εντός του πλαισίου της σκηνής του Αναπεσόντος Χριστού (εικ. 104). Αναπτύσσεται με μικρογράμματη γραφή και σώζεται αποσπασματικά. Δίνεται η από γεννήσεως του Χριστού χρονολογία αψμα που αντιστοιχεί στο έτος 1741 που έγινε η ιστόρηση του ναού :

αψμα ΙνδικτΗό // νου 15 // Ιω^δ
αψμα ινδικτηό // νου 15 // Ίω(άνν)ου

Λεπτομέρεια της επιγραφής του ναού του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου. Δρακότρυπα (εικ. 103)

Επιγραφή στην είσοδο του βόρειου τοίχου του ναού του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου. Δρακότρυνπα (εικ. 104)

Σύμφωνα με τη σωζόμενη αποσπασματική επιγραφή, η εικονογράφηση του ναού έγινε το 1741. Η αναγραφή της δεκάτης πέμπτης ινδικτιώνος δεν έχει κάποιο νόημα, εκτός εάν θεωρήσουμε αυτή την αναγραφή ως επίδειξη «λογιοσύνης». Παρατηρείται ότι ο ζωγράφος, αντί του μήνα αναγράφει τη λέξη *ινδικτιώνα* και προσθέτει τον αριθμό 15, ο οποίος είναι ο κύκλος της ινδικτιώνας που περιλάμβανε 15 έτη. Εντοπίζεται ορθογραφικό λάθος στη λέξη *ινδικτηόνου* αντί *ινδικτιώνος*.

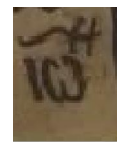
Αριστερά της παράστασης, τα γράμματα «Ιω...ου» δεν δείχνουν με βεβαιότητα ότι αναφέρονται στο ζωγράφο ή στο χορηγό του έργου⁴⁰⁶. Πιθανόν, γράφει το όνομα *Ιω(άνν)ου* και αποτελεί υπογραφή του ζωγράφου. Αυτό ο τύπος συναντάται και σε άλλες επιγραφές μνημείων στις οποίες υπογράφει ο ζωγράφος *Ιωάννης*. Παραδείγματα αποτελούν η μονή Γενεσίου Θεοτόκου στη Νεράιδα (1651) (εικ. 105) με την οποία συγκλίνει και περισσότερο, ο ναός της Θεοτόκου Φανερωμένης στη μονή Πελεκητής στην Καρύτσα (1667) (εικ. 106) και το παρεκκλήσι της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στο Καταφύγι (1672) (εικ. 107). Εάν πρόκειται για το ζωγράφο, τότε θα είναι για πρώτη φορά η αναφορά του ονόματος αυτού του ζωγράφου στον 18^ο αι., σε αντίθεση με την προηγούμενη εποχή.

Επιγραφή από την παράσταση του κτίτορα της μονής Γενεσίου Θεοτόκου. Νεράιδα (εικ. 105)

Επιγραφή από την παράσταση του κτίτορα του ναού Θεοτόκου Φανερωμένης στη μονή Πελεκητής. Καρύτσα (εικ. 106)

Επιγραφή από την κτιτορική επιγραφή του παρεκκλησίου της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στη μονή Πέτρας. Καταφύγι (εικ. 107)

⁴⁰⁶ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 32.

Δεξιά της παράστασης, και πάνω από τις μορφές, υπάρχει επιγραφή, η οποία δεν έχει σωθεί ολοκληρωτικά και αναγράφει:

... ἰγ ...βλας η ..μγ ἀνέβης ...ον ενοι μηθη ἀγλῆον ἐγγέρει αὐτόν:~

Ακόμη, μία δίστιχη επιγραφή, η οποία δε σώζεται ολοκληρωτικά (εικ. 108), βρίσκεται κάτω από την προαναφερθείσα παράσταση να αναγράφει το εξής:

Επιγραφή στο υπέρθυρο εισόδου του ναού του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου. Δρακότρυπα (εικ. 108)

Ὅπιος τ(ων) ἱερέον κι .. καὶ ὁ ... γράδ, ον μ... τα βρέξη....

Η παραπάνω επιγραφή φαίνεται να έχει αποτροπαϊκό χαρακτήρα και σχετίζεται με την προστασία τοιχογραφιών. Είναι η μοναδική φορά που απαντά σε ναό του 18^{ου} αιώνα⁴⁰⁷.

⁴⁰⁷ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 32.

Μονή Προφήτη Ηλία Πετροχωρίου

(1754)

Μονή Προφήτη Ηλία. Πετροχώρι (αρχείο Ξ. Κουτή) (εικ. 109)

Σε μικρή απόσταση από το Πετροχώρι βρίσκεται ένας μικρός ναός αφιερωμένος στον Προφήτη Ηλία, ο οποίος αποτελεί και το μοναδικό κτίσμα από το κτιριακό συγκρότημα της μονής⁴⁰⁸ (εικ. 109). Αρχιτεκτονικά, ανήκει στον μονόκλιτο αθωνικό τύπο με την είσοδό του να βρίσκεται στα δυτικά⁴⁰⁹. Ο τοιχογραφικός διάκοσμος που έχει σωθεί, παρουσιάζει κοινά χαρακτηριστικά με αυτά του καθολικού της μονής Σπηλιάς, της οποίας η μονή ήταν μετόχι⁴¹⁰.

⁴⁰⁸ Για την περιγραφή του ναού, βλ. ΚΟΡΛΟΣ, Μοναστήρι, 97.

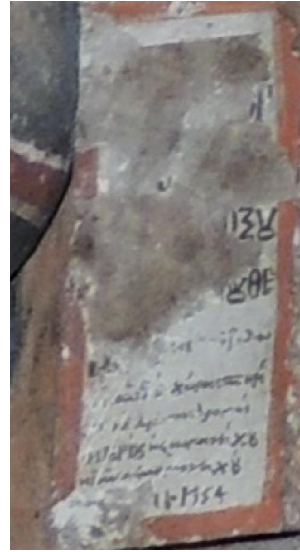
⁴⁰⁹ Για την αρχιτεκτονική, βλ. ΚΑΡΑΤΖΟΓΛΟΥ, Ναοί Αθωνίτικου, 180.

⁴¹⁰ ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 240.

Στο διασωθέν τέμπλο, στο βόρειο άκρο του Δωδεκαόρτου φέρει επιγραφή με χρονολογία 1754 (εικ. 110) και η οποία είναι η εξής:

[Αγίων] ... [προφήτου ἐνδ]όξου //ήλιου τοῦ θε -//[σβί]του καὶ διὰ ἐξόδου τῆς ταύτης χώρας Σπηρέλου κὲ διὰ συνδρομῆς Γριγορίου ἱερομονάχου κ(αὶ) Ἀνθίμου μοναχοῦ Ἀυγούστου 15 ... 1754⁴¹¹

Εντοπίζονται κάποια ορθογραφικά λάθη, όπως Σπηρέλου ἀντί Σπυρέλου, κὲ ἀντί καὶ, Γριγορίου ἀντί Γρηγορίου.

Επιγραφή στο τέμπλο της μονῆς Προφήτη Ηλία. Πετροχώρι (αρχεῖο Ξ. Κουτῆ) (εικ. 110)

⁴¹¹ Η ἴδια χρονολογία ἀναγράφεται στο νότιο βημόθυρο, ἐνῶ στο βόρειο οἱ δωρητές: (...) δούλου κυ(ρίου) Δημήτριου κ(αὶ) Ἰωάν(νη) (...) (...) δορι // ζήλου (...), βλ. ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 241.

Μονή Αγίας Τριάδος Δρακότρυπας (1758)

Μονή Αγίας Τριάδος. Δρακότρυπα (εικ. 111)

Η μονή Αγίας Τριάδος (εικ. 111) βρίσκεται τέσσερα χιλιόμετρα νοτιοδυτικά του χωριού Δρακότρυπα⁴¹² επί του όρους Οξυά σε υψόμετρο 800 μέτρα και ιδρύθηκε στα μέσα περίπου του 18^{ου} αιώνα⁴¹³, το 1743⁴¹⁴. Την ίδια χρονιά ολοκληρώθηκε και η ανέγερση του καθολικού. Από το 2004 λειτουργεί με μία μικρή γυναικεία αδελφότητα.

Από αρχιτεκτονική άποψη, ο ναός ανήκει στον τετρακίονιο σταυροειδή εγγεγραμμένο τρουλλαίο με χορούς τύπο (Αθωνίτικος). Επίσης, ο ναός διαθέτει νάρθηκα στη δυτική πλευρά και η είσοδος σε αυτόν γίνεται από δύο θύρες, μία στο νότιο και μία στο δυτικό τοίχο του⁴¹⁵.

⁴¹² Η παλαιότερη ονομασία του χωριού ήταν Σκλάταινα. Σε σιγίλλιο του Πατριάρχη Παϊσίου Β' 1743 και στο Συναξάρι του Αγίου Διονυσίου του εν Ολύμπω αναγράφεται ως Πηλάτενα ή Πλάταινα ή Γλάτινα. Βλ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *Ανέκδοτα πατριαρχικά έγγραφα*, 146-147. ΚΑΡΑΤΖΟΓΛΟΥ, *Μονή*, 102.

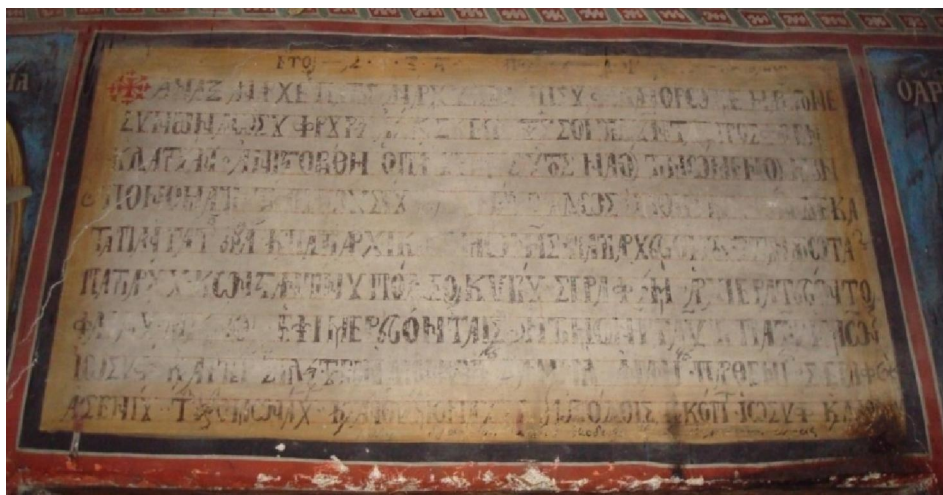
⁴¹³ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, *Τοιχογραφίες*, 36.

⁴¹⁴ ΑΛΕΞΑΚΗΣ, *Άγγραφα*, 318.

⁴¹⁵ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, *Τοιχογραφίες*, 36. Για περισσότερα στοιχεία αρχιτεκτονικής, βλ. ΚΑΡΑΤΖΟΓΛΟΥ, *Μονή*, 139. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ναοί Αθωνίτικου*, 108-116.

Κτιτορική επιγραφή της μονής Αγίας Τριάδος Δρακότρυπας (1758)

Στο υπέρθυρο της κύριας εισόδου από τον νάρθηκα υπάρχει η κτιτορική επιγραφή, η οποία περικλείεται σε ορθογώνιο παραλληλόγραμμο τρίχρωμο (μαύρο, λευκό, κόκκινο) πλαίσιο (εικ. 112). Το χρώμα του φόντου είναι ξεθωριασμένη ώχρα και των γραμμάτων μαύρο. Η αρχή του κειμένου σηματοδοτείται από κόκκινο σταυρό στο αριστερό άκρο του πρώτου στίχου. Η επιγραφή αποτελείται από 11 μεγαλογράμματους στίχους με εξαίρεση τον πρώτο και τελευταίο στίχο, στον οποίο απαντά η μικρογράμματη γραφή. Οι λέξεις χωρίζονται μεταξύ τους με κόμμα ή τελεία, τα οποία είναι τοποθετημένα στο μέσο του κενού διαστήματος και υπάρχουν τόνοι και πνεύματα. Οι τέσσερις πρώτοι στίχοι της επιγραφής είναι έμμετροι και το υπόλοιπο κείμενό της είναι πεζό. Η σημερινή της μορφή δεν βρίσκεται σε καλή κατάσταση και γι' αυτό το λόγο η παρούσα μελέτη συμβουλευτήκε και την απεικόνιση της επιγραφής από την Τρούπκου, η οποία είναι πιο ευδιάκριτη και είναι η εξής:

Κτιτορική επιγραφή της μονής Αγίας Τριάδος. Δρακότρυπα (εικ. 112)

«ΕΤΟΣ ΖΞ ΣΤ ΑΠΟ ΧΘ ΑΨ κατά μηνί...μβρίου 23.» //

†ΑΝΑΣ ΑΝΑΡΧΕ ΠΑΤΡΟΣ ΑΝΑΡΧΟΥ ΛΟΓΕ ΙΗΣΧ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΕ ΗΛΨΙ ΓΟΝΕ // ΣΥΝΝ Ω ΝΑΩ ΣΧ
ΦΡΩΡΣ ΑΕΙ Κ ΣΚΕΠΕ ΨΣ ΣΟΙ ΤΕΛΩΝΤΑΣ ΓΡΟΣΦΟΡΑΝ // Κ ΛΑΤΡΣΑΝ ΑΝΙΣΟΡΗΘΗ Ο
ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΞΟΣ ΝΑΟΣ ΤΙΜΩΜΕΝΟΣ ΜΕΝ // ΕΠΟΝΟΜΑΤΙ ΤΗΣ ΟΜΩΔΣΙΣ Κ
ΑΔΙΑΙΡΕΤΟΥ ΤΡΙΑΔΩΣ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΣ ΔΕ ΚΑ -// ΤΑ ΠΑΝΤΑ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ Κ
ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗΣ ΜΩΝΗΣ ΠΑΡΙΑΡΧΕΥΟΝΘΣ Δ ΑΝΑΓΩΤΑΤΟΥ // ΠΑΤΡΑΡΧ·
ΚΩΝΣΑΝΤΙΝΟΠΟΛΕΟ ΚΝΡΙΣ ΣΕΡΑΦΕΙΜ ΑΧΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ // ΦΑΝΑΡΙΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ
ΕΦΙΜΕΡΕΥΟΝΤΑΙΣ ΕΝ ΤΗ ΜΟΝΗ ΤΑΝΤΗ ΠΑΤΕΡΩΝ ΗΜΩ // ΙΩΣΥΦ Κ ΑΙΤΕΡΩΝ

ΣΙΛΕΙΔΡΓΟΥΝΤΩΝ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΔΑΝΙΗΛ ΑΝΑΝΙΔ· ΠΑΡΘΕΝΙΔ ΣΕΡΑΦΕΙΜ //
ΑΡΣΕΝΙΔ· ΤΩΝ ΙΕΡΟΜΩΝΑΧΩΝ.. Κ ΑΝΘΙΜΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ ΔΙ ΕΞΟΔΟΙΣ Κ ΚΟΠΙ-
ΪΩΣΝΦ Κ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ // δια χιρώς ταπινού θεοδώρου ιερέως του έκ κόμης αγιάς»

ἔτος Ζ(Σ)ΞΣΤ ἀπό Χ(ριστ)οῦ ΑΨ(ΝΗ) κατὰ μηνὶμβρίου 23 //

ἄναξ ἄναρχε πατρός ἀνάρχου Λόγε Ἰησοῦ φιλάνθρωπε Μαρί(ας) γόνε // σὺν τῷ ναῶ σου
φρούρει αἰεὶ κ(αὶ) σκέπε τ(ο)ὺς σοὶ τελοῦντας προσφορὰν // κ(αὶ) λατρείαν ἀνιστορήθη ὁ
πάνσεπτος οὗτος ναὸς τιμώμενος μὲν // ἐπονόματι τῆς ὁμωουσίου κ(αὶ) ἀδιαιρέτου τριάδως
ὑποκείμενος δὲ κα -// τὰ πάντα τῆς ἀγίας κ(αὶ) πατριαρχικῆς μωνῆς πατριαρχεύοντος τοῦ
παναγιωτάτου // πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως κυρίου Σεραφεῖμ ἀρχιερατεύοντος //
Φαναρίου Μακαρίου ἐφιμερεύονται ἐν τῇ μονῇ ταύτῃ πατέρων ἡμῶν // Ἰωσὺφ κ(αὶ)
αἰτέρων σιλειτουργούντων Διονυσίου Δανιήλ Ἀνανίου Παρθενίου Σεραφεῖμ // Ἀρσενίου τῶν
ιερομωναχῶν κ(αὶ) Ἀνθίμου μονάχου δι' ἐξόδοις κ(αὶ) κόπιδι Ἰωσὺφ κ(αὶ) (Διονυσίου) // διὰ
χιρώς ταπινού Θεοδώρου ιερέως τοῦ ἐκ κόμης ἀγιάς⁴¹⁶

Στους πρώτους στίχους της επιγραφῆς αναγράφονται δύο τύποι χρονολόγησης της
ιστορίας του ναοῦ, ἡ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ΖΞΞΣΤ (7266) καὶ ἡ ἀπὸ γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ
ΑΨΝΗ (1758)⁴¹⁷. Ὁ μῆνας εἶναι ἀγνωστος, καθὼς δὲν σώζεται ολόκληρος. Ὡστόσο, ἴσως
μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν μῆνα Σεπτέμβριο ἢ Νοέμβριο ἢ Δεκέμβριο,
σύμφωνα με τὸ χωρίο -μβρίου που σώθηκε. Στὸ δεύτερο καὶ τρίτο στίχο ἀκολουθεῖ ἕνας
ῥυθμὸς παράκλησης πρὸς τὸ Θεό, ὁ ὁποῖος διακρίνεται γιὰ τὸ δογματικὸ τοῦ περιεχομένου⁴¹⁸.
Ὁ ἐπίσκοπος Μακάριος, ὅπως θὰ τονιστεῖ καὶ στὴ μονὴ Κώστη, διετέλεσε ἀρχιεπίσκοπος
Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου. Γίνεται λόγος γιὰ τὸν πατριάρχη Σεραφεῖμ Β', ὁ ὁποῖος
ἀποκαλεῖται ὡς παναγιώτατος καὶ ὁ ὁποῖος υπῆρξε πατριάρχης ἀπὸ τὶς 27 Ἰουλίου τοῦ 1754
ἕως τὶς 25 Μαρτίου τοῦ 1761⁴¹⁹. Ἀκόμη, δίνεται ἡ πληροφορία, ὅτι ὁ Ἰωσήφ καὶ ὁ ιερομόναχος
Διονύσιος ἦταν οἱ δωρητές, οἱ ὁποῖοι χρηματοδότησαν τὴν ἱστορία τοῦ ναοῦ⁴²⁰. Ἡ
κατονομασία τῶν οκτῶ μοναχῶν (Ἰωσήφ, Διονύσιος, Δανιήλ, Ἀνανίας, Παρθένιος,
Σεραφεῖμ, Ἀρσένιος, Ἀνθίμος), φανερῶνουν μίᾳ δυναμικὴ ἀδελφότητα. Στὸν τελευταῖο
στίχο κάνει τὴν ἐμφάνισή του ἕνα νέο ἐργαστήριο, τοῦ ζωγράφου Θεοδώρου⁴²¹.
Αναγράφεται τὸ ὄνομά του καὶ αυτοχαρακτηρίζεται ὡς ταπεινός (εἰκ. 113). Στὸ τέλος
παρέχονται πληροφορίες γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ ἐκ κόμης ἀγιάς, δηλαδὴ τὴν Ἀγιά

⁴¹⁶ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 160.

⁴¹⁷ Εἶναι ἡ δευτέρη κατὰ σειρὰ επιγραφὴ στὴν ὁποία συναντᾶμε νὰ ἀναγράφονται καὶ οἱ δύο
χρονολογίαι, ὅπως καὶ στὴ μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου στο Δροσάτο.

⁴¹⁸ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 37.

⁴¹⁹ Ὁ πατριάρχης ἦταν ὁ Σεραφεῖμ Β' καὶ ὁ Μακάριος διετέλεσε ἀρχιεπίσκοπος Φαναρίου καὶ
Νεοχωρίου.

⁴²⁰ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 38.

⁴²¹ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Ἑλληνες ζωγράφοι Γ', 306.

Λάρισα⁴²². Είναι η πρώτη φορά που υπογράφει σε κτιτορική επιγραφή σε μνημείο των Αγράφων.

Λεπτομέρεια της τελευταίας σειράς της κτιτορικής επιγραφής της μονής Αγίας Τριάδος. Δρακότρυπα (εικ. 113)

Η κτιτορική επιγραφή παρουσιάζει κάποια ορθογραφικά λάθη, όπως *όμουσιου* αντί *όμουσιου*, *τριάδως* αντί *τριάδος*, *μωνής* αντί *μονής*, *Ίωσὺφ* αντί *Ίωσήφ*, *έφιμερεύνταις* αντί *έφημερεύνοντες*, *αίτέρων* αντί *έταίρων*, *σιλειτουργούντων* αντί *συλλειτουργούντων*, *ίερομονάχων* αντί *ίερομονάχων*, *κόπις* αντί *κόποις*, *διὰ χιρώς* αντί *διὰ χειρός*, *ταπινοῦ* αντί *ταπεινοῦ*, *έκ κόμης* αντί *έκ κώμης*.

Επιγραφή στο δυτικό τοίχο του κυρίως ναού Αγίας Τριάδος Δρακότρυπας

Στο δυτικό τοίχο του κυρίως ναού και αριστερά της εισόδου, υπάρχει μία άλλη επιγραφή της οποίας το κείμενο περικλείεται από τρίχρωμο (μαύρο, λευκό, κόκκινο) πλαίσιο (εικ. 114). Το χρώμα του κονιάματος, όπου αναγράφεται, η επιγραφή είναι κίτρινο και γκρι και των γραμμάτων μαύρο. Η επιγραφή απλώνεται σε 11 μεγαλογράμματους στίχους με εξαίρεση τον τελευταίο στίχο που είναι στη μικρογράμματη. Ένας μαύρος σταυρός σηματοδοτεί την επιγραφή στο αριστερό άκρο. Λόγω ότι δεν σώζεται καλά, η μεταγραφή έγινε σύμφωνα με τον Ιεζεκιήλ⁴²³ και είναι η εξής:

Επιγραφή στο δυτικό τοίχο του ναού Αγίας Τριάδος. Δρακότρυπα (εικ. 114)

⁴²² ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 38. ΣΔΡΟΛΙΑ, Εκκλησιαστική ζωγραφική, 149.

⁴²³ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ (1928), 137.

†ΟΙ ΕΥΡΕΘΕΝΤΕΣ ΠΑΤΕ -// ΡΕΣ · ΕΙΣ ΤΗΝ ἈΓΙΑΝ ΜΟΝΗΝ // Τᾶντῆν ἱερομονάχῃ τε & //
ΜΟΝΑΧῃ & ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΟΙ ΕΙΣΕΛΘΟΝΝ ΟΠΙΟΣ ἈΜΕΛΗΣΗ & ΔΕΝ ΔΙΑΒΑΣΙ // Τῆν
ἈΚΟΛΟΥΘΙΑΝ ΚΑΘΩΣ ΠΡΟΣΕΤΑΞΑΝ // Ἡ ἁγιοὶ πατέρες καὶ ΔΕΝ ΜΝΗΣΘΗ ΗΜΩΝ ...ΤΑ
ΟΝΟΜΑΤΑ ΤΩΝ ΚΤΗΤΟΡΩΝ ΝΑ ΕΧΕΙ ΤΗΝ ΚΑΤΑΡΑ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ Τρι -// ΑΔ°C · & ΕΙΣ ΤΟΝ ΔΕΣΜΟΝ
Τῷ ΑΦΟΡΕΣΜΩ // Οἴτοὶ καὶ τῆς ΠΡΟΘΕΣΕΩΣ

Οἱ εὐρεθέντες πατέ -// ρες εἰς τὴν ἁγίαν μονὴν // ταύτην ἱερομονάχῃ τε κ(αὶ) // μοναχῇ κ(αὶ)
μεταγενέστεροι εἰσέλθουν ὅπιος ἀμελήσῃ κ(αὶ) δὲν διαβάσι // τὴν ἀκολουθίαν καθὼς
προσέταξαν // ἡ ἅγιοι πατέρες καὶ δὲν μνησθῇ ἡμῶν ...τὰ ονόματα τῶν κτητόρων νὰ ἔχει
τὴν κατάρα τῆς Ἀγίας Τρι -// ἄδος κ(αὶ) εἰς τὸν δεσμὸν τοῦ ἀφορεσμοῦ // οἴτοι καὶ τῆς
προθέσεως⁴²⁴

Ἡ παραπάνω επιγραφή ἔχει τὸ νόημα τοῦ ἀφορισμοῦ. Αὐτός εἶναι ἓνας τρόπος
εκφοβισμοῦ γιὰ ὅποιον τυχόν παραβιάσει τοὺς κανόνες τῆς μοναστικῆς κοινωνίας καὶ
παράλληλα διαφύλαξης αὐτῶν.

Εντοπίζεται ὀρθογραφικὸ λάθος στὴ λέξη διαβάσι ἀντὶ διαβάσει, ἡ ἅγιοι πατέρες ἀντὶ
οἱ ἅγιοι πατέρες.

Κτιτορικὴ επιγραφή στὴν κόγχη τῆς πρόθεσης τοῦ ναοῦ Ἀγίας Τριάδος Δρακότρυπας

Στὴν κόγχη τῆς πρόθεσης ὑπάρχει μία ἀκόμη κτιτορικὴ επιγραφή (εἰκ. 115).
Αποτελεῖται ἀπὸ δύο τμήματα. Στὸ πρῶτο τμήμα ἀναφέρεται ὁ τίτλος ποὺ χαρακτηρίζει τὸ
περιεχόμενο καὶ τὸ δεύτερο τμήμα εἶναι τὸ κυρίως μέρος στο ὁποῖο ἀναγράφονται τὰ
ονόματα τῶν κτιτόρων. Ὁ τίτλος εἶναι γραμμένος με μαύρο χρῶμα σὲ κόκκινη διακοσμητικὴ
ταινία, ἡ ὁποία χωρίζει τὶς εἰκονιστικὲς παραστάσεις. Τὸ κυρίως κείμενο εἶναι γραμμένο με
μαύρο μελάνι σὲ γκριζο φόντο. Ὁ τίτλος, ὅπως καὶ τὸ κυρίως κείμενο εἶναι στὴ
μεγαλογράμματῃ γραφῇ. Τὰ ονόματα τῶν κτιτόρων χωρίζονται μετὰξὺ τοὺς με τελεία ἢ
κόμμα⁴²⁵.

⁴²⁴ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 160-161.

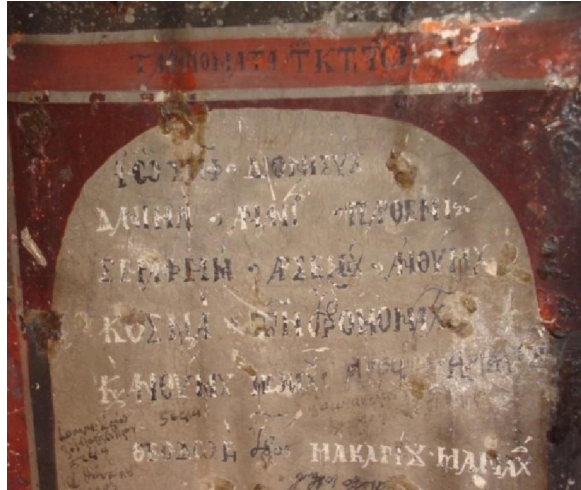
⁴²⁵ ΚΑΡΑΤΖΟΓΛΟΥ, Μονή, 106.

ΤΑΟΝΟΜΑΤΑ, Τ^ο ΚΤΙΤΩΡΩΝ //
 ΪΩΣΗΦ, ΔΙΟΝΙΣΥΝΔ // ΔΑΝΙΗΛ
 · ἈΝΑΝΊ ΠΑΡΘΕΝΊ(Δ) // ΣΕΡΑΦΗΜ
 · ἈΡΣΕΝΊΔ · ἈΝΘΥΜΔ // ΚΟΣΜΑ ,
 ΩΝ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΩΝ // Ξ ΑΝΘΥΜΔ
 ΜΩΝΑΧΟΥ · ΑΝΑΝΙΔ · ΑΡΣΕΝΊΔ
 ΑΡΡΑΡΙΟΝ // ΘΕΟΔΩΡΗ ΙΕΡΕΟΣ
 ΜΑΚΑΡΙΔ · ΜΑΝΑΧΔ ·

Τὰ ὀνόματα, τῶ(ν) κτιτῶρων // Ἰωσήφ,
 Διονυσίου // Δανιήλ, Ἀνανίου,
 Παρθενίου // Σεραφῆμ, Ἀρσενίου,
 Ἀνθύμου // Κοσμὰ, τῶν ἱερομονάχων //
 κ(αὶ) Ἀνθύμου μοναχοῦ, Ἀνανίου
 Ἀρσενίου, Ἀρραρίου // Θεοδώρη ἱερέος
 Μακαρίου μοναχοῦ

Αναφέρονται, λοιπόν, τα ονόματα των αδελφών που συνέβαλαν στην περάτωση των εργασιών ιστόρησης. Αξιοσημείωτο είναι ότι η επιγραφή δε φέρει κάποια χρονολογία. Εντούτοις, μπορεί να ενταχθεί στο εικονογραφικό σύνολο του ναού και έτσι χρονολογείται το 1757. Παρατηρείται ότι τα ονόματα των κτιτόρων είναι δώδεκα και όχι οκτώ που είναι στην κτιτορική επιγραφή.

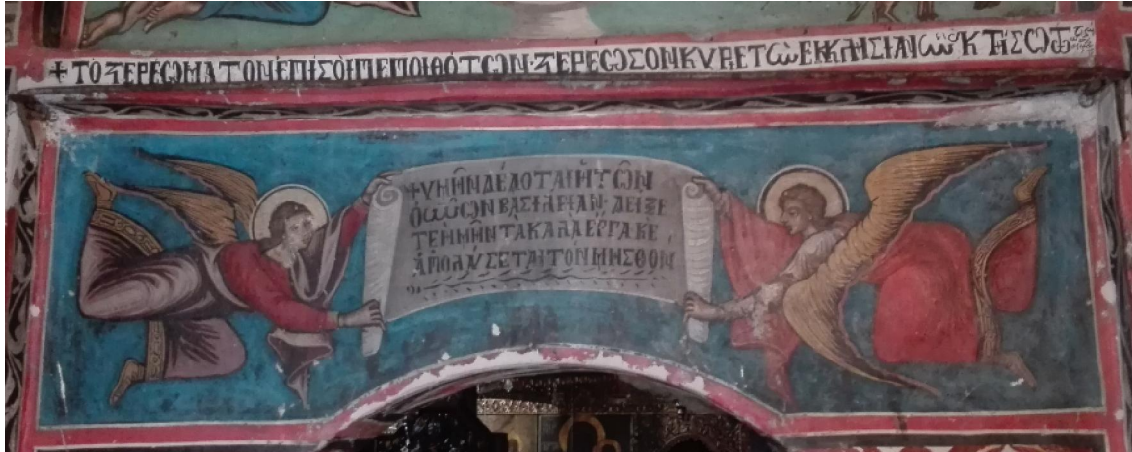
Παρατηρούνται ορθογραφικά λάθη, καθώς διαβάζεται κτιτῶρων αντί κτιτόρων, Σεραφῆμ αντί Σεραφείμ, Ἀνθύμου αντί Ἀνθίμου, μοναχοῦ και μοναχού αντί μοναχοῦ.

Κτιτορική επιγραφή στην κόγχη της πρόθεσης της μονής Αγίας Τριάδος. Δρακότρυπα (εικ. 115)

Επιγραφή στον νάρθηκα της κύριας εισόδου του ναού Αγίας Τριάδος Δρακότρυπας

Ακόμη, μία επιγραφή υπάρχει στον νάρθηκα πάνω από την κύρια είσοδο του ναού⁴²⁶ (εικ. 116).

Επιγραφή στον νάρθηκα εισόδου του ναού Αγίας Τριάδος. Δρακότρυπας (εικ. 116)

+ΤΟ ΣΤΕΡΕΩΜΑ ΤΟΝ ἘΠΙ ΣΟΙ ΠΕΠΟΙΘΟΤΩΝ • ΣΤΕΡΕΩΣΟΝ ΚΥΡΙΕ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ
ΗΝ ἘΚΗΣΩ ὦ (τιμῶ σου αἵματι)

Τὸ στερέωμα τὸν ἐπὶ σοί πεποιοθότων • στερέωσον κύριε τὴν ἐκκλησίαν ἣν ἐκθήσω (τῷ τιμῷ σου αἵματι)

Κάτω από την προαναφερθείσα επιγραφή, οι αρχάγγελοι Γαβριήλ και Μιχαήλ, κρατούν ένα ειλητό, το οποίο περιέχει μία επιγραφή και αναγράφονται τα εξής:

+ΥΜῒΝ ΔΕΔΟΤΑΙ Ἡ ΤῶΝ // ὉΡᾶΝ ὦΝ ΒΑΣΙΛΕΙΑΝ • ΔΕΪΞΕ -// ΤΕ ἩΜῒΝ ΤΑ ΚΑΛὰ ἜΡΓΑ
Κὲ // ΑἴΠΟΛΑΥΣΕΤΑΙ ΤὸΝ ΜΗΣΘὸΝ

ὕμῖν δέδοται ἡ τῶν // ὁρᾶν ὦν βασιλείαν δείξε -// τὲ ἡμῖν τὰ καλὰ ἔργα κὲ // ἀπολαύσεται τὸν μισθὸν

Παρατηρούνται ορθογραφικά λάθη στην επιγραφή, καθώς διαβάζεται ἡμῖν ἀντί ἡμῖν, μισθὸν ἀντί μισθόν.

Επιπρόσθετα, υπάρχει μία ἑμμετρη επιγραφή στη μονή, η οποία βρίσκεται σε φορητή εικόνα της Αγίας Τριάδος. Συγκεκριμένα αναφέρεται:

⁴²⁶ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 38.

Ὅρᾱς τὸ κάλλος καὶ ναοῦ λοιπὴν χάριν τῆς ζωοποιοῦ καὶ ἀνάρχου Τριάδος // ἀλγεῖ δι ' ὄνπερ Σατὰν ὁ βροτοκτόνος πολλὰς κατ' αὐτοῦ μηχανὰς πρὶν συρῶσθαι // ἐμπρησμὸν οἴμοι καὶ φθορὰν παρ' ἐλπίδα. Ἰωσήφ ἐστὶ μόχθος ἀρχὴ -// γοῦ πάσης νῦν τῆς χορείας τῆς τελοῦσης ἐνθάδε ὁμοῦ σὺν αὐτῷ // Διονύσιος πάλιν συνεργὸς ἔργῳ καὶ λόγῳ τὲ εὐρέθῃ ἐν ἐσχατιᾷ // τῶν χρόνων τῶν δυσκόλων ἡμῶν τὲ τ' ἀναγκῶν τῶν δὲ τῶν πολυ -//πλόκων. Ἰστω δὲ πᾶς τις μετ' αὐτοῦ ἐνθάδε, ἔγνω βιώσαι μέ -// χρι τέρατος βίου ῥυσθῆναι πάντων τῶν ἐκεῖσε κειμένων // ὀρθῶς γεέννη ἔκρινε τῇ μελλούσῃ διηνεκῶς εἰς νοῦν ἔχειν τὰ τῶν // πάλαι ἵχνη πρεπόντως κἀπιτούτων ῥυθμίζειν ἀμὶ λογι -// σμοὺς καὶ λόγους ὥσπερ Θέμις κείνος γὰρ αὐτῶν παῖς μῆμη -// τῆς τίς ὁ στόχος εἰ τίς πρὸ παντὸς ἡγάπησεν εὐλόγως // νοεῖν κατ' ἄκρον καὶ τελεῖν πράξεις τούτων οὗτος πέπνυται // τοιδ' [...] σκιαὶ ἰδὼν καλῶς γε καὶ συνεῖς ὥσπερ ἔδει σεσωσμένων // τὲ τὴν ὁδὸν τὴν σὴν πόνῳ ἄγειν φιλοῦσαν τοὺς βαδίζοντας πρὸς φῶς μὴ -// δεῖς ἀδελφοὶ μὴ ταραττέσθω ὅτι βαρεῖα δῆπου καὶ πόνων πληρεστάτη ρυὲν εἰ γὰρ δεσμῶν καὶ γεέννης παμφάγου ὅσους φιλεῖ γε καὶ κακῶν ἀπαλλάττει σκέποις δὲ πάσης ὧ Τριάς σκευωρίας ἰσοσθενῆς ἀναρχε εὐλογία -// μένη ὃν εἰς σὸν ὕμνον δοῦλοι σοὶ θεῖον ναὸν σπουδῇ καὶ μόχθων νῦν ἔπηξαν // κοσμίως. Ἔτος 1758⁴²⁷

Ἡ επιγραφή αναφέρεται στην ανέγερση του καθολικοῦ καὶ στις δυσκολίες που αντιμετώπισαν ὁ ηγούμενος Ἰωσήφ καὶ ὁ Διονύσιος. Συγκεκριμένα, υπήρξε κάποια πυρκαγιά, ἡ οποία προκλήθηκε ἀπὸ τὸν Σατανά. Στὴ συνέχεια, φαίνεται, ὅτι ὁ ναὸς κτίστηκε ἐκ νέου με χρήματα τῶν κατοίκων τῆς Δρακότρυπας. Με βάση τὸ περιεχόμενο τῆς επιγραφῆς, ὁ Ἰωσήφ φαίνεται ὅτι ἦταν ἄνθρωπος καλλιεργημένος καὶ με βαθιὲς λόγιες ρίζες. Μαζί με τὸν Διονύσιο, αποτελοῦσαν τὴν ηγετικὴ ομάδα τῆς ἀδελφότητος. Αργότερα, υπέστη ξανά καταστροφὴ ἀπὸ πυρκαγιά καὶ παρόλο αὐτὰ ξαναοικοδομήθηκε⁴²⁸. Τέλος, ἐντοπίζεται ὀρθογραφικὸ λάθος στὴν επιγραφή στὴ λέξη σκευωρίας ἀντὶ σκευορίας.

⁴²⁷ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 39 καὶ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 161.

⁴²⁸ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 39.

Μονή Γενεσίου της Θεοτόκου Κώστη Κουμπουριανών
(1759)

Μονή Γενεσίου της Θεοτόκου, Κώστη (εικ. 117)

Η μονή (εικ. 117) βρίσκεται κοντά στο χωριό Κουμπουριανά σε απόσταση δύο ωρών από τη μονή Σπηλιάς και τιμάται εις μνήμην της Γεννήσεως της Θεοτόκου⁴²⁹. Σύμφωνα με την τοπική παράδοση, κτίτορας της μονής υπήρξε κάποιος βοσκός Κωστής ο οποίος, αφού βρήκε την εικόνα της Γέννησης της Θεοτόκου μαζί με ένα αναμμένο καντήλι δίπλα της πάνω σε ένα δέντρο, πούλησε τα υπάρχοντά του και έχτισε το μοναστήρι στο οποίο έδωσε το όνομά του⁴³⁰. Το μοναστήρι είναι παλαιότερο τουλάχιστον κατά δύο αιώνες, αφού τα εγκαίνια τέλεσε ο επίσκοπος Λαυρέντιος το 1588⁴³¹.

⁴²⁹ ΔΗΜΟΣ, ΘΑΝΑΣΙΑ, ΝΤΑΒΑΡΙΝΟΣ, Κουμπουριανά Αργιθέας, 72.

⁴³⁰ ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Άγραφα, 319.

⁴³¹ ΒΛΑΧΟΣ, Μοναστήρια, 233.

Αρχιτεκτονικά, σώζονται το καθολικό και ο νεώτερος περίβολος από το άλλοτε μοναστηριακό συγκρότημα, καθώς και ίχνη των κελιών και άλλων βοηθητικών χώρων⁴³². Το καθολικό ανήκει στον μονόκλιτο αθωνικό τύπο. Παλαιότερα, διέθετε δύο νάρθηκες, καθώς και ένα παρεκκλήσι πάνω από αυτούς. Σήμερα, διατηρείται εκτός από τον κυρίως ναό και ο νάρθηκας, ο οποίος αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη⁴³³.

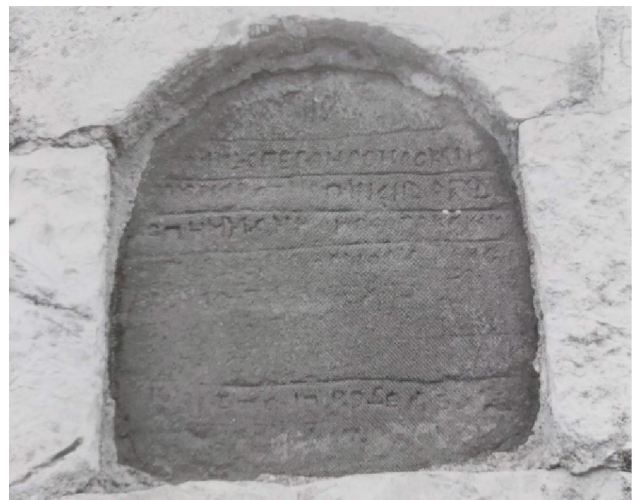
Επιγραφή ανέγερσης του ναού στη βόρεια εξωτερική πλευρά του καθολικού (1749)

Ο ναός διαθέτει επιγραφές, οι οποίες δίνουν πληροφορίες για την ιστορία του ναού. Συγκεκριμένα, παρέχονται πληροφορίες για την ανέγερση του ναού από την επιγραφή, η οποία βρίσκεται στη βόρεια εξωτερική πλευρά του καθολικού πάνω από το παράθυρο της κόγχης και η οποία σώζεται αποσπασματικά⁴³⁴, αλλά δεν αναφέρει ποιος βοήθησε στην ανέγερση του ναού (εικ. 118). Σύμφωνα με την επιγραφή, όπως θα τονιστεί, η ανέγερση του ναού ολοκληρώθηκε το Σεπτέμβριο του 1749 με αρχιεπίσκοπο Νεοχωρίου και Φαναρίου τον Μακάριο.

ΑΝΗΓΕΡΘΗ Ο ΘΗΟΣ ΚΑΙ // ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ [...] ΠΛΗΣΗ...Ο ΚΘ // ΕΠΗ ΜΑΚΑΡΙΟ... // ... ΣΩΤΗΡ // ΙΩ ΕΤΕΙ 1749 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ»

Ανηγέρθη ό θῆος καὶ // πάνσεπτος [ναός] πληση ... ο κθ // ἐπὶ Μακαρίο ... // ... Σωτήρ // Ἰω(άννου) ἔτει 1749 Σεπτεμβρίου

Εντοπίζεται ορθογραφικό λάθος στη λέξη θῆος αντί θεῖος και ἐπὶ αντί ἐπὶ.

Χαραγμένη επιγραφή ανέγερσης του ναού στη βόρεια εξωτερική πλευρά του καθολικού στη μονή Γενεσίου της Θεοτόκου. Κώστη (εικ. 118)

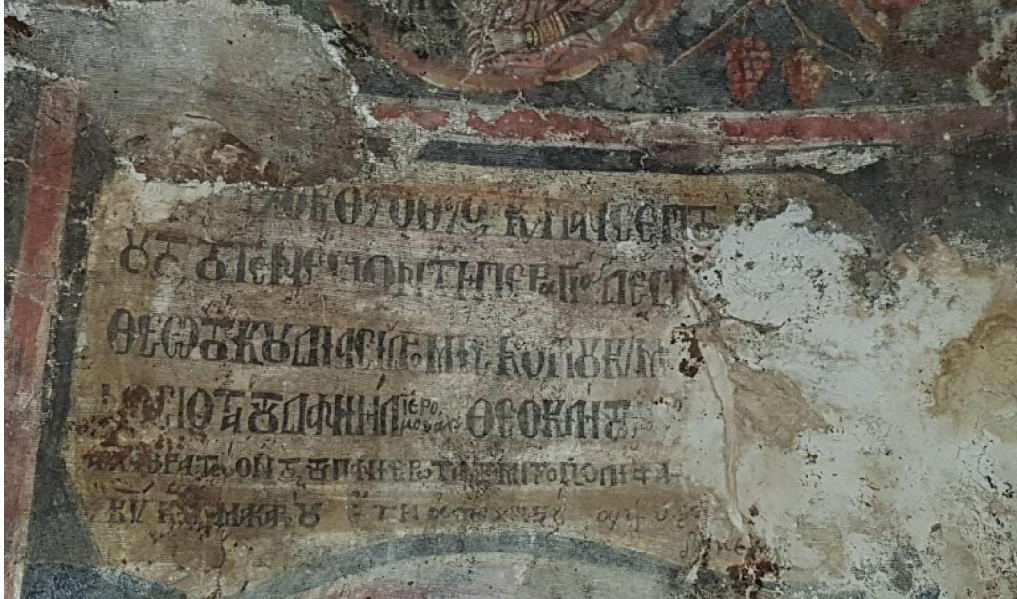
⁴³² ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 253.

⁴³³ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 39. Σημαντικές εργασίες αποκατάστασης έγιναν το 2009 στο καθολικό, βλ. ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 253.

⁴³⁴ ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Αγιογράφοι του 17ου-18ου αι., 61.

Κτιτορική επιγραφή στη μονή Γενεσίου της Θεοτόκου Κώστη (1759)

Εσωτερικά του ναού, πάνω από το παράθυρο της νότιας κόγχης υπάρχει κτιτορική επιγραφή, η οποία αναπτύσσεται σε έξι μεγαλογράμματους στίχους (εικ. 119). Το κείμενό της είναι γραμμένο με μαύρο χρώμα σε κονίαμα σκούρας ώχρας και έχει ως εξής:

Κτιτορική επιγραφή της μονής Γενεσίου της Θεοτόκου. Κώστη (εικ. 119)

ΑΝΙΣΤΟΡΙΘΙ Ο ΘΕΟΣ, Κ ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ, // ΟΥΤΟΣ Δ ΓΕΝΕΣΙΟΝ ΤΗ ΠΕΡΑΓΙΑ ΔΕΣΠΙΝΗΣ ΗΜΩΝ //
ΘΕΩΔΟΤΟΥ ΔΙΨΙΝΔΡΟΜΙΚ ΚΟΠΟΣ Κ ΜΟΧΘΟΥ ΤΟΥ ΠΑ -// ΝΟΣΙΟΤΑΤΟΣ ΔΑΝΙΗΛ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ
ΘΕΟΚΛΗΤΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ Κ ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ // ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ Δ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ ΜΙΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ
ΦΑΝΑΡΙΟΥ Κ ΝΕΟΧΩΡΙΟΥ // ΚΥΝ ΚΥΝ ΜΑΚΑΡΙΩΣ ΕΤΗ ΑΠΟΧΡΙΣΤΟΥ ΑΨΝΘ (ή ΑΨΥΡ) 1759//
δεκεμβρίῳ 30

Ἀνιστορίθι ὁ θεῖος κ(αὶ) πάνσεπτος ναὸς // οὗτος τὸ Γενέσιον τῆς (ὑ)περαγίας Δεσπίνης
ἡμῶν Θεωτόκου // διὰ σινδρομὶς κόπου κ(αὶ) μόχθου τοῦ πα -// νοσιοτάτου Δανιὴλ
ἱερομονάχου Θεοκλήτου ἱερομονάχου κ(αὶ) Παρθενίου μοναχοῦ // ἀρχιερατεύοντος τοῦ
πανιερωτάτου μιτροπολίτου Φαναρίου κ(αὶ) Νεοχωρίου // κυροῦ κυροῦ Μακαρίου ἔτη ἀπὸ
Χριστοῦ αψνθ 1759 // Δεκεμβρίου 30⁴³⁵ ἢ αψυρ (πιθανόν 1789)⁴³⁶

⁴³⁵ ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Αγιολογία του 17^{ου}-18^{ου} αι., 61.

⁴³⁶ ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 254. ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Ἀγραφα, 319. ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Μοναὶ τῆς Πίνδου, 163. Ὁ Ιεζεκιὴλ διαβάσει Θεοκτίστου, ἐνὼ στὴν ἐπιγραφή ἀναγράφεται Θεοκλήτου.

Στον πρώτο και δεύτερο στίχο δίνονται πληροφορίες για την αγιογράφιση του ναού, η οποία έγινε με κόπο και μόχθο προς τιμήν της Θεοτόκου.⁴³⁷ Κτίτορες υπήρξαν ο ηγούμενος Δανιήλ και οι μοναχοί Θεόκλητος και Παρθένιος. Ο Μακάριος ήταν αρχιεπίσκοπος στα χωριά Φανάρι και Νεοχώρι. Ο τελευταίος στίχος μαρτυρεί το έτος της ιστόρησης του ναού που είναι 30 Δεκεμβρίου του 1759 (=ΑΨΝΘ)⁴³⁸.

Τέλος, παρατηρούνται κάποια ορθογραφικά λάθη, όπως *άνιστορίθι* αντί *άνιστορήθη*, *Δεσπίνης* αντί *Δεσποίνης*, *Θεωτόκου* αντί *Θεοτόκου*, *διά σινδρομῖς* αντί *διὰ συνδρομῆς*, *πανοσιοτάτον* αντί *πανοσιωτάτον*, *μιτροπολίτον* αντί *μητροπολίτον*, *Νεοχωρίου* αντί *Νεοχωρίου*, *ἔτη* αντί *ἔτει*.

⁴³⁷ Εσωτερικά είναι κατάγραφο με τοιχογραφίες που χρονολογούνται στα 1759, ενώ το ξυλόγλυπτο επιχρυσωμένο τέμπλο χρονολογείται με επιγραφή το 1760 : «1760 // OKTOMB -// ΡΙΟΥ 21». Βλ. ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 253.

⁴³⁸ Ο Κωνσταντίνος Χαρ. Κορλός διέσωσε την ίδια χρονολογία, η οποία υπήρχε σε επιγραφή στον τρούλλο : «ἐπιβλέψον ὁ Κύριος ἐπὶ πάντας τοὺς υἱοὺς ἀνθρώπων (...) ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας Χριστοῦ ΑΨΝΘ (=1759)», ΚΟΥΤΗΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος, 254.

Αλφαβητική κατάταξη των κτιτόρων - χορηγών

Ονόματα κτιτόρων	Πόλεις και ναοί	Ιδιότητα κτιτόρων	Ημερομηνία	Σχόλια
Αθανάσιος	Πορτή. Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Κληρικός, ιερέας	1619	Χρηματοδότησε μαζί με τον Χαρίτο του Ρίζου και τους κατοίκους του χωριού την ιστόρηση του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Πορτής
Ανανίας	Κουμπουριανά. Μονή Σπηλιάς. Ναός Ζωοδόχου Πηγής	Κληρικός, μοναχός	Απρίλιος 1736	Χρηματοδότησε μαζί με τους μοναχούς Γαβριήλ, Ιωνά και Παρθένιο την ανοικοδόμηση του ναού της Ζωοδόχου Πηγής Κουμπουριανών
Ανδρέας Μπούνος	Αγραφα. Μονή Κορώνης	Κοσμικός, αρχοντικής καταγωγής	1578	Χρηματοδότησε την ανέγερση της μονής Κορώνης Αγράφων
Ανθιμος (Α;)	Καταφύγι. Μονή Καταφυγίου. Παρεκκλήσι της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος	Κληρικός, μοναχός	1673	Χρηματοδότησε την ιστόρηση του παρεκκλησίου της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος της μονής Καταφυγίου
Ανθιμος (Α;)	Οξυά. Μονή Αγίας Τριάδος	Κληρικός, ιερομόναχος	25 Ιουνίου 1682	Χρηματοδότησε μαζί με τον ιερομόναχο Τιμόθεο, τον ιερέα Παναγιώτη, τον Κωνσταντίνο, τον Δήμο και άλλα πρόσωπα την ιστόρηση της μονής Αγίας Τριάδος Οξυάς
Αντώνιος	Νεράιδα. Μονή Γενεσίου Θεοτόκου	Κληρικός, ιερομόναχος	1651	Χρηματοδότησε μαζί με τον Θεοδόσιο Τζηοπέλη την ιστόρηση της μονής Γενεσίου Θεοτόκου Νεράιδας
Αποστολάκης	Αγραφα. Μονή Κορώνης. Παρεκκλήσι του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου	Κοσμικός	(1739;), 1735	Χρηματοδότησε την ιστόρηση του παρεκκλησίου του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου της μονής Κορώνης Αγράφων
Αποστόλης Καραϊλής	Οξυά. Μονή Αγίας Τριάδος	Κοσμικός, αρχοντικής καταγωγής	1662	Χρηματοδότησε την ανακαίνιση της μονής Αγίας Τριάδος Οξυάς
Αρχοντής	Αστρίτσα. Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Κοσμικός, επίτροπος	Μάρτιος 1740	Χρηματοδότησε μαζί με τους επιτρόπους Νικόλαο και Παναγιώτη και τους κατοίκους του χωριού και των περιχώρων την ιστόρηση του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου

				Ασπίδα
Γαβριήλ	Κουμπουριανά. Μονή Σπηλιάς. Ναός Ζωοδόχου Πηγής	Κληρικός, μοναχός	Απρίλιος 1736	Χρηματοδότησε μαζί με τους μοναχούς Ανανία, Ιωνά και Παρθένιο την ανοικοδόμηση του ναού της Ζωοδόχου Πηγής Κουμπουριανών
Γερμανός	Ανθηρό. Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Κληρικός, ιερομόναχος	1682	Χρηματοδότησε την ιστόρηση της μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ανθηρού μαζί με τους κατοίκους του χωριού
Γεώργιος (Α)	Βλάσι. Μονή Γενεσίου Θεοτόκου	Κοσμικός	1644, 1641	Σύμφωνα με την παράδοση, ο Γεώργιος χρηματοδότησε την ιστόρηση του ναού του Προδρόμου στην Οξιά μαζί με τον γιο τους Κωνσταντίνο(1641). Επίσης, χρηματοδότησε την ιστόρηση της μονής Πετριτσονιτίσης στη Φιλιπούπολη της Βουλγαρίας (1643) και την ιστόρηση της μονής Γενεσίου Θεοτόκου Βλασίου μαζί με τη γυναίκα του τη Στάμω και τον υιο τους Κωνσταντίνο (1644).
Γεώργιος (Β)	Βατσουνιά. Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Κοσμικός	15 Νοεμβρίου 1708	Χρηματοδότησε μαζί με τα αδέρφια του Χρίστο και Στέφανο την ιστόρηση του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Βατσουνιάς
Γιαννάκης Κυρίτζης	Ρεντίνα. Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου (νάρθηκα)	Κοσμικός	1676	Χρηματοδότησε μαζί με τον μοναχό Ροδιανό την ιστόρηση του νάρθηκα της μονής της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ρεντίνας
Δανιήλ	Κουμπουριανά. Μονή Κώστη	Κληρικός, ιερομόναχος	30 Δεκεμβρίου 1759	Χρηματοδότησε μαζί με τον ιερομόναχο Θεόκλητο και τον μοναχό Παρθένιο την ιστόρηση της μονής Κώστη Κουμπουριανών
Δημήτριος Τσολάκογλου	Ρεντίνα. Ναός Άγιος Γεώργιος	Κοσμικός, αρχοντικής καταγωγής	26 Οκτωβρίου 1789	Χρηματοδότησε την ανακαίνιση του ναού του Αγίου Γεωργίου Ρεντίνας
Δήμος	Οξιά. Μονή Αγίας Τριάδος	Κοσμικός	25 Ιουνίου 1682	Χρηματοδότησε την ιστόρηση μαζί με τον ιερομόναχο Άνθιμο, τον ιερομόναχο Τιμόθεο, τον ιερέα Παναγιώτη, τον Κωνσταντίνο και άλλους μη κατονομαζόμενους δωρητές τη μονή Αγίας Τριάδος

				Οξυάς
Διονύσιος	Δρακότρυπα. Μονή Αγίας Τριάδος	Κληρικός, μοναχός	23 Δεκεμβρίου 1758	Χρηματοδότησε μαζί με τον Ιωσήφ την ιστόρηση της μονής Αγίας Τριάδος Δρακότρυπας.
Δοσίθεος	Ρεντίνα. Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Κληρικός, ηγούμενος	1743	Χρηματοδότησε την ιστόρηση του ναού του παρεκκλησίου Αποστόλων Πέτρου και Παύλου και του Αγίου Νικολάου στη μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ρεντίνας
Θεοδόσιος Τζιοπέλης	Νεράιδα. Μονή Γενεσίου Θεοτόκου	Κοσμικός, αρχοντικής καταγωγής	1651	Χρηματοδότησε μαζί με τον ιερομόναχο Αντώνιο την ιστόρηση της μονής Γενεσίου Θεοτόκου Νεράιδας
Θεόκλητος	Κουμπουριανά. Μονή Κώστη	Κληρικός, ιερομόναχος	30 Δεκεμβρίου 1759	Χρηματοδότησε μαζί με τον ιερομόναχο Δανιήλ και τον μοναχό Παρθένιο την ιστόρηση της μονής Κώστη Κουμπουριανών
Θεωνάς	Ρεντίνα. Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Κληρικός	1662	Χρηματοδότησε μαζί με τον Μόσχο Στραβοένογλου και τον αριστοκρατικής καταγωγής Φράγκο την ιστόρηση της μονής της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ρεντίνας
Ιωνάς Α	Ανθηρό. Μονή Γενεσίου της Θεοτόκου (καθολικό;)	Κληρικός, ιερομόναχος	1663	Χρηματοδότησε την ιστόρηση της μονής της Γενεσίου Θεοτόκου Ανθηρού
Ιωνάς Β	Κουμπουριανά. Μονή Σπηλιάς. Ναός Ζωοδόχου Πηγής	Κληρικός, μοναχός	Απρίλιος 1736	Χρηματοδότησε μαζί με τους μοναχούς Ανανία, Γαβριήλ και Παρθένιο την ανοικοδόμηση του ναού της Ζωοδόχου Πηγής της μονής Σπηλιάς Κουμπουριανών
Ιωνάς Γ	Ανθηρό. Μονή Γενεσίου της Θεοτόκου (νάρθηκας και τα δύο παρεκκλήσια της μονής)	Κληρικός, ιερομόναχος	1788	Χρηματοδότησε την ιστόρηση του νάρθηκα της μονής (19 Ιουλίου 1788), του παρεκκλησίου των Αγίων Αναργύρων (22 Ιουλίου 1788), του παρεκκλησίου των Παμμεγίστων Ταξιαρχών (22 Ιουλίου 1788) Ανθηρού
Ιωαννίκιος	Νεράιδα, Μονή Γενεσίου Θεοτόκου	Κληρικός, ηγούμενος	1608	Χρηματοδότησε την ανακαίνιση της μονής Γενεσίου Θεοτόκου Νεράιδας
Ιωσήφ	Δρακότρυπα. Μονή Αγίας Τριάδος	Κληρικός, μοναχός	23 Δεκεμβρίου 1758	Χρηματοδότησε μαζί με τον Διόνυσο την ιστόρηση της μονής Αγίας Τριάδος Δρακότρυπας

Καλλίνικος	Μικρά Βραγκιανιά. Μονή Μεταμόρφωσης (νάρθηκα)	Κληρικός, επίσκοπος	25 Μαΐου 1797	Συνέβαλε στα έξοδα της ανέγερσης και ιστόρησης του νάρθηκα της μονής Μεταμόρφωσης Βραγκιανών
Καλλίνικος ή Καλλίστρατος	Μεσοβούνι. Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Κοσμικός	1637	Συνέβαλε στα έξοδα αγιογράφησης του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Μεσοβουνίου μαζί με τη γυναίκα του την Παρασκευή
Κωνσταντίνος Α	Οξυά. Ναός του Προδρόμου	Κοσμικός, υιός του Γεωργίου	1641; 1644	Σύμφωνα με την προφορική παράδοση, χρηματοδότησε την ιστόρηση του ναού του Προδρόμου στην Οξυά (1641) και ήταν ένας από τους χορηγούς της μονής Γενεσίου Θεοτόκου Βλασίου (1644)
Κωνσταντίνος Β	Οξυά. Μονή Αγίας Τριάδος	Κοσμικός	25 Ιουνίου 1682	Χρηματοδότησε την ιστόρηση μαζί με τον ιερομόναχο Άνθιμο, τον ιερομόναχο Τιμόθεο, τον ιερέα Παναγιώτη και άλλα πρόσωπα τη μονή Αγίας Τριάδος Οξυάς
Κωνσταντίνος Γ	Ρεντίνα. Ναός Αγίου Γεωργίου	Κοσμικός, αρχοντικής καταγωγής	1719	Χρηματοδότησε μαζί με άλλους μη κατονομαζόμενους δωρητές την ιστόρηση του ναού του Αγίου Γεωργίου Ρεντίνας
Κωνσταντίνος Δ	Ρεντίνα. Ναός Αγίου Νικολάου	Κοσμικός αρχοντοκής καταγωγής	1725	Χρηματοδότησε την ανακαίνιση του ναού του Αγίου Νικολάου Ρεντίνας.
Λάμπος	Δροσάτο. Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Κοσμικός, υιός του Διακουμή του Κλαδή	Ιούλιος 1646	Χρηματοδότησε την ιστόρηση του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Δροσάτου
Μάνος	Καρύτσα. Μονή Κορώνης. Ναός Αναλήψεως του Χριστού	Κοσμικός, αρχοντικής καταγωγής	1654	Χρηματοδότησε την ιστόρηση του ναού της Αναλήψεως του Χριστού της μονής Πελεκητής Καρύτσας
Μόσχος Στραβοένογλου	Ρεντίνα. Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Κοσμικός	1640, 1662	Χρηματοδότησε τη δεύτερη ανακαίνιση της μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ρεντίνας (1640) και την ιστόρηση της μονής της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ρεντίνας μαζί με τον ιερομόναχο Θεωνά και τον αριστοκρατικής καταγωγής Φράγκο (1662)
Νικόλαος	Αστρίτσα.	Κοσμικός,	Μάρτιος 1740	Χρηματοδότησε μαζί με τους

	Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου	επίτροπος		επίτροπους Αρχοντή και Παναγιώτη και τους κατοίκους του χωριού και των περιχώρων την ιστόρηση του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Αστρίτσας
Παναγιώτης Α	Αστρίτσα. Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Κοσμικός, επίτροπος	Μάρτιος 1740	Χρηματοδότησε μαζί με τους επιτρόπους Νικόλαο και Αρχοντή και τους κατοίκους του χωριού και των περιχώρων την ιστόρηση του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Αστρίτσας
Παναγιώτης Β	Οξυά. Μονή Αγίας Τριάδος	Κληρικός, ιερέας	Ιούνιος 1682	Χρηματοδότησε μαζί με τον ιερομόναχο Άνθιμο, τον ιερομόναχο Τιμόθεο, τον Κωνσταντίνο, τον Δήμο και άλλα πρόσωπα την ιστόρηση της μονής της Αγίας Τριάδος Οξυάς
Παναγιώτης Μορφέσης	Μεσενικόλας. Ναός Ζωοδόχου Πηγής	Κοσμικός, από το Μέγα Νεοχώρι	1647	Χρηματοδότησε την ιστόρηση του ναού της Ζωοδόχου Πηγής του Μεσενικόλα
Παρασκευή	Μεσοβούνι. Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Κοσμικός	1637	Συνέβαλε στα έξοδα ιστόρησης του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Μεσοβουνίου μαζί με τον άντρα της Καλλίνικο ή Καλλίστρατο
Παρθένιος Α	Μικρά Βραγκιανά. Μονή Μεταμόρφωσης του Σωτήρος	Κληρικός, ιερομόναχος	1645	Χρηματοδότησε την ανέγερση της μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Βραγκιανών εκ βάθρων
Παρθένιος Β	Κουμπουριανά. Μονή Σπηλιάς. Ναός Ζωοδόχου Πηγής	Κληρικός, μοναχός	Απρίλιος 1736	Χρηματοδότησε μαζί με τους μοναχούς Ανανία, Γαβριήλ, Ιωνά την ανοικοδόμηση του ναού της Ζωοδόχου Πηγής Κουμπουριανών
Παρθένιος (Β;)	Κουμπουριανά. Μονή Κώστη	Κληρικός, μοναχός	30 Δεκεμβρίου 1759	Χρηματοδότησε μαζί με τον ιερομόναχο Θεόκλητο και τον ιερομόναχο Δανιήλ την ιστόρηση της μονής Κώστη Κουμπουριανών
Παχώμιος Α	Καρύτσα. Μονή Πελεκητής. Ναός Αναλήψεως του Χριστού	Κληρικός	1654, Σεπτέμβριος 1667	Χρηματοδότησε την ανέγερση των ναών της Αναλήψεως του Χριστού (1654) και του ναού της Θεοτόκου Φανερωμένης της μονής Πελεκητής Καρύτσας (Σεπτέμβριος 1667)
Παχώμιος Β	Καταφύγι. Μονή Πέτρας,	Κληρικός, μοναχός	1789	Χρηματοδότησε την ιστόρηση του νάρθηκα της Μονής Πέτρας

	(νάρθηκας)			Καταφυγίου
Ροδιανός	Ρεντίνα. Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου (νάρθηκας)	Κληρικός, μοναχός	1676	Χρηματοδότησε μαζί με τον Γιαννάκη Κυρίτζη την ιστόρηση του νάρθηκα της μονής της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ρεντίνας
Στέφανος	Βατσουνιά. Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Κοσμικός, υιός του Ζαφειρίου	15 Νοεμβρίου 1708	Χρηματοδότησε μαζί με τα αδέρφια του Γεώργιο και Χρίστο την ιστόρηση του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Βατσουνιάς
Στάμω	Βλάσι. Μονή Γενεσίου Θεοτόκου	Κοσμικός, γυναίκα του Γεωργίου	1644	Συνέδραμε στην ιστόρηση της μονής Γενεσίου Θεοτόκου Βλασίου μαζί με τον άντρα της Γεώργιο και τον υιο τους Κωνσταντίνο
Τιμόθεος	Οξυά. Μονή Αγίας Τριάδος	Κληρικός, ιερομόναχος	25 Ιουνίου 1682	Χρηματοδότησε μαζί με τον ιερομόναχο Άνθιμο, τον ιερέα Παναγιώτη, τον Κωνσταντίνο, τον Δήμο και άλλα πρόσωπα την ιστόρηση της μονής Αγίας Τριάδος Οξυάς
Φράγκος	Ρεντίνα. Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Κοσμικός	1662	Χρηματοδότησε μαζί με τον ιερομόναχο Θεωνά και τον Μόσχο, την ιστόρηση της μονής της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ρεντίνας
Χαρίτος του Ρίζου	Πορτή. Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Κοσμικός	1618/19	Χρηματοδότησε μαζί με τον ιερέα Αθανάσιο και τους κατοίκους του χωριού την ιστόρηση του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Πορτής
Χρυσόστομος	Βλάσι. Μονή Γενεσίου Θεοτόκου (νάρθηκας)	Κληρικός, ιερομόναχος	1744	Χρηματοδότησε για την ιστόρηση του νάρθηκα της μονής Γενεσίου Θεοτόκου Βλασίου
Χριστόφορος	Μικρά Βραγκιανά. Μονή Μεταμορφώσεως	Κληρικός, ηγούμενος	25 Μαΐου 1797	Συνέβαλε στην ανέγερση και ιστόρηση του νάρθηκα της μονής Μεταμόρφωσης Βραγκιανών
Χρίστος	Βατσουνιά. Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Κοσμικός, υιός του Ζαφειρίου	15 Νοεμβρίου 1708	Χρηματοδότησε μαζί με τα αδέρφια του Γεώργιο και Στέφανο την ιστόρηση του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Βατσουνιάς
Χριστιανοί	Πορτή. Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Κοσμικοί	1619	Χρηματοδότησαν μαζί με τον Χαρίτο του Ρίζου και τον ιερέα Αθανάσιο την ιστόρηση του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Πορτής

Χριστιανοί	Καρύτσα. Μονή Πελεκητής. Ναός της Θεοτόκου Φανερωμένης	Κοσμικοί	Σεπτέμβριος 1667	Συνέδραμαν στην ιστόρηση του ναού της Θεοτόκου Φανερωμένης της μονής Πελεκητής Καρύτσας
Χριστιανοί	Ανθηρό. Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Κοσμικοί	1682	Χρηματοδότησαν την ιστόρηση της μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ανθηρού μαζί με τον ιερομόναχο Γερμανό
Χριστιανοί	Πετροχώρι. Ναός Αγίας Παρασκευής	Κοσμικοί	3 Σεπτεμβρίου 1734	Χρηματοδότησαν εξ ολοκλήρου το ναό της Αγίας Παρασκευής Πετροχωρίου
Χριστιανοί	Πετροχώρι. Ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Κοσμικοί	27 Νοεμβρίου 1736	Χρηματοδότησαν εξ ολοκλήρου το ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Πετροχωρίου
Χριστιανοί	Δροσάτο. Μονή Αγίου Αθανασίου	Κοσμικοί	1737	Χρηματοδότησαν την ιστόρηση της μονής Αγίου Αθανασίου Δροσάτου

Γενικές παρατηρήσεις

Στο πλαίσιο της μελέτης παρουσιάστηκαν τριάντα εννιά κτιτορικές επιγραφές από μνημεία του νομού Καρδίτσας και μία από τη Φιλιππούπολη της Βουλγαρίας. Οι περισσότερες είναι τοποθετημένες εσωτερικά στα καθολικά των ναών ή στα παρεκκλήσια τους, συνήθως στο υπέρθυρο, ώστε να είναι ορατές από τον επισκέπτη. Στην πλειονότητα τους είναι αποδοσμένες με μαύρο χρώμα σε κονίαμα σκούρας ώχρας. Η επιγραφή οριοθετείται από μία μαύρη συνήθως γραμμή, προκειμένου να είναι πιο ευδιάκριτα τα όριά της.

Όσον αφορά στο κείμενο των επιγραφών, είναι γραμμένο με κεφαλαιογράμματα και μικρογράμματα γραφή. Παρατηρείται η χρήση τόνων και πνευμάτων, η οποία δεν είναι απαραίτητα ορθή. Σε αρκετές κτιτορικές επιγραφές υπάρχουν ορθογραφικά λάθη, γεγονός το οποίο υποδηλώνει το μορφωτικό επίπεδο των ζωγράφων. Επίσης, παρατηρούνται συντομογραφίες, οι οποίες γίνονται για λόγους εξοικονόμησης χώρου ή έχουν διακοσμητικό χαρακτήρα.

Οι κτιτορικές επιγραφές ακολουθούν στο σύνολό τους μία συγκεκριμένη μορφή. Στην αρχή του κειμένου αναφέρεται η ανέγερση, ή η ιστόρηση, ή η ανακαίνιση του ναού και τα ρήματα που χρησιμοποιούνται είναι *ἀνηγέρθη*, *ιστορήθη*, *ἀνακαινίσθη* αντίστοιχα. Σε κάποιες περιπτώσεις βλέπουμε ότι, όταν η ιστόρηση του μνημείου είναι σύγχρονη της οικοδόμησης, τότε αναφέρεται κοντά στην ανέγερση και το ρήμα *ἀνιστορίθη*. Παραδείγματα αποτελούν ο ναός Αναλήψεως του Χριστού στη μονή Πελεκητής (1654) *Ἀνηγέρθη...ή δὲ ἱστορία ἐγγέγονη*, ο ναός Θεοτόκου Φανερωμένης στη μονή Πελεκητής (1667) *Ἀνηγέρθη...ή δὲ ἱστορία γέγονεν*, ο ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Αστρίτσα (1740) *Ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων καὶ ἀνεστορίθη*, ο νάρθηκας της μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στα Μικρά Βραγκιανά (1797) *Ἀνηγέρθη καὶ ἱστορήθη*. Έπειτα, γίνεται λόγος για τον Χριστό ή την Παναγία, τον Άγιο ή την Αγία, που είναι αφιερωμένο το μνημείο. Στη συνέχεια, παρουσιάζεται ο χορηγός ή οι χορηγοί του μνημείου και έπειτα ακολουθεί η αναφορά στους ζωγράφους που επιμελήθηκαν τη ζωγραφική διακόσμηση. Αξιοπρόσεκτο είναι ότι το όνομα του ζωγράφου αναφέρεται σχεδόν πάντα στο τέλος της κάθε επιγραφής σε αντιδιαστολή με το όνομα του χορηγού που προηγείται, γεγονός το οποίο υποδεικνύει τον πρωταγωνιστικό ρόλο του τελευταίου. Τέλος, αναγράφεται η χρονολογία ολοκλήρωσης της ιστόρησης από κτίσεως κόσμου ή της ενσάρκου οικονομία του Χριστού, είτε και οι δύο μορφές ταυτόχρονα αποδοσμένες με ελληνικά γράμματα ή η χρονολογία με αριθμούς. Από τις σαράντα κτιτορικές επιγραφές, οι εννιά φέρουν χρονολογία με αριθμό, οι δεκαέξι φέρουν χρονολογία από κτίσεως κόσμου, οι είκοσι μία φέρουν χρονολογία από τη γέννηση του Χριστού. Ωστόσο, έξι μνημεία φέρουν και τους δύο τρόπους χρονολόγησης (από κτίσεως κόσμου και γεννήσεως του Χριστού). Τα μνημεία αυτά είναι ο ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Δροσάτο (1646), η μονή Γενεσίου Θεοτόκου στη Νεράιδα (1651), ο ναός Αναλήψεως της

μονής Πελεκητής στην Καρύτσα (1654), ο ναός Θεοτόκου Φανερωμένης της μονής Πελεκητής στην Καρύτσα (1667), το παρεκκλήσι της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στο Καταφύγι (1673) και η μονή Αγίας Τριάδος στη Δρακότρυπα (1758).

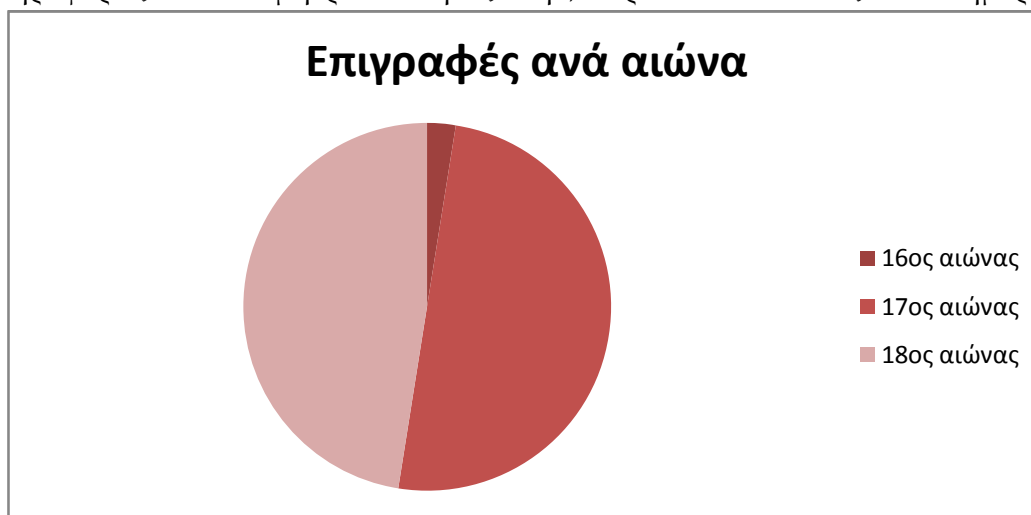
Από το συνολικό αριθμό των μνημείων, σε δεκατέσσερις κτιτορικές επιγραφές αναγράφονται τόσο η μέρα και ο μήνας, όσο και το έτος διεκπεραίωσης των εργασιών. Πρόκειται για τις επιγραφές στη μονή Πετριτσονιτίσης της Βουλγαρίας (11 Ιουλίου 1643), στον ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Δροσάτο (25 Ιουλίου 1646), στον ναό της Αναλήψεως Πελεκητής στην Καρύτσα (18 Σεπτεμβρίου 1654), στη μονή Αγίας Τριάδος στην Οξυά (25 Ιουνίου 1682), στον ναό Κοιμήσεως της Θεοτόκου στη Βατσουνιά (15 Νοεμβρίου 1708), στον ναό της Αγίας Παρασκευής στο Πετροχώρι (3 Σεπτεμβρίου 1734), στον ναό Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Πετροχώρι (27 Νοεμβρίου 1736), στη μονή Αγίας Τριάδος στη Δρακότρυπα (23 Σεπτεμβρίου ή Νοεμβρίου ή Δεκεμβρίου 1758), στη μονή Γενεσίου Θεοτόκου στο Κώστη (30 Δεκεμβρίου 1759), στον νάρθηκα της μονής Γενεσίου Θεοτόκου στο Ανθηρό (19 Ιουλίου 1788), στο παρεκκλήσι των Αγίων Αναργύρων της μονής Γενεσίου Θεοτόκου στο Ανθηρό (22 Ιουλίου 1788), στο παρεκκλήσι των Παμμεγίστων Ταξιαρχών της μονής Γενεσίου Θεοτόκου στο Ανθηρό (22 Ιουλίου 1788), στον ναό Αγίου Γεωργίου στη Ρεντίνα (26 Οκτωβρίου 1789) και τέλος στον νάρθηκα της μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στα Μικρά Βραγκιανά (25 Μαΐου 1797).

Χρησιμοποιούνται συγκεκριμένες εκφράσεις και προσηγορικά στις επιγραφές. Συγκεκριμένα, το όνομα του χορηγού συνοδεύεται συνήθως από επίθετα υπερθετικού βαθμού, όπως *εὐγενεστάτου, τιμιωτάτου, πανοσιωτάτου* και στις περιπτώσεις των κληρικών αναγράφεται ο εκκλησιαστικός τους τίτλος, γεγονός το οποίο βοηθάει επίσης στη χρονολόγηση της επιγραφής. Η χορηγία εκφράζεται με φράσεις, όπως *διὰ συνδρομῆς καὶ διὰ ἐξόδου, διὰ συνδρομῆς καὶ δαπάνης, διὰ δαπάνης καὶ κόπου, διὰ ἐξόδου καὶ δαπάνης, διὰ ἐξόδοις καὶ κόποις, διὰ συνδρομῆς κόπου καὶ μόχθου*. Υπάρχουν περιπτώσεις που συνδράμουν όλοι οι κάτοικοι του χωριού και χρησιμοποιούνται οι φράσεις *διὰ ἐξόδου πασῶν τῶν χριστιανῶν, διὰ συνδρομῆς καὶ δαπάνης τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν, διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν, διὰ συνδρομῆς πάντων τῶν χριστιανῶν, διὰ ἐξόδων τῶν εὐλαβεστάτων χριστιανῶν, διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδων τῆς χώρας ταύτης*. Το όνομα του ζωγράφου συνοδεύεται κάποιες φορές από ένα συγκεκριμένο επίθετο, το οποίο είναι δείγμα ταπεινοφροσύνης και σεμνότητας, όπως ο *Ιωάννης ο εὐτελής, ο ταπεινός Θεόδωρος ιερέας, ο εὐτελής ιερομόναχος Σαμουήλ, ο εὐτελής ιερομόναχος Ἰάκωβος, ο Ἰωάννης τλήμων*. Αρκετές φορές παρατηρείται επανάληψη των ίδιων φράσεων που προσδιορίζουν τους ζωγράφους και συμβάλλουν στην ταύτισή τους. Συνήθως, μπροστά από τα επίθετα, υπάρχουν οι φράσεις *διὰ χειρὸς, διὰ χειρὸς ἱστορίθῃ, χεὶρ, κόποις*.

Συμπεράσματα

Οι κτιτορικές επιγραφές αποτελούν μία αξιόπιστη ιστορική πηγή. Με βάση αυτές δίνονται ασφαλείς χρονολογήσεις των μνημείων και πληροφορίες για τη θρησκευτική πίστη, για το κοινωνικό όσο και για το οικονομικό υπόβαθρο της περιοχής των Αγράφων. Επίσης, παρουσιάζουν ιδιαίτερο φιλολογικό ενδιαφέρον.

Στην παρούσα μελέτη καταγράφηκαν είκοσι εννέα μνημεία, τα οποία βρίσκονται εντός των γεωγραφικών συνόρων του νομού Καρδίτσας. Επίσης, έγινε αναφορά στη μονή Πετριτσονιτίσης της Βουλγαρίας, καθώς κτίτορας της ιστόρησης είναι ο Γεώργιος Γραμματικός, σύμφωνα με την επιγραφή. Οι ναοί και τα μοναστήρια που παρουσιάστηκαν είναι μεταβυζαντινά με βάση τις χρονολογίες που φέρουν. Διαθέτουν κτιτορικές επιγραφές, οι οποίες βρίσκονται στο καθολικό, στον νάρθηκα και στα παρεκκλήσια. Δεκαεννέα κτιτορικές επιγραφές χρονολογούνται τον 17^ο αιώνα (1619-1682) και άλλες δεκαεννέα τον 18^ο αιώνα (1708-1789) (εικ. 120). Επιπλέον, η κτιτορική επιγραφή της μονής Πετριτσονιτίσης της Βουλγαρίας κατατάσσεται χρονολογικά τον 17^ο αιώνα και του ναού Γενεσίου Θεοτόκου της μονής Κορώνης τον 16^ο αιώνα. Η τελευταία αποτελεί ίσως το πρωϊμότερο χρονολογημένο ζωγραφικό σύνολο των Αγράφων (1587;). Επιπλέον, μελετήθηκαν ο ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου Μεσοβουνίου και ο ναός του Προδρόμου Οξυάς για τους οποίους άντλησα πληροφορίες από τον μητροπολίτη Ιεζεκιήλ, παρόλο που δεν σώζονται σήμερα.

Γράφημα με επιγραφές ανά αιώνα (εικ. 120)

Επίσης, για οκτώ μνημεία σώζονται παραδόσεις σχετικά με την ίδρυσή τους. Πρόκειται για τη μονή Πέτρας Καταφυγίου (κατά την παράδοση, η θέση που χτίστηκε το μοναστήρι οφείλεται στην εικόνα της Παναγίας της Γλυκοφιλούσας, την οποία ανακάλυψαν οι ποιμένες), τη μονή Γενεσίου Θεοτόκου Βλασίου (κατά την παράδοση, η μονή ιδρύθηκε από την οικογένεια Σλουτζιάρη, έπειτα από τάμα προς την Παναγία για τη διάσωσή τους από ληστρική επίθεση και αποτέλεσε επίσης καταφύγιο κλεφταρματολών

των Αγράφων, καθώς και χώρος στον οποίο ο Γεώργιος Καραϊσκάκης κατέστρωνε τα σχέδιά του για την αντιμετώπιση της εκστρατείας του Μουσταή Πασά της Σκόδρας), τον ναό του Προδρόμου Οξυάς (κατά την παράδοση, ο Γεώργιος Σλουτζιάρης και ο υιός του Κωνσταντίνος χρηματοδότησαν την ίδρυση του ναού, έπειτα από τάμα τους προς την Παναγία λόγω της ληστρικής επίθεσης που δέχτηκαν), τη μονή Πελεκητής (κατά την παράδοση, η μονή χτίστηκε, έπειτα από υπόδειξη της Θεοτόκου), τη μονή Γενεσίου της Θεοτόκου Ανθηρού (κατά την παράδοση, η Θεοτόκος υπέδειξε στον πρωτομάστορα το μέρος στο οποίο υπήρχαν χρήματα για τη χρηματοδότηση των εργατών και την αποπεράτωση του έργου τους), τη μονή Σπηλιάς (σύμφωνα με την παράδοση, πήρε το όνομα από τη θαυματουργή εικόνα της Παναγίας που βρέθηκε σε μια σπηλιά και ο ένας από τους δύο ναούς της Κοιμήσεως της Θεοτόκου χτίστηκε το 1064;) από τους αδελφούς και μοναχούς Αθανάσιο και Παρθένιο, οι οποίοι προέρχονταν από τη μονή Αγίου Χαραλάμπους Στεφανιάδας), τη μονή Κορώνας (κατά την παράδοση, η μονή ιδρύθηκε από τον Ιωάννη Κορνηνό Β' το 1123) και τη μονή Κώστη (κατά την παράδοση, ο βοσκός Κωστής βρήκε την εικόνα της Γέννησης της Θεοτόκου μαζί με ένα αναμμένο καντήλι πάνω σε ένα δέντρο και πούλησε την περιουσία του για να οικοδομήσει το μοναστήρι, στο οποίο έδωσε και το όνομά του).

Επιπλέον, οι κτιτορικές επιγραφές δίνουν πληροφορίες για την καλλιτεχνική παραγωγή στη Θεσσαλία και την οικονομική δυνατότητα των κατοίκων γενικά. Συγκεκριμένα, από τον συνολικό αριθμό των επιγραφών που παρουσιάστηκαν, οι τριάντα πέντε φέρουν ονόματα χορηγών που χρηματοδότησαν για ένα μεγάλο μέρος των μνημείων, όπως την ίδρυση, την ανακαίνιση και την ιστόρηση του καθολικού, του νάρθηκα ή του παρεκκλησίου (όσων διαθέτουν). Αξιοσημείωτο είναι ότι στον ναό της Γεννήσεως του Χριστού στο Πετρίλο δεν σώζεται κτιτορική επιγραφή, επομένως ούτε τα ονόματα των χορηγών που συνέβαλαν στην ιστόρηση. Ωστόσο, παρατηρούνται οι αναγραφές των ονομάτων τους σε τοιχογραφία εσωτερικά του ναού, οι οποίες όμως δυστυχώς δεν έχουν σωθεί ολοκληρωτικά.

Από το σύνολο των κτιτορικών επιγραφών, οι είκοσι μία, φέρουν ονόματα πολλών χορηγών, πρόκειται, δηλαδή για συλλογικές χορηγίες, οι οποίες διακρίνονται σε οικογενειακές και κοινοτικές. Στις οικογενειακές χορηγίες, παρουσιάζεται μία τριμελής οικογένεια στη μονή Γενεσίου Θεοτόκου στο Βλάσι με δωρητές τον Γεώργιο, τη γυναίκα του τη Στάμω και τον υιο τους Κωνσταντίνο (1644), μία τετραμελής οικογένεια, της οποίας δεν έχουν σωθεί τα ονόματά τους σε επιγραφή στον ναό Γεννήσεως του Χριστού στο χωριό Πετρίλο, αλλά έχουν απεικονισθεί οι μορφές τους σε τοιχογραφία (1662). Πιθανότατα, μία ακόμη οικογενειακή χορηγία έγινε στον ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Μεσοβούνι, καθώς στην κτιτορική επιγραφή αναγράφονταν τα ονόματα του Καλλινίκου ή Καλλιστράτου ή Καλλικράτη και της Παρασκευής, οι οποίοι ίσως υπήρξαν ανδρόγυνο (1637). Δεν έχουν σωθεί στοιχεία για τα πρόσωπά τους και έτσι δεν δύναται να ειπωθεί με

βεβαιότητα. Παρατηρείται στις επιγραφές ότι πρώτα γίνεται αναφορά στο όνομα του πατέρα ή συζύγου της οικογενείας, καθώς ως χορηγός συνέδραμε ο ίδιος περισσότερο. Έπειτα, αναφέρεται το όνομα από το αρσενικό τέκνο της οικογένειας και είναι σπάνιες οι φορές που αναφέρεται το όνομα της συζύγου ή μητέρας, καθώς στην πλειονότητα των κτιτορικών επιγραφών παραλείπεται. Αυτή η παράλειψη του ονόματος των γυναικών στις επιγραφές και των μορφών τους στο εικονογραφικό πρόγραμμα των ναών, αποτελεί δείγμα της κατώτερης κοινωνικής θέσης της γυναίκας εκείνη την εποχή και γενικότερα τη φυλετική ανισότητα. Επίσης, υπάρχει η εν μέρει οικογενειακή χορηγία των υιών του Ζαφειρίου, δηλαδή του Γεωργίου, του Χρίστου και του Στέφανου στον ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στη Βατσουνιά (15 Νοεμβρίου 1708), καθώς και του ονομαζόμενου Μάνου και των αδελφών του στην ιστόρηση του ναού της Αναλήψεως του Χριστού στη μονή Πελεκητής στην Καρύτσα (18 Σεπτεμβρίου 1654). Επιπλέον, υπάρχουν μνημεία στα οποία χορηγοί ήταν οι κάτοικοι του χωριού. Συγκεκριμένα, συναντάται για πρώτη φορά η συνδρομή των κατοίκων του χωριού στον ναό Κοιμήσεως της Θεοτόκου Πορτής (1619), στον ναό της Θεοτόκου Φανερωμένης στη μονή Πελεκητής Καρύτσας (1667), στη μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ανθηρού (1682), στη μονή του Αγίου Αθανασίου Δροσάτου (1737) και στον ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Αστρίτσας (1740). Η εξ ολοκλήρου χορηγία των κατοίκων του χωριού απαντάται στους ναούς της Αγίας Παρασκευής (1734) και της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Πετροχώρι (1736). Αυτή η στροφή προς τον κοινοτικό δανεισμό, μαρτυρεί την έλλειψη οικονομικά ισχυρών προσώπων.

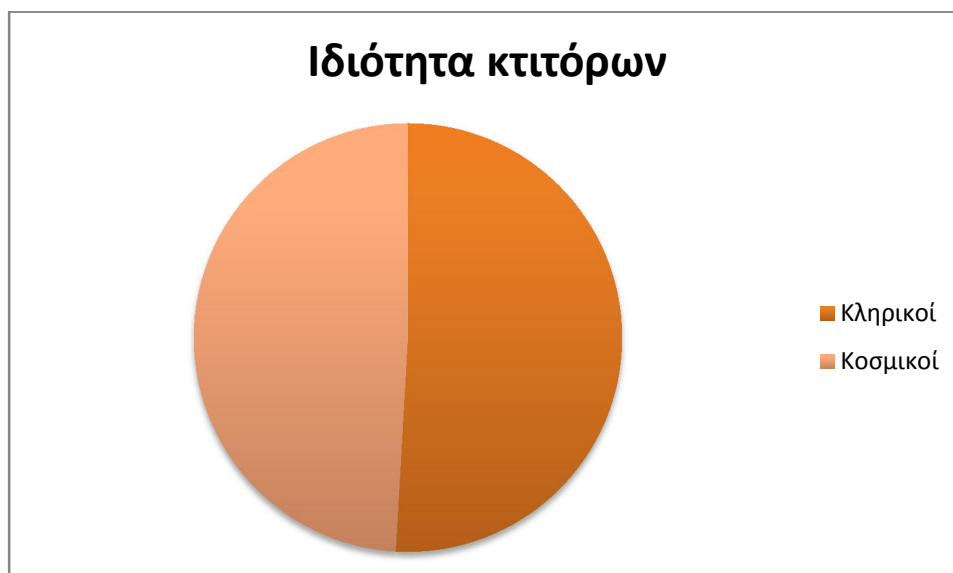
Τα πρόσωπα, τα οποία ξεχωρίζουν για την οικονομική τους ευμάρεια και μάλιστα κάποια από τα οποία αποτέλεσαν μοναδικοί κτίτορες των μνημείων των Αγράφων, διακρίνονται σε κοσμικούς αρχοντικής καταγωγής και κληρικούς. Στην τελευταία ομάδα ανήκουν ο ηγούμενος Ιωαννίκιος στη μονή Γενεσίου Θεοτόκου Νεράιδας (1608), ο ιερομόναχος Παρθένιος, ο οποίος συνέβαλε στην εκ βάθρων ανέγερση της μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Βραγκιανών (1645), ο ηγούμενος Δοσίθεος στο παρεκκλήσι των Αγίων Αποστόλων και του Αγίου Νικολάου στη μονή Ρεντίνας (1743) και ο μοναχός Παχώμιος στη λιτή της μονής Πέτρας Καταφυγίου (1789). Επίσης, ο ιερομόναχος Ιωνάς είναι ο κτίτορας της μονής Γενεσίου Θεοτόκου στο Ανθηρό, σύμφωνα με την επιγραφή ιστόρησης που υπάρχει στο βόρειο χορό (1663). Το συγκεκριμένο όνομα αναγράφεται και στις επιγραφές από τα υπόλοιπα μέρη της μονής, δηλαδή στον νάρθηκα (1788), στο παρεκκλήσι των Αγίων Αναργύρων (1788) και στο παρεκκλήσι των Παμμεγίστων Ταξιαρχών (1788). Πρόκειται, ωστόσο, για δύο διαφορετικά πρόσωπα με το ίδιο όνομα, αλλά με μεγάλη χρονολογική απόκλιση 125 χρόνων.

Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και με το όνομα του Ανθίμου, ο οποίος παρουσιάζεται ως μοναχός-χορηγός στο παρεκκλήσι της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στο Καταφύγι (1673) και μετά από εννέα χρόνια ως ιερομόναχος στη μονή Αγίας Τριάδος Οξυάς (1682). Ωστόσο, δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι αν πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο.

Στη δεύτερη ομάδα δωρητών αρχοντικής καταγωγής, ανήκει ο Ανδρέας Μπούνος, ο οποίος παρίσταται σε τοιχογραφία στο καθολικό της μονής Κορώνας, το οποίο είναι αφιερωμένο στο Γενέσιο της Θεοτόκου (1587), πάνω από τη μορφή, του οποίου διακρίνουμε την επιγραφή που αυτοπροσδιορίζεται ως ο κτίτορας της μονής, ο Λάμπρος στον ναό Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Δροσάτο (1646), ο Παναγιώτης Μορφέσης στον ναό Ζωοδόχου Πηγής στο Μεσενικόλα (1647), ο άρχοντας Μάνος στον ναό Αναλήψεως του Χριστού στη μονή Πελεκητής (1654), ο Μόσχος Στραβοένογλου, ο οποίος ανέλαβε την ανακαίνιση της δεύτερης εκκλησίας στη μονή Ρεντίνας (1640) και συνέβαλε στην ομαδική χορηγία της ιστόρησης του καθολικού της μονής (1662), ο Χρίστος Καραϊλής ανέλαβε τη χρηματοδότηση της ανακαίνισης της μονής Αγίας Τριάδος Οξυάς (1662) και τέλος, ο Αποστολάκης στο παρεκκλήσι του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου της μονής Κορώνας (1739), ο οποίος προέρχεται από τα Βραγκιανά, όπως μαρτυρεί η επιγραφή, αλλά δεν έχουν σωθεί περαιτέρω στοιχεία. Ακόμη, τα δύο πρόσωπα που συνέβαλαν στην εξ ολοκλήρου ανακαίνιση σε δύο ναούς της Ρεντίνας, του Αγίου Γεωργίου (1789) και του Αγίου Νικολάου (1725), ήταν ο Δημήτριος Τσολάκογλου και ο Κωνσταντίνος αντίστοιχα.

Συνολικά, πενήντα πέντε ονόματα χορηγών αναφέρονται στις επιγραφές, εκ των οποίων δεν είμαστε σίγουροι για δύο κτίτορες με το όνομα Άνθιμος και άλλους δύο με το όνομα Παρθένιος. Με κάθε επιφύλαξη λαμβάνονται υπόψη ως τέσσερα διαφορετικά πρόσωπα. Άξιο προσοχής είναι ότι ανάμεσα στους χορηγούς αναφέρονται και τα ονόματα δύο γυναικών, της Παρασκευής, η οποία συνέβαλε στα έξοδα του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Μεσοβουνίου και της Στάμως, η οποία ήταν μία από τους χορηγούς της μονής Γενεσίου Θεοτόκου Βλασίου.

Οι κτιτορικές επιγραφές παρέχουν πληροφορίες για το επάγγελμα και για την ιδιότητα των χορηγών. Συγκεκριμένα, αναφέρονται είκοσι επτά κληρικοί και είκοσι οκτώ κοσμικοί (εικ.121). Το γεγονός ότι μόλις οι μισοί από τους κτίτορες είναι κοσμικά πρόσωπα, δείχνει την οικονομική ισχύ που διέθεταν. Ωστόσο, και ο αριθμός των κληρικών είναι σχεδόν ισότιμος με αυτόν των κοσμικών προσώπων και αυτό φανερώνει ότι και οι κληρικοί μπορούσαν να ανταπεξέλθουν στα έξοδα των μνημείων. Οι περισσότεροι κληρικοί παρουσιάζονται με τον εκκλησιαστικό τους τίτλο και κάποιοι κοσμικοί προέρχονται από οικογένεια αρχοντικής καταγωγής.

Γράφημα με την ιδιότητα των κτιτόρων (εικ. 121)

Αξιοσημείωτο είναι ότι μέχρι σήμερα έχουν σωθεί παραστάσεις των κτιτόρων που αναφέρονται στις επιγραφές. Η ιδεολογική ερμηνεία τους είναι δυσχερής, ωστόσο θα μπορούσαν να γίνουν κάποιες διαπιστώσεις σύμφωνα με την εξωτερική τους εμφάνιση. Ο διακοσμητικός χαρακτήρας στις μορφές των κτιτόρων με αρχοντική καταγωγή, προσδίδει μία ιδιαίτερη αξίωση σε αυτές. Παράλληλα, εξυπηρετείται ο πολιτικός στόχος τους, καθώς ενισχύουν το κύρος των αρχόντων, οι οποίοι θα είχαν και τοπικά συμφέροντα, όπως μεγάλη ακίνητη περιουσία και αιρετούς τίτλους⁴³⁹. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι υπάρχει κάποια διάθεση αυτοπροβολής των κτιτόρων μέσω της αποτύπωσης των μορφών τους στο εικονογραφικό πρόγραμμα των ναών και μία προσπάθεια διαιώνισης των πράξεών τους⁴⁴⁰. Παραδείγματα από παραστάσεις κτιτόρων εντοπίζονται στον ναό της Γεννήσεως της Θεοτόκου της μονής Κορώνης (1587;), στη μονή Γενεσίου Θεοτόκου στο Βλάσι (1644), στον ναό Ζωοδόχου Πηγής στο Μεσενικόλα (1647), στη μονή Γενεσίου Θεοτόκου στη Νεράιδα (1651), στη μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου στη Ρεντίνα (1662), στον ναό Γεννήσεως του Χριστού στο Πετρίλο (1662), στον ναό Θεοτόκου Φανερωμένης της μονής Πελεκητής στην Καρύτσα (1667), στο παρεκκλήσι της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος της μονής Πέτρας στο Καταφύγι (1673), στο παρεκκλήσι του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου της μονής Κορώνης (1735) και στον νάρθηκα της μονής Πέτρας στο Καταφύγι (1789).

Γενικά, τα στοιχεία που αντλούνται από τις κτιτορικές επιγραφές είναι σημαντικά και για την καλλιτεχνική ιστορία της περιοχής της Θεσσαλίας. Γίνεται αντιληπτό ότι η διαφορετική προέλευση των ζωγράφων στην περιοχή των Αγράφων μαρτυρεί ότι οι κτίτορες τους επέλεξαν με συγκεκριμένα κριτήρια και δεν περιορίζονταν στην παροχή εργασίας σε

⁴³⁹ ΣΔΡΟΛΙΑ, Τοιχογραφίες καθολικού, 438.

⁴⁴⁰ ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Τοιχογραφίες, 378.

ντόπιους ζωγράφους. Μπορεί να μην έχουν σωθεί όλα τα ονόματα των ζωγράφων που φιλοτέχνησαν την ιστόρηση στα μνημεία, ωστόσο μπορούν να γίνουν κάποιες διαπιστώσεις για το καλλιτεχνικό υπόβαθρο της εποχής. Αυτών που σώθηκαν είναι των δύο αδελφών Θεοδώρου και Αθανασίου από τη Σπινάσα (στον νάρθηκα της μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στα Μικρά Βραγκιανά το 1797), του Κωνσταντίνου μαζί με τους μαθητές του Ιωάννη και Γεώργιο από τη Βρεστενίτσα (στον νάρθηκα της μονής Γενεσίου Θεοτόκου στο Ανθηρό το 1788), του ίδιου Κωνσταντίνου ξανά (στο παρεκκλήσι των Παμμεγίστων Ταξιάρχων στην ίδια μονή την ίδια χρονολογία, δηλαδή το 1788) και του Κωνσταντίνου (στον νάρθηκα της μονής Πέτρας Καταφυγίου το 1789, για τον οποίο δεν είναι γνωστό, εάν πρόκειται για τον ίδιο Κωνσταντίνο από τη Βρεστενίτσα που παρουσιάζεται στη μονή Γενεσίου Θεοτόκου Ανθηρού). Επίσης, σώζεται το ονοματέπωνυμο του ζωγράφου του Δημητρίου Αναγνώστη (στη μονή Αγίας Τριάδος στην Οξυά το 1682), το οποίο συναντάται άλλες δύο φορές, έχοντας ως συνεργάτη του τον ιερομόναχο Σεραφείμ (στον ναό του Αγίου Γεωργίου στη Ρεντίνα το 1719, όπου εδώ μαρτυρείται η καταγωγή του, η οποία είναι από το Μέτσοβο) και τον *εὐτελή* *Ἰωάννη* με τον *ιερέα* *Ἀναστάσιο* (στον βόρειο χορό του καθολικού της μονής Γενεσίου Θεοτόκου στο Ανθηρό το 1663). Επιπρόσθετα, δύο ακόμη ζωγράφοι είναι ο *ιερέας* *Κωνσταντίνος* μαζί με τον συνεργάτη του και συνονόματο Κωνσταντίνο (στον ναό της Αγίας Παρασκευής στο Πετροχώρι 1734), οι οποίοι δεν ταυτίζονται με το ζωγάφο Κωνσταντίνο στη μονή Γενεσίου Θεοτόκου Ανθηρού (1788), καθώς υπάρχει μεγάλη χρονολογική απόκλιση πενήντα τεσσάρων χρόνων.

Σε επτά κτιτορικές επιγραφές αναφέρεται το όνομα του *εὐτελή* *Ἰωάννη*, ο οποίος δεν είναι το ίδιο πρόσωπο σε όλα τα μνημεία. Ο *εὐτελής* *Ἰωάννης* ιστόρησε μόνος του τον ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Πορτή (1619). Αργότερα, ένα άλλος *Ἰωάννης* με τον ίδιο προσδιορισμό *εὐτελής* παρουσιάστηκε στη μονή Γενεσίου Θεοτόκου στο Βλάσι (1644) έχοντας ως συνεργάτη του έναν άλλον *Ἰωάννη*. Ο τελευταίος *Ἰωάννης* συνέχισε την ιστόρηση από μία σειρά μνημείων χρησιμοποιώντας το ίδιο επίθετο *εὐτελής* στον ναό Κοιμήσεως της Θεοτόκου Δροσάτου (1646), στη μονή Γενεσίου της Θεοτόκου στη Νεράιδα (1651), στον ναό Αναλήψεως του Χριστού στη μονή Πελεκητής στην Καρύτσα, έχοντας ως συνεργάτες του, τον *ιερέα* *Νικόλαο* και *ιερομόναχο* *Ἰάκωβο* (1654). Ακόμη, ο ζωγράφος *Ἰωάννης*, ο οποίος ιστόρησε τη μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ρεντίνας (1662) και το παρεκκλήσι του Προδρόμου της ίδιας μονής (1676) ήταν το ίδιο πρόσωπο με τον *εὐτελή* *Ἰωάννη*, ο οποίος ιστόρησε το παρεκκλήσι της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος της μονής Πέτρας Καταφυγίου (1673) και τη μονή Γενεσίου Θεοτόκου Ανθηρού σε συνεργασία με τον *ιερέα* *Ἀναστάσιο* και τον *Δημήτριο* *Αναγνώστη* (1663). Επιπρόσθετα, το επίθετο *εὐτελής* χρησιμοποιούταν και από άλλους ζωγράφους, όπως τον *εὐτελή* *ιερομόναχο* *Σαμουήλ* στον ναό Ζωοδόχου Πηγής στο Μεσενικόλα (1647) και τον *εὐτελή* *ιερομόναχο* *Ἰάκωβο* στον ναό Θεοτόκου Φανερωμένης στη μονή Πελεκητής Καρύτσας (1667). Τέλος, μία παραλλαγή του επιθέτου *εὐτελής* είναι το επίθετο *τλήμονος* που χρησιμοποιεί ο ζωγράφος *Ἰωάννης* για να

υπογράφει στο τέλος της επιγραφής στον ναό του Προδρόμου στην Οξυά το 1641 ως *Ἰωάννης τλήμονος*. Ο προσδιορισμός, λοιπόν, του ονόματος του ζωγράφου με το επίθετο *εὐτελής*, γινόταν για λόγους σεμνότητας, ταπεινοφροσύνης ως προς το άτομό του και παράλληλα για λόγους αναγνωρισιμότητας από το ευρύ κοινό, διάκρισης από τους υπόλοιπους ζωγράφους με το ίδιο όνομα και ενίσχυσης του κύρους του.

Άλλα στοιχεία που μπορούν να αντληθούν από τις κτιτορικές επιγραφές, είναι το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των ζωγράφων, γεγονός το οποίο μπορεί να παρατηρηθεί από τα πολλά ορθογραφικά λάθη που εντοπίστηκαν σε αυτές. Ωστόσο, δεν αποκλείεται να πρόκειται για κακή αντιγραφή του ζωγράφου από δυσανάγνωστο σε αυτόν πρότυπο κειμένου. Επιπρόσθετα, άξιο προσοχής είναι ότι από τους τόσους ζωγράφους που αναφέρθηκαν, όλοι τους είναι άνδρες, γεγονός το οποίο υποδεικνύει ότι η τέχνη της ζωγραφικής ήταν ανδρικό επάγγελμα. Από την άλλη πλευρά, δεν παρέχονται πληροφορίες για την αμοιβή τους, για το κόστος της ιστόρησης του ναού, ούτε για την οργάνωση των συνεργειών των ζωγράφων και γενικότερα για τη σχέση τους με τους χορηγούς των μνημείων.

Ανακεφαλαιώνοντας, οι κτιτορικές επιγραφές διευρύνουν τις γνώσεις σε ζητήματα γενικότερης κοινωνικής ιστορίας και αποτελούν τον συνδετικό κρίκο μεταξύ των ιστορικών πηγών και των αρχαιολογικών ευρημάτων. Δίνονται στοιχεία για την εικόνα και την οικονομική δυνατότητα των οικογενειών σε κάθε περιοχή και για την καταγωγή τους. Αποτελούν σημαντική πηγή πληροφοριών και κατανόησης του βυζαντινού παρελθόντος της Θεσσαλίας και τη γενικότερη κατάσταση της περιοχής της εποχής της Τουρκοκρατίας. Μέσα από το πλήθος των μνημείων φαίνεται η ακμή των καλών τεχνών σε αρκετά απρόσιτα μέρη, τα οποία σήμερα προκαλούν τον θαυμασμό των επιγιγνομένων, αλλά παράλληλα τη θλίψη για τη φθορά και την ερημία αυτών. Παρόλο αυτά, παραμένουν καλλίφωντοι φάροι με λαμπρές ακτίνες, οι οποίοι περιέσωσαν τη θρησκεία, τη γλώσσα και τις υπόλοιπες παραδόσεις του σκλαβωμένου γένους εκείνης της εποχής.

Ζωγράφοι του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα στα Άγραφα

Ζωγράφοι	Μνημεία	Περιοχή	Χρονολογία
ευτελής Ιωάννης (Α)	Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Πορτή	1619
-	Μονή Πέτρας (καθολικό)	Καταφύγι	1624
ευτελής Ιωάννης (Ε)	Μονή Πέτρας, παρεκκλήσι Μεταμόρφωσης του Σωτήρος	Καταφύγι	1673
-	Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Μεσοβούνι	1637
ευτελής Ιωάννης (Β) και Ιωάννης (Γ)	Μονή Γενεσίου της Θεοτόκου	Βλάσι	1644
Ιωάννης τλήμονος (Γ)	Ναός του Προδρόμου	Οξυά	1641
-	Μονή Μεταμορφώσεως του Σωτήρος	Μικρά Βραγκιανά	1645
Θεόδωρος και Αθανάσιος (αδέλφια από Σπινάσα)	Μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (νάρθηκας)	Μικρά Βραγκιανά	1797
ευτελής Ιωάννης (Γ)	Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Δροσάτο	1646
ευτελής ιερομόναχος Σαμουήλ	Ναός Ζωοδόχου Πηγής	Μεσενικόλας	1647
ευτελής Ιωάννης (Γ)	Μονή Γενεσίου της Θεοτόκου	Νεράιδα	1651
ευτελής Ιωάννης (Γ), ιερέας Νικόλαος, ιερομόναχος Ιάκωβος (Γ)	Μονή Πελεκητής, Ναός Αναλήψεως του Χριστού	Καρύτσα	1654
ευτελής ιερομόναχος Ιάκωβος (Γ) και ο γιος του Δημήτριος	Μονή Πελεκητής, Ναός Θεοτόκου Φανερωμένης	Καρύτσα	1667
Ιωάννης (Ε)	Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Ρεντίνα	1662
Ιωάννης (Ε)	Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου, παρεκκλήσι του Προδρόμου	Ρεντίνα	1676
Ευτελής Ιωάννης (Ε), ιερέας Αναστάσιος, Δημήτριος Αναγνώστης (Γ)	Μονή Γενεσίου της Θεοτόκου (βόρειο χορό)	Ανθηρό	1663
Κωνσταντίνος από Βρεστενίτσα και οι	Μονή Γενεσίου της Θεοτόκου (νάρθηκας)	Ανθηρό	1788

μαθητές του Ιωάννης και Γεώργιος			
Κωνσταντίνος από Βρεστανίτσα	Μονή Γενεσίου Θεοτόκου, παρεκκλήσι των Αγίων Αναργύρων	Ανθηρό	1788
Κωνσταντίνος	Μονή Πέτρας (νάρθηκας)	Καταφύγι	1789
-	Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Ανθηρό	1682
Δημήτριος Αναγνώστης	Μονή Αγίας Τριάδος	Οξυά	1682
-	Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Βατσουνιά	1708
ιερομόναχος Σεραφείμ από τη Χίο, Δημήτριος Αναγνώστης από το Μέτσοβο	Ναός Αγίου Γεωργίου	Ρεντίνα	1719
ιερέας Κωνσταντίνος και Κωνσταντίνος	Ναός Αγίας Παρασκευής	Πετροχώρι	1734
-	Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Πετροχώρι	1736
-	Μονή Σπηλιάς, Ναός Ζωοδόχου Πηγής	Κουμπουριανά	1736
-	Μονή Αγίου Αθανασίου	Δροσάτο	1737
-	Μονή Κορώνας, παρεκκλήσι του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου	Άγραφα	1735
-	Ναός Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου	Δρακότρυπα	1741
-	Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Αστρίτσα	1740
ταπεινός Θεόδωρος από την Αγιά Λάρισας	Μονή Αγίας Τριάδος	Δρακότρυπα	1758
-	Μονή Γενεσίου Θεοτόκου, παρεκκλήσι Αγίων Αναργύρων	Κώστη	1759

Abstract

The town of Karditsa is situated in Central Greece and adjacent to it, there is a mountainous region named Agrapha. During the Ottoman Empire, many people emigrated to Constantinople and other regions of the Balkan Peninsula and sent money to their families for the construction of monuments. A wide range of these monuments has survived to the present day.

This study concerns donors of inscriptions, which are dated to the 17th and 18th century. Common features are identified in them at their morphology and content. Through these inscriptions, we draw valuable information concerning the patrons, bishops, painters and benefactors in the area of Agrapha. Donors fund the construction, the mural or renovation of the monuments. For example the katholikon of Vlassi had been erected and decorated with the financial support of the famous family Sloutziarides from Vlassi. They were donors for the painting of the church of another village named Oxya, as well as for the monastery of Bachkovo in Bulgaria. This fact confirms that the donors had relations abroad. Generally, donors are people of upper class descent, clergy or inhabitants of the villages. Through their activities we could suppose that the prestige of donors is strengthened and there is a self-promotion of themselves and their actions through their appearance in the iconographic program of the monuments. Moreover, painters of monuments come from different regions of Greece, and this shows that donors were selective and they were not content with only local painters.

In conclusion, the great development of the art of Agrapha is due to the spiritual appeal of the famous schools of the region, as well as to the increased flow of funds from expatriate Agraphiotes, who became rich from their trade in the Balkan Peninsula. The international connections of these donors, who had acquired positions in Fanari and in the Danube principalities, contributed to the development of the culture of Agrapha. In addition the inscriptions are of great literary interest.